ARKITEKTUR

Af de godt og vel 100 Kirker og Kapeller i Sorø Amt, som i det foregaaende er omtalt, er der 8 som i Hovedsagen kun kendes af Navn, nemlig to nedlagte Landsbykirker, Slangerup i Ringsted Herred og Arløse i Øster Flakkebjerg Herred, to Købstadkirker i Ringsted og Slagelse, henholdsvis S. Hans og Vor Frue, og desuden nogle Kapeller. Fire andre Kirker er vel nedrevne, men deres Grundplaner er ialfald delvis bekendte: Knud Lavards Kapel ved Haraldsted, Antvorskov Klosterkirke og de to nedlagte Sognekirker, Ladby og Vredsløse ved Herlufsholm.

Der har været 5 Klostre i Amtet, nemlig de to Benediktinerklostre i Ringsted og Herlufsholm (Skovkloster), Cistercienserklostret i Sorø, Johanniterklostret Antvorskov ved Slagelse og Karmeliterklostret i Skelskør; de tre første Kirker er bevarede og anvendes nu som Sognekirker, medens de to sidste er nedrevne; om Karmeliterklostrets Bygning vides intet, selv dets Beliggenhed er usikker. Desuden har der været Kapeller ved S. Jørgensgaardene i Ringsted og Slagelse, i Ringsted ligeledes et Gertrudskapel, men de er nu totalt forsvundne. Hospitalskirken i Slagelse (fra 1864) har afløst en ældre, antagelig sentmiddelalderlig Kirke ved det derværende Helligaandshus.

Amtet er ikke rigt paa store Herregaarde, men ved tre af dem findes Slotskapeller, der alle er fra 1700'erne. Det ældste, paa Holsteinborg, er fra 1728 og benyttes endnu som Sognekirke, medens de to andre, paa Bregentved og Borreby, er private; de stammer i deres nuværende Indretning henholdsvis fra 1735 og 1754, men var begge oprindelig anlagte i Renaissancetiden. Paa Roskildebispens Gaard Saltø i Karrebæk Sogn var der i Slutningen af Middelalderen et Kapel.

De egentlige Sognekirker gaar paa faa Undtagelser nær i deres oprindelige Del tilbage til romansk Tid. Undtagelserne kan hurtig opregnes. Der findes ikke andre moderne Landsbykirker end de to afsidesliggende paa Øerne Omø og Agersø, som først efter Reformationen fik deres egne Kapeller og længe blev ved at høre under Skelskør, og kun een moderne Købstadkirke,

S. Povl i Korsør. Kirkerne i Korsør og paa Agersø er bygget af Herholdt i 1871—72, medens den meget simple Kirke paa Omø er fra 1828. De øvrige Sognekirker er alle middelalderlige, og kun tre af dem kan kaldes for virkelig gotiske Kirker: S. Mikkel i Slagelse, Boeslunde og den lille Ting-Jellinge Kirke. Hertil kommer som en fjerde den ganske stilløse, men antagelig sent-middelalderlige Farendløse Kirke. Der findes endvidere en lille Gruppe med Overgangspræg, halvt romanske og halvt gotiske, formodentlig alle bygget i sidste Halvdel af 1200'erne. Til denne Gruppe hører de fire Teglstenskirker i Vetterslev (Ringsted H.), Haldagerlille, Kvislemark og Karrebæk (alle i Ø. Flakkebjerg H.). Paa Grundplanerne har den første og den sidste faaet romansk Skravering, de to andre gotisk; men nævneværdig Tidsforskel er der næppe mellem dem.

Alle de andre Sognekirker er romanske Anlæg, mere eller mindre ombyggede eller udvidede i senere Tider. Naar medregnes de tre store Klosterkirker, som ovenfor er nævnt og som nu benyttes som Sognekirker, er de i deres oprindelige Dele rent romanske Sognekirkers Tal: 76.

Der findes nu 88 Sogne indenfor Amtet, 6 Købstadsogne og 82 Landsogne. Sættes Skellet mellem romansk og gotisk ved 1300, saaledes at Overgangskirkerne regnes sammen med de romanske, faar vi følgende Fordeling af de 88 Sogne: 80 romanske Kirker, 4 gotiske, 1 barok (Holsteinborg) og 3 moderne. De romanske er 10 Gange saa mange som de andre tilsammen.

BYGGEMATERIALER OG MURTEKNIK. Indenfor den store, romanske Blok maa den første, grove Inddeling foretages ved Hjælp af en Materialebestemmelse. Af de ældste *Trækirker* er intet eller saa godt som intet bevaret; men der haves dog fra dette Amt en interessant Oplysning — ganske vist kun en indirekte — om Bygning af en Trækirke endnu i 1100'erne. En af de mindeværdigste blandt alle de Tusinder af Indskrifter, som i dette Amtsbind er gengivet, er den, som er hugget i to Fraadstensplader over Indgangen til Bjernede Rundkirke (afbildet S. 359, Fig. 14). Den beretter om Kirkens Grundlæggelse: at Ebbe, Skjalm Hvides Søn, og hans Hustru Ragnhild her byggede en Kirke, som siden deres Søn Sune lod opføre af Sten. Man tør heraf slutte, at den nuværende Kirke er bygget af Sune Ebbesøn, der døde 1186, medens Ebbes Kirke maa have været en Trækirke. Ebbe Skjalmsøn var en af Landets mægtigste Mænd, kendt især for sin Deltagelse i Kampene om Tronen efter Erik Lams Død som Sven Grathes bedste Støtte. Han døde 1151, og at en saadan Høvding endnu i første Halvdel af 1100'erne, efter at Stenbyggeriet var i fuld Gang, har bygget sin egen Gaardkirke af Træ, viser, at den gamle, højtudviklede Træbygningskunst ikke med eet Slag er blevet opgivet, efter at den nye Teknik var kommet til Landet. Af Trækirken er

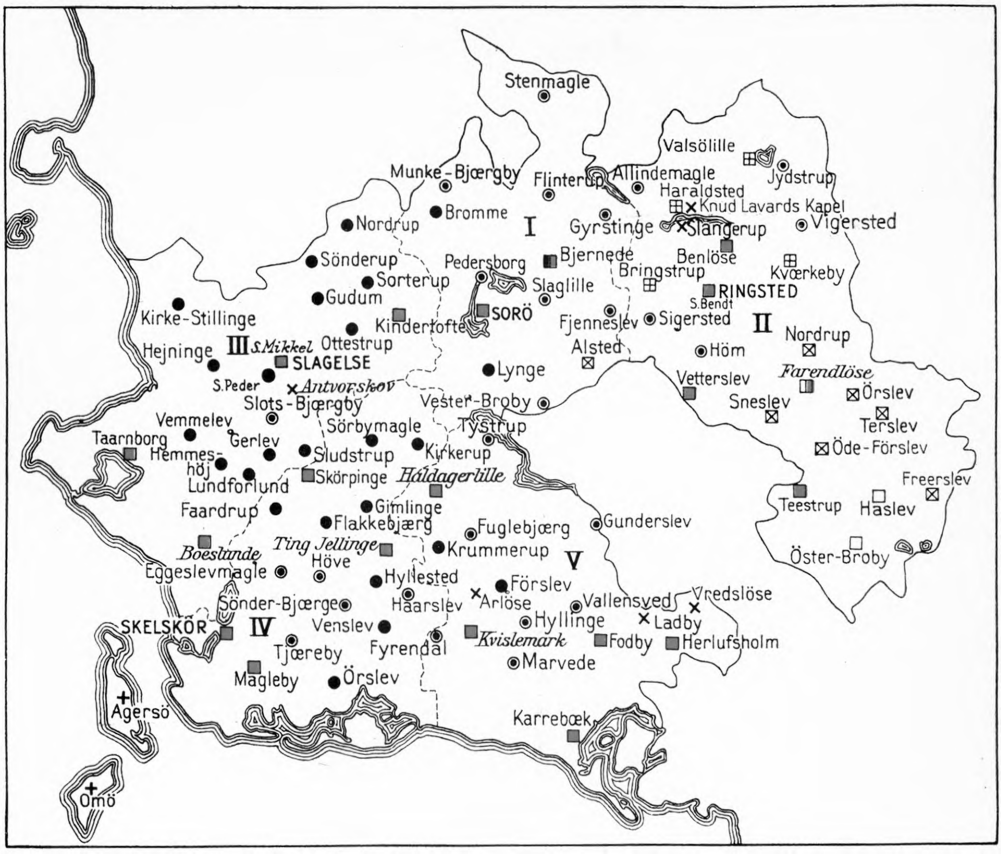

Fig. 1. Kort over Sorø Amts Kirkebygninger.

SIGNATURFORKLARING

- ● Granit, raa og kløvet eller groft kvaderhugget.
- ◉ Granit, blandet med andre Materialer.
- ■ Kridtsten.
- ⊞ Fraadsten.
- ⊠ Faksekalk.
- □ Mursten fra Middelalderen.
- ◧ Nederst Granitkvadre, øverst Mursten.
- ◨ Kridt- og Mursten, bælte-muret.
- × Nedlagte Kirker (Ruiner).
- + Kirker opført efter Reformationen.
- Blokskrift Kirker opført i romansk Tid.
- *Kursiv* Kirker opført i gotisk Tid.

HERREDER

I ..... Alsted
I ..... Ringsted
III ..... Slagelse
IV .. Vester Flakkebjerg
V .... Øster Flakkebjerg

imidlertid intet bevaret i Bjernede; men i Nabokirken Flinterup findes der nogle faa og smaa Stumper af en Stavbygning, anvendt som Karm i en Aabning mellem Korets og Apsidens Loftsrum (afbildet S. 397, Fig. 5—6). En Bjælke fra Taarnets Tagværk i Ottestrup (S. 669, Fig. 3) stammer ogsaa fra en gammel Tømmerkonstruktion, men næppe fra en egentlig Bygning.

De gotiske Kirker er alle bygget af Tegl (Munkesten), og det samme gælder de yngre blandt de romanske, først og fremmest Overgangskirkerne. Der findes dog ogsaa en halv Snes rent romanske Teglstenskirker, deriblandt højvigtige Bygningsmonumenter, som vi senere skal komme tilbage til. Teglstensgruppen stammer fra sidste Halvdel af 1100'erne og Begyndelsen af 1200'erne, og den udgør grovt sagt den yngste Del af de romanske Kirker, selvom det paa ingen Maade kan udelukkes, at ogsaa et Faatal af de andre Kirker stammer fra Teglstenskirkernes Tid.

Før denne Tid var *Kampestenen* (den raa eller kløvede Marksten) i Sorø Amt det aldeles overvejende Byggemateriale. Først og fremmest gælder det hele Amtets vestre Del, hvor andre, mere letbehandlelige Byggesten kun har faaet en meget sparsom Anvendelse. Det var i disse Egne for besværligt at fremskaffe dem; der var for langt til Kridtstenen paa Stevns eller til Fraadstensbruddene i Isefjordsegnene, og det var kun tilfældigt, hvad der kunde findes af saadanne Sten paa Markerne. Der er i Sorø Amt kun to egentlige *Kridtstenskirker,* de stærkt ombyggede Øster-Broby og Haslev Kirker, sydligst i Ringsted Herred; det store Kridtstensomraade i den nordlige Del af Præstø Amt, udgaaende fra Stevns, breder sig ikke ind over de tilstødende Dele af Sorø Amt. Fra Fakse-Egnen skærer derimod en Kile af *Kalkstenskirker* sig i nordvestlig Retning indover Sorø Amt, dækkende det meste af Ringsted Herreds sydlige Halvdel, strejfende Tybjærg Herred, Præstø Amts nordvestlige Udløber, og rækkende frem til Alsted Syd for Sorø, i Hjertet af Midtsjælland. Af *Fraadsten* byggedes nogle af de ældste og fineste Stenkirker paa Sjælland, og de udmærker sig i Reglen ved en særlig fortrinlig Murbehandling, som gør dem til Aristokraterne blandt vore Naturstenskirker.

I Sorø Amt findes dog kun en mindre Gruppe i Amtets nordøstre Hjørne, og de bedste af dem er nu kun Ruiner. Det gælder saaledes den ældste Klosterkirke i Ringsted (o. 1080), hvis Fundamenter ligger under den nuværende Kirkes Gulv, og Knud Lavards Kapel ved Haraldsted, der sikkert er bygget i 1140'erne. Andre er stærkt ombyggede, saaledes at man ikke mere kan gøre sig noget rigtigt Begreb om deres oprindelige Udseende, f. Eks. Haraldsted Sognekirke eller Bringstrup, og egentlig er det kun Kværkeby (S. 497), som nu giver et vist Indtryk af Fraadstensarkitekturens Fornemhed. At Fraadstenen ikke udelukkende behøver at tilhøre den første Stenbygningstid, ses i Bjernede, hvor den er brugt sammen med Munkesten endnu efter 1150, og

i selve Materialet ligger derfor ikke noget aldeles sikkert Bevis for disse Kirkers Ælde. Utvivlsomt er de oftest ældre end 1150, men i al Almindelighed tør man ikke anse dem for ældre end Kampestenskirkerne.

De øvrige romanske Kirker er Kampestenskirker, ofte dog med Fraadsten, Kridtsten eller sjældnere Faksekalk som Hjælpemateriale ved Vinduer og Døre samt undertiden ogsaa som Hjørnekvadre, og særlig i de ældste er der ogsaa blandet saadanne Materialer i selve Murene (Eggeslevmagle). Men ligesaa ofte, og særlig i de vestligere Egne, er Kampestenen det eneste Materiale, vi nu kan paavise. Man har paa sjællandsk Vis udsøgt sig de bedst mulige Sten med en flad Forside, og jævnlig har man hjulpet derpaa ved at kløve Stenene, men kun til Hjørnerne søgte man at tildanne Kvadre. De indsamlede Sten var af meget uens Størrelse, og det er formodentlig først efterhaanden, at man har lært at sortere Materialet tilstrækkeligt, til at regelmæssige Skifter kunde gennemføres. Ofte passede man blot efter bedste Evne Stenene ind mellem hinanden; en sjælden Gang træffes aksformede Skifter (opus spicatum, Sildebensmønster), som dog aldrig er gennemløbende[1]. Mellemrummene mellem Stenene udspækkedes med Mørtel, hvori med Murskeen skares Fuger, som dannede uregelmæssige Kvaderfelter. Der opnaaedes herved en nogenlunde jævn Murflade, som allerede tidlig, men vel næppe helt fra første Færd, er blevet dækket af et tykt og grovt Pudslag. De indre Vægge har sædvanlig mindre omhyggelig Murbehandling, men de har til Gengæld altid været pudsdækkede, ikke sjældent med en meget fin og glat Puds, beregnet for Malerier.

Dette er den ældre Kampestens-Murteknik, som vel har været i Brug allerede før 1100, men især tilhører 1100'ernes første Halvdel, da de fleste af de sjællandske Kampestenskirker maa antages at være opført. Ved Midten af Aarhundredet mærkes imidlertid en Indflydelse fra den skaanske og jydske Kvaderstensteknik (Lund, Viborg), hvorved ogsaa Sjællænderne tvinges til at gøre sig mere Umage med Behandlingen af deres Stenmateriale. Vi faar et Tilløb til *en sjællandsk Granitkuaderteknik,* som mærkes meget tydeligt i Sorø Amt[2], og det var vel Teglstenens Indførelse paa Sjælland kort efter 1150, som afbrød denne Udvikling.

Dette sidste ser vi et meget tydeligt Eksempel paa i Bjernede. Da den rige Sune Ebbesøn — Sunesønnernes Fader — o. 1150 paabegyndte Opførelsen af sin nye Rundkirke til Afløsning af Faderens Trækirke, brugte han, baade til Murenes Façader og til de runde, murede Søjler i det Indre, Granitkvadre med krumhugget Forflade. En Sammenligning mellem dette Murværk og Nabokirkens i Fjenneslev viser en iøjnefaldende Forskel, som sikkert ogsaa er en Forskel i Tid. Fjenneslevs Mure er bygget smukt og omhyggeligt, men

[1] Eggeslevmagle S. 777*, Høve S. 791, Fjenneslevs Vestgavl S. 325*, Sneslev S. 541.
[2] Jfr. Præstø Amt, S. 1044.

netop uden Kvaderteknik; Skifterne er oftest gennemløbende, men Indføjningen af ganske smalle Skifter mellem de tykkere er meget karakteristisk. Inden imidlertid Sune Ebbesøn havde fuldendt sin Rundkirke, var hans Fætter Absalon og Kong Valdemar i Gang med at bygge deres Klosterkirker i Sorø og Ringsted, og hertil benyttede de de rødbrændte Teglsten. Intet Under, at disse nye mægtige Kirker med deres røde Mure har virket som en Aabenbaring i Midtsjælland, og Sune tog da ogsaa Konsekvensen: han standsede Stenhuggeriet og lod brænde Mursten i Stedet for, og Rundkirken fuldførtes med de røde Sten, hele det øvre Stokværk og Lanternen er bygget af dette Materiale.

Dette Eksempel maa tjene som Bevis paa, at Granitkvaderen paa Sjælland er kommet tidligere i Brug end Teglstenen. At den paa den anden Side er yngre som Byggemateriale end den almindelige Marksten, ser vi ved Førslev, hvor en almindelig Kampestenskirke endnu i romansk Tid er blevet forlænget mod Vest i Kvaderstensteknik. Billedet S. 997 viser tydelig Forskellen paa de to Byggeperioder. Forlængelsen tilhører aabenbart en Tid, da Murstenen allerede var kommet i Brug, formodentlig sidste Halvdel af 1100'erne, om ikke en endnu senere Tid; der findes her og der enkelte Munkesten i Murene, og inden Restaureringen i 1892 skal der have været mange flere (S. 996). Det er ganske vist svært at bevise, at de er oprindelige; men det gælder dog efter al Sandsynlighed det Rulskifte, som paa det nævnte Billede ses over Døroverliggeren. Et andet Tilfælde kan nævnes fra Høve (S. 790). Her er der til den oprindelige Kampe- og Fraadstenskirke, der maa henføres til en tidlig Del af 1100'erne, i romansk Tid og sikkert i det samme Aarhundrede, tilføjet et Taarn med let tildannede Granitkvadre i de ydre Mure. Af Munkesten ses her ingen Spor.

Det er i Amtets sydlige Del, at ogsaa de andre Forsøg i Granitkvaderteknik fortrinsvis findes: Gunderslev, Vallensved, Ladby, Hyllinge og Ørslev, hvor det er selve den oprindelige Del af Kirken, der er bygget paa denne Maade, antagelig tidligst o. 1150. Maaske skyldes det Paavirkning fra den ældste Benediktinerkirke ved Herlufsholm (S. 1117), at Granitkvaderen er benyttet saa meget i denne Egn.

GRUNDPLAN. APSIS OG TAARN. Hvad Grundplanen angaar, er der een Kirke, som fundamentalt afviger fra de andre: den allerede omtalte Bjernede Kirke, den eneste bevarede Rundkirke paa Sjælland, med de fire høje, murede Granitsøjler, som bærer Hvælvingerne og Centraltaarnet. Den har kredsrundt Skib, men Koret er af normal Form og ender i Øst i en bred, halvrund — ved Restaureringen i 1890—92 genopført — Apsis, der er dækket af et Halvkuppelhvælv.

Alle de andre romanske Landsbykirker er af almindelig dansk Plantype med rektangulært Skib og smallere Kor. Koret har i Øst enten flad Altervæg eller halvrund Apsis-Udbygning, og i enkelte Tilfælde har der allerede fra første Færd ved Skibets Vestende været et Taarn.

Først nogle Bemærkninger om Apsiskirkens Udbredelse. Ialt kendes Grundplanen af 80 romanske Landsbykirker i Sorø Amt, hvis hertil medregnes Knud Lavards Kapel ved Haraldsted og S. Peders Kirke i Slagelse, der oprindelig ganske har haft Landsbykirkepræg. Ved 32 af dem kan vi paa Grund af senere Ombygninger intet sikkert oplyse om Korets oprindelige Afslutning, og der er altsaa kun 48, hvorom vi kan udtale os. Af disse har 28 oprindelig haft Apsis.

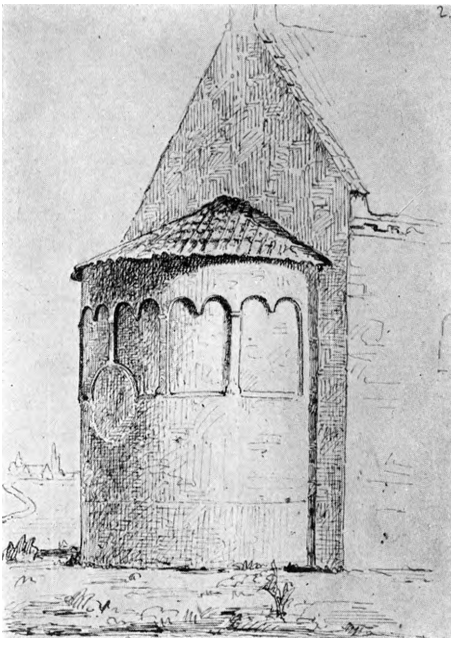

Fig. 2. Høm. Apsis, tegnet af H. Storck 30. April 1864. Sml. S. 527.

Ganske vist er nu kun 15 Apsider bevarede — og heraf ikke mindre end 9 alene i det lille Alsted Herred, medens ikke en eneste Apsis er bevaret i noget af de to Flakkebjerg Herreder. Men i 8 andre Tilfælde er Fundamenter lejlighedsvis iagttaget ved Gravning, og i 5 Tilfælde tør man paa Grund af Korets Form med saa godt som fuld Sikkerhed regne med, at der har været Apsis.

Over for de 28 Apsiskirker staar 20 Kirker med lige Altervæg; heraf findes kun 5 i Ringsted og Alsted Herreder, men 15 i Slagelse og Flakkebjerg Herreder, altsaa i Amtets vestlige Del. En enkelt af dem, Tjæreby, har i den meget svære Østgavl en indbygget Apsis eller Alterniche ligesom bl. a. Storehedinge i Præstø Amt og Karlstrup og Maaløv ved København og i Lighed med de Sidealternicher, som findes saa mange Steder; den er altsaa et Overgangsfænomen. Man kunde være tilbøjelig til at se et lokalt bestemt Modsætningsforhold mellem de mange midtsjællandske Apsiskirker og de mange retvæggede vestsjællandske Kirker: to Typer med et østligt og et vestligt Udgangspunkt. Ved en nærmere Analyse af den vestlige Gruppe viser det sig imidlertid, at ikke mindre end 7 af 19 er sene Kirker fra Tiden efter 1200, og flere af de andre hører til de mindste eller til de ringeste, hvor allerede Grundplanens store Skævheder (som i Flakkebjerg, Sørbymagle, Gerlev) viser det maadelige Haandværksarbejde. Selv om der blandt Kirkerne med lige

Altervæg er enkelte, som maa henregnes til de ældste og til de mere anselige (f. Eks. Høve), er det dog i Sorø Amt fortrinsvis de sene og de fattige, hjemmegjorte Kirker, som mangler Apsis. Den veludviklede Landsbykirke før 1200 har i denne Del af Landet normalt haft Apsis.

Kampestenskirkernes Apsider er her som andetsteds i Reglen ganske simple, uden nogen Art af Dekoration. Lisénprydede Apsider findes nu kun i Slaglille og Munke-Bjærgby, der begge har en Del Fraadsten og Kridt i Murene, samt i Valsølille og Kværkeby, der overvejende er Fraadstenskirker; den sidste har ogsaa Lisener med slanke Buefelter paa Korets Sidemure. Det fremgaar af den som Fig. 2 gengivne Tegning af H. Storck fra 1864, at ogsaa Høm Kirkes Apsis har været prydet med Lisener og Dobbeltbuer; Blændingsfelterne har dog kun udfyldt den øvre Halvdel af Muren. Paa Munke-Bjærgbys Apsis er de to (af fire) Lisener erstattede af Halvsøjler med Kapitæler og Baser; de oprindelige Dobbeltbuer er her forstyrrede.

Taarne har ved de romanske Kirker været langt sjældnere end Apsider. Af oprindelige Taarne er kun eet eneste bevaret, nemlig i Vallensved (S. 1031*), men Spor af lignende kan paavises i Eggeslevmagle og Sludstrup, og Høve og Fjenneslev har faaet tilbygget Taarne endnu inden Udgangen af 1100'erne. Andre kan være forsvundne ved de Ombygninger af Skibets Vestende, som ikke sjældent har fundet Sted (S. 1222), og som maaske netop undertiden kan være foretaget for at afløse et faldefærdigt romansk Taarn. Fjenneslev fik Tvillingtaarne bygget af Munkesten over Skibets Vestende (se S. 326*), medens de andre romanske Taarne har været af Kamp og er opført som særlige Udbygninger ved Vestgavlen. De er alle væsentlig smallere end Skibet, Høvetaarnet er udvendig af samme Bredde som Koret; men de tre andre har været endnu smallere, og da Murene har været meget svære, bliver de indvendige Rum kun smaa. I Eggeslevmagle er der af Taarnet ikke bevaret andet end 2det Stokværks tre ligehøje rundbuede Aabninger ind til Skibet, idet der formodentlig har været et Herskabspulpitur i Taarnfaget. I Vallensved er de tre Rundbuer koblet sammen, og den midterste — der altid synes at have været blændet — er højere end de andre, et Træk der peger mod senromansk Tid[1]; ogsaa det kvaderagtige Stenmateriale i denne Kirke (ovfr. S. 1198) tyder paa, at den er forholdsvis sen. Ellers lader det sig ikke paastaa, at disse faa Taarnkirker er yngre end de taarnløse. Det er værd at lægge Mærke til, at ingen af de romanske Teglstenskirker har haft Taarn fra første Færd, selv ikke saa anselig en Kirke som Fodby. Det samme gælder Bykirkerne fra 1200'erne og 1300'erne (Skelskør, Slagelse), og først et Stykke ned i 1400'erne begynder det store Taarnbyggeri.

[1] Jfr. Vestgavls-Blændingerne i de to senromanske Teglstenskirker i Teestrup og Skørpinge, S. 602* og 810*.

BYGHERRER OG OPFØRELSESTID. Af de nu staaende romanske Naturstenskirker er der næppe nogen, som er bygget før 1100. Ialfald kan der, bortset maaske fra et enkelt Tilfælde, som nedenfor skal omtales, hverken i de historiske eller de arkæologiske Forhold findes positiv Støtte for en saa tidlig Datering. Vi ved, at Biskop Sven af Roskilde o. 1080 byggede baade en Mariekirke i Ringsted og en Mikaelskirke i Slagelse, og sandsynligvis har det været Stenkirker, men de er begge nedrevne.

De fleste Landsbykirker har utvivlsomt haft Sognets egne Beboere og Tiendeydere til Bygherrer, og Byggeriet forudsætter normalt en vis Kapitalopsparing, som først kan have fundet Sted nogen Tid efter Tiendens Indførelse, der maa sættes til omkring 1100. Det er derfor ikke sandsynligt, at Stenkirker i mere end yderst begrænset Tal er bygget før i første Halvdel af 1100'erne. De faa positive Oplysninger, vi fra denne Del af Landet har om Enkeltmænd som Kirkebyggere, tyder i samme Retning.

Midtsjælland og særlig Alsted Herred har i Valdemarstiden og formodentlig allerede i den foregaaende Periode, maaske i højere Grad end nogen anden Del af Landet, været en Storbondeegn, hvor der laa Hovedgaarde i de fleste Kirkebyer: Pedersborg, Bjernede, Slaglille, Fjenneslev, Alsted, V. Broby, Munke-Bjærgby, Stenmagle osv. Det er ganske vist ikke paa Forhaand givet, at Storbønderne paatog sig mere end den dem tilkommende Andel i Kirkebyggeriet; men ad forskellige Veje kan det dog godtgøres, at flere af disse midtsjællandske Høvdinge og Storbønder, der væsentligst tilhører den navnkundige Hvideslægt, virkelig har været Kirkebyggere. Ebbe Skjalmsøns og hans Søn Sune Ebbesøns Andel i Opførelsen af Bjernede Kirke er tilstrækkelig omtalt i det foregaaende; her er Stenkirken først paabegyndt o. 1150. Slaglille Kirke er efter en Oplysning i Sorø Klosters Gavebog[1] bygget af Herremanden Truid Litle, som senere ved Absalons Mellemkomst, sandsynligvis i Slutningen af 1100'erne, afhændede sin Ejendom i Slaglille til Klosteret. Som Absalons — muligvis noget ældre — Samtidige kan Truid Litle ikke have bygget sin Kirke stort før 1150; paa Kirkens Triumfvæg (S. 345*) er malet et Billede af Kirkebyggeren med en Kirkemodel i Hænderne lige overfor en anden af Kirkens Velgørere, maaske Valdemar den Store, der ogsaa var Grundejer i Sognet.

I Fjenneslev findes ligeledes et kalkmalet Billede af den Herremand, der byggede Kirken (S. 332*). Men hvem er han? Man kunde i og for sig fristes til at fortolke ham som selve Skjalm Hvide, Hvideslægtens Stamfader, der døde allerede o. 1113, og hvis Grav fandtes i Kirken, da Absalon i Slutningen af Aarhundredet ud af sin dybe Slægtsfølelse lod hans Ben optage og føre til Sorø, hvor Slægtens Døde efterhaanden samledes. I saa Fald skulde Fjennes-

[1] SRD. IV, S. 472. Jfr. Hist. Tidsskr. 9. R. VI, S. 72.

lev Kirke tilhøre Aarene o. 1100. Ved den usædvanlig høje, iøvrigt oprindelig ganske simple Kirke er der dog et enkelt Træk, som taler imod en særlig tidlig Datering, nemlig Apsidens firbladede Vinduesrose; det er derfor rimeligst at følge den sædvanlige Tradition og opfatte Absalons Forældre, Asser Rig og Fru Inge, som Bygherrer og at antage, at de har værnet om Skjalm Hvides Grav, da de lod den ældre Trækirke afløse af den nuværende Stenkirke.

Ved sin Borg Pedersborg har Peder Thorstensøn, Skjalm Hvides Svigersøn, antagelig ogsaa haft en Borgkirke (S. 281), og det er stor Skade, at der intet vides om denne. Den nuværende Pedersborg Kirke stammer først fra Tiden efter, at Sorømunkene i 1205 havde tilhandlet sig Borgen og Byen for at blive et generende Naboskab kvit.

Ogsaa i Førslev Kirke viser et Kalkmaleri (S. 999*), at Bygherren maa have været en Stormand uden for de almindelige Sognebønders Kreds, denne Gang en Gejstlig. Flere andre af Amtets Kirker kunde formodes at have haft en Herremand til Bygherre, men det er kun Gisninger.

Nævnes skal endnu, at ogsaa Kongen havde store Ejendomme i Sorø Amt. I Følge Kong Valdemars Jordebog hørte Haraldsted, Taarnborg og Karrebæk i 1200'erne til det sjællandske Kongelev (Krongods), og det er muligt, at der ogsaa har ligget en Kongsgaard i Eggeslevmagle, hvor et af de ældste bevarede danske Kongebreve i 1140 er udstedt. Taarnborg Kirke, der laa ved en af Kongens faste Borge, er sikkert bygget af Kongen selv, men det skete først i den senere Valdemarstid, og paa Jordebogens Tid (o. 1230) eksisterede der ikke noget Taarnborg Sogn; de Byer, der nu hører under Taarnborg, laa dengang under Vemmelev. Karrebæk har næppe haft nogen Kirke før den nuværende fra Slutningen af 1200'erne. Derimod er det troligt, at Kongen i første Halvdel af 1100'erne har haft en væsentlig Andel i Opførelsen af de anselige Kirker i Haraldsted og Eggeslevmagle.

Til Kongens Familiegodser hørte i Følge Kong Valdemars Jordebog Landsbyerne omkring Trelleborg: Forlev, Næsby og Kirkebyen Hejninge; men Hejninge Kirke er for uanselig til, at man skulde tiltænke Kongen nogen Andel i den. Her har han nok ladet Bønderne bygge selv.

KIRKERNES MAAL. S. 1204 f er afbildet i 1:1000, hvad der indenfor Amtet kendes af fuldstændige romanske Landsbykirkeplaner, og en Del er ogsaa medtaget, hvor enten Øst- eller Vestenden er forstyrrede ved senere Ombygninger, men hvor dog de vigtigste af Planens Maal er bekendte. Desuden findes S. 1206—07 en tabellarisk Oversigt over de romanske Kirkers Hovedmaal.

Maaleenheden. Den, der sætter sig ind i dette Materiale, vil især studse ved, at *alle Maal er forskellige*. Der findes ikke to Kirker, hvis Grundplaner blot nogenledes dækker hinanden, til Trods for at saa mange ligger indenfor den

samme Størrelsesorden og bestaar af de samme Dele. Der er tilsyneladende intet bestemt vedtægtsmæssigt Forhold mellem Længden af Kor og Skib eller mellem deres Længde og Bredde. I 66 Tilfælde kender vi Skibets Hovedmaal, og i mere end Halvdelen af disse Tilfælde ligger dets udvendige Længde mellem 11 m og 14 m, altsaa indenfor ret snævre Grænser. Alligevel er kun ganske faa af disse Maal helt eller næsten overensstemmende; der er en ganske forbløffende Uensartethed, som frister til at formode, at man har stukket Grundplanen ud paa maa og faa uden nogen fast Maaleenhed.

Dette er dog utænkeligt. Men man maa regne med en ret stor Unøjagtighed i Afsætningen af Maalene, og desuden er det øjensynligt, at Fremgangsmaaden ved Afsætningen har været vekslende, idet man enten har afsat den udvendige Længde af hele Kirken — og det er det hyppigste — eller den indvendige Længde, og ved Apsiskirkerne er Apsis snart medregnet, snart ikke. Naar man tager Hensyn hertil, vil man ved næsten hver eneste Landsbykirke, hvis romanske Plan er bevaret, kunne finde et Hovedmaal, som omsat i romerske Fod giver et forholdsvis simpelt Tal.

Der kunde tænkes tre Maaleenheder: den græske Fod (33 cm), den romerske Fod (29,5 cm) og den sjællandske Alen (62,7 cm). Den sidste har aabenbart slet ikke været benyttet i denne Periode. *Den græske Fod* finder vi som Maaleenhed i Ringsted Benediktinerkirke, *den romerske* i Sorø Cistercienserkirke, de to store, saa at sige grundlæggende Teglstensmonumenter i Danmark. I Ringsted er Murhøjden 50 græske Fod, i Sorø 50 romerske Fod. Ringsted Kirke er 200 gr. Fod lang i udvendigt Maal, Langhusets indvendige Bredde er 60 gr. Fod. Sorø Kirke er ca. 240 romerske Fod lang, og Langhusets udvendige Bredde er 80 rom. Fod. I begge Tilfælde er Langhusets udvendige Bredde en Trediedel af den hele Længde. Ogsaa i den anden af Amtets Benediktinerkirker, Herlufsholm, synes den græske Fod at have været anvendt; vi kender ikke dens oprindelige Længde, men Skibets udvendige Bredde er 40 gr. Fod. Endvidere slutter sig hertil den senromanske Bykirke i Skelskør, der har samme udvendige Bredde som Herlufsholm, altsaa 40 gr. Fod, medens Længden er omtrent 3 Gange dette Maal; Længden af Kor og Apsis svarer ret nøje til Bredden, medens Skibets Længde er lidt mindre end det dobbelte heraf. Den gotiske S. Mikkels Kirke i Slagelse synes ogsaa afsat i græske Fod, dens udvendige Længde er godt 100 gr. Fod (33,8 m), dens indvendige Bredde 60 gr. Fod (knap 20 m).

Bortset herfra synes det, ialfald ved de romanske Kirker i Amtet, og fremfor alt ved dem, der er ældre end Teglstenstiden, at være *den romerske Fod,* som er lagt til Grund. Det er dette Maal, som er benyttet allerede i Vikingetiden ved Vestsjællands store Borganlæg Trelleborg, og det findes som Grundmaal i den ældste Fraadstenskirke i Ringsted fra Knud den Helliges Tid, hvis

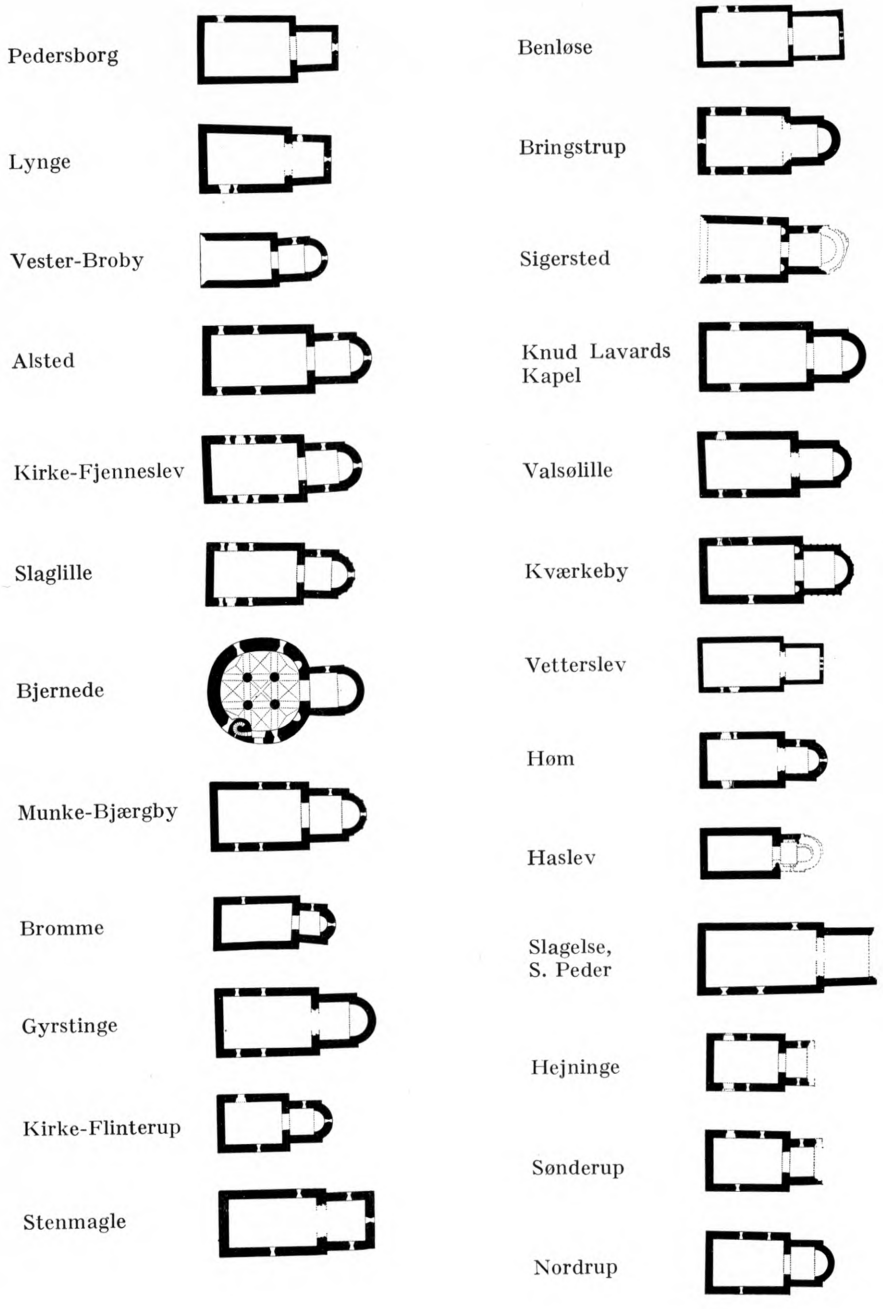

Fig. 3 a. Sorø Amt. Romanske Kirkeplaner. 1:1000.

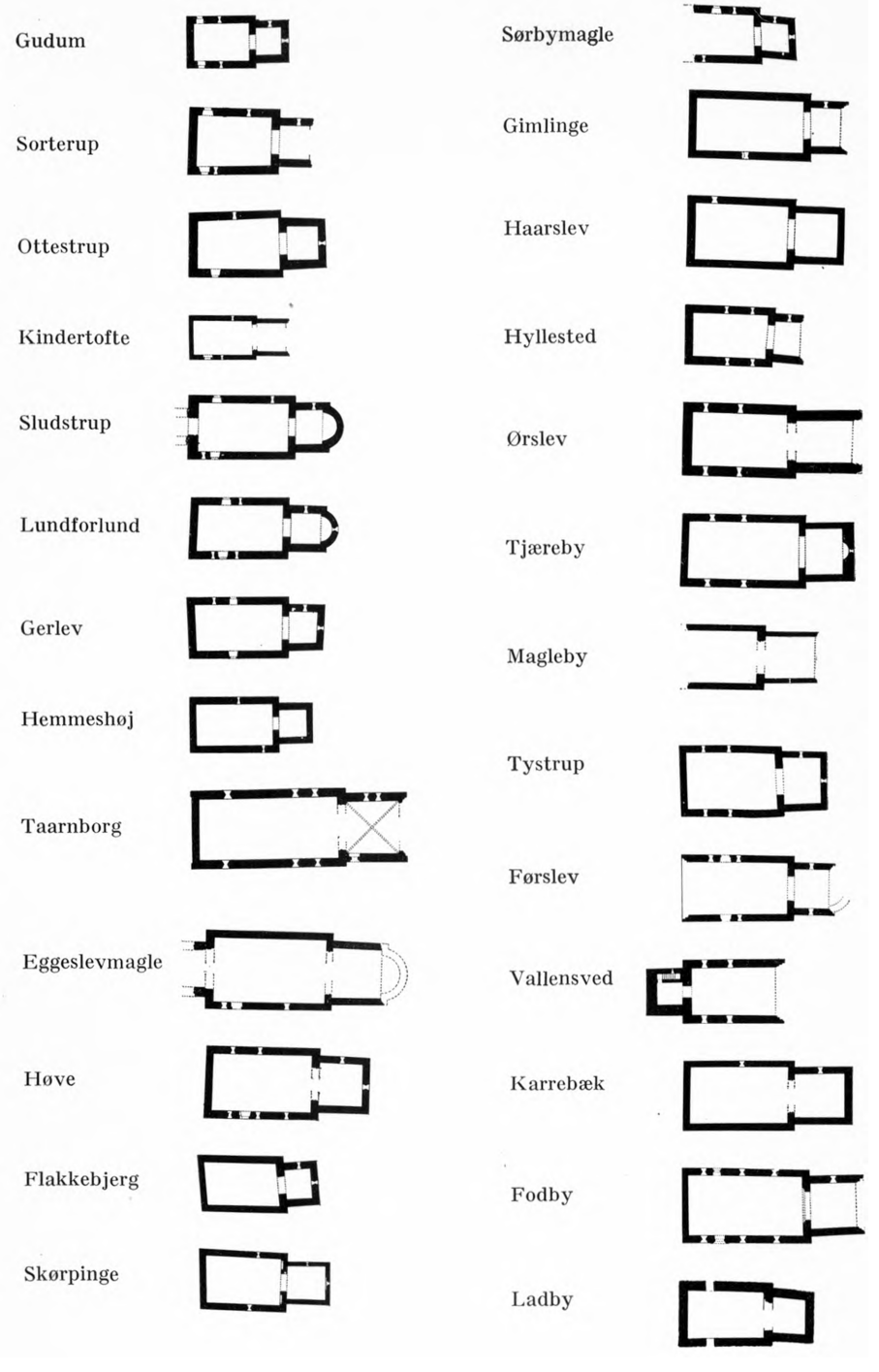

Fig. 3 b. Sorø Amt. Romanske Kirkeplaner. 1:1000.

DE ROMANSKE LANDSBYKIRKERS HOVEDMAAL I CENTIMETER

	Apsis	Kor		Skib		Hele Længden
	Bredde	Længde × Bredde		Længde × Bredde		Maalt i Aksen
	udvendig	udvendig	indvendig	udvendig	indvendig	udvendig
Alsted Herred						
Pedersborg	÷	533 × 570	462 × 408	1310 × 840	1120 × 680	1840
Lynge	÷	505 × 615	413 × 432	1220 × 832	1003 × 623	1728
Vester-Broby	517	417 × 578	338 × 375	1030 × 705	c. 830 × 495	1675
Alsted	542	560 × 648	470 × 455	1478 × 882	1254 × 645	2215
Fjenneslev	590	532 × 655	428 × 432	1360 × 878	1130 × 652	2124
Slaglille	530	455 × 620	350 × 425	1282 × 790	1078 × 595	1950
Bjernede	605	470 × 640	376 × 447	1342 × 1368	1045 × 1035	2065
Munke-Bjærgby	556	522 × 678	428 × 485	1295 × 875	1088 × 665	2070
Bromme	400	378 × 533	272 × 322	1125 × 700	913 × 494	1607
Gyrstinge	612	512 × 712	402 × 488	1372 × 885	1157 × 670	2128
Flinterup	448	423 × 548	320 × 352	955 × 755	757 × 548	1520
Stenmagle	÷	630 × 750	506 × 522	1420 × 845	1158 × 615	2050
Ringsled Herred						
Benløse	÷	665 × 625	603 × 507	1265 × 785	1120 × 625	1927
Bringstrup	522	430 × 628	350 × 427	1222 × 860	1000 × 643	1863
Sigersted	paavist	c. 535 × 625	c. 428 × 432	1170 × 830	960 × 625	C.1890
Haraldsted	?	?	?	1645 × 850	1440 × 670	?
Knud Lavards Kapel	590	456 × 682	362 × 480	1500 × 888	1298 × 666	2180
Allindemagle	?	?	?	1088 × 730	890 × 548	?
Jydstrup	?	?	?	c.l 100 × 710	908 × 526	?
Valsølille	470	538 × 598	437 × 400	1320 × 835	1100 × 620	2010
Vigersted	paavist	?	?	1260 × 810	1070 × 605	?
Kværkeby	495	497 × 658	405 × 470	1358 × 859	1132 × 636	2020
Nordrup	?	?	?	c.1300 × 740	1070 × 550	?
Vetter slev	÷	512 × 525	470 × 405	1120 × 712	995 × 555	1643
Høm	445	407 × 528	302 × 332	1122 × 722	912 × 525	1673
Øde-Førslev	paavist	380 × 585	c.280 × 383	c. 1200 × 840	c. 980 × 590	?
Sneslev	?	?	?	c.1200 × 730	995 × 510	?
Terslev	?	?	?	c. 1250 × 890	c.1040 × 660	?
Ørslev	?	?	?	1100 × 718	910 × 525	?
Haslev	paavist	c. 300 × 472	c. 215 × 275	1045 × 655	835 × 448	c. 1615
Freerslev	?	?	?	c.900 × 633	c.710 × 438	?
Øster-Broby	?	?	?	c.l 150 × 762	925 × 553	?
Teestrup	?	?	?	1333 × 935	1112 × 705	?
Slagelse Herred						
Slagelse S. Peder	?	685 × 752	585 × 555	1665 × 925	1452 × 718	?
Hejninge	sandsynlig	305 × 590	275 × 395	1035 × 762	840 × 560	?
Sønderup	sandsynlig	420 × 595	320 × 382	1095 × 783	895 × 590	9
Nordrup	465	420 × 588	310 × 410	1110 × 782	925 × 582	1680
Gudum	÷	445 × 548	350 × 356	940 × 685	750 × 495	1385
Sorterup	?	510 × 640	415 × 440	1237 × 846	1012 × 637	?
Ottestrup	÷	590 × 632	425 × 437	1286 × 880	1120 × 670	1860
Kindertofte	?	460 × 486	395 × 378	905 × 575	800 × 450	?
Slots-Bjærgbv	?	?	?	1168 × 705	968 × 510	?
Sludstrup	550	460 × 662	360 × 450	1460 × 838	1218 × 635	2100
Lundforlund	480	515 × 600	405 × 395	1350 × 800	1165 × 600	2015
Gerlev	÷	462 × 595	370 × 405	1347 × 805	1157 × 605	1845
Kirke-Stillinge	?	?	?	1698 × 945	1473 × 710	?
Vemmelev	?	?	?	c. 1965 × 990	1765 × 770	?

	Apsis	Kor		Skib		Hele Længden
	Bredde	Længde × Bredde		Længde × Bredde		Maalt i Aksen
	udvendig	udvendig	indvendig	udvendig	indvendig	udvendig
Hemmeshøj	÷	457×535	375×355	1205 × 740	1032 × 552	1667
Boeslunde	?	?	?	1305 × 1175	1150 × 1000	?
Taarnborg	?	830 × 920	725 × 705	2095 × 1037	1880 × 812	?
Vester Flakkebjerg Herred						
Eggeslevmagle	paavist	c.760 × 830	675 × 647	1716 × 1040	1510 × 845	?
Høve	÷	685 × 757	593 × 570	1555 × 968	1348 × 768	2235
Flakkebjerg	÷	442 × 595	350 × 405	1165 × 770	977 × 572	1612
Skørpinge	÷	588 × 562	528 × 445	1168 × 777	997 × 614	1770
Faardrup	?	?	?	? × 730	? × 515	?
Sørbymagle	÷	470 × 550	376 × 368	? × 735	? × 538	?
Kirkerup	?	?		1135 × 785	970 × 625	?
Gimlinge	sandsynlig	495 × 695	402 × 505	1670 × 900	1470 × 685	?
Haarslev	÷	688 × 748	593 × 573	1460 × 927	1255 × 735	2150
Hyllested	sandsynlig	428 × 652	365 × 453	1192 × 783	992 × 582	?
Venslev	?	?	?	? × 715	? × 527	?
Ørslev	?	c. 900 × 820	765 × 562	1548 × 963	1302 × 703	?
Sdr. Bjærge	?	?	?	1187 × 762	1008 × 600	?
Tjæreby	Alterniche	670 × 763	520 × 603	1708 × 950	1515 × 760	2355
Magleby	?	C.750 × 668	688 × 548	? × 852	? × 693	?
Øster Flakkebjerg Herred						
Tystrup	÷	580 × 770	495 × 598	1403 × 925	1215 × 735	1995
Haldagerlille	÷	442 × 525	352 × 355	1240 × 830	1088 × 665	1680
Krummerup	?	?	?	1165 × 812	c. 970 × 618	?
Fuglebjerg	?	?	?	1268 × 825	1056 × 610	?
Førslev	paavist	548 × 695	470 × 512	1522 × 860	C.1325 × 673	?
Gunderslev	sandsynlig	c.455 × 740	c. 370 × 495	? × 862	? × 618	?
Vallensved	?	?	?	1380 × 880	1135 × 655	?
Marvede	?	?	?	1605 × 1025	1320 × 785	?
Hyllinge	?	?	?	1208 × 797	1018 × 590	?
Kvislemark	÷	515 × 648	442 × 485	1058 × 848	900 × 700	1560
Fyrendal	?	?	?	? × 775	? × 570	?
Karre bæk	÷	783 × 780	678 × 595	1510 × 940	1323 × 785	2290
Fodby	?	722 × 790	622 × 590	1748 × 978	1556 × 775	?
Vredsløse	?	?	?	? × 665	? × 480	?
Ladby	÷	?	440 × 455	?	1035 × 600	?

Skib — ligesom Trelleborghusene — udvendig har været 100 romerske Fod langt (S. 112). Den samme Længde har den største af Amtets romanske Sognekirker, Taarnborg ved Korsør, vel at mærke Kor og Skib tilsammen.-

Man har aabenbart ved Afsætningen anvendt en Maalepind af forskellig Størrelse, undertiden paa 5 Fod (1,475 m), undertiden paa 4 Fod (1,18 m), en sjælden Gang ogsaa paa 3 Fod (0,885 m). Efter Afsætningen af det store Grundmaal har man afsat en Bredde med Anvendelse af den samme Maaleenhed eller som en bestemt Brøkdel af Længden; men det er ogsaa her ganske

vekslende, hvilken Bredde der er afsat: om det er Korets eller Skibets, eller om det er udvendigt eller indvendigt Maal. Undertiden er Skibets udvendige Bredde lig ½ af hele Længden eller dets indvendige Bredde lig ⅓ deraf, eller Korets udvendige Bredde lig ⅓ eller dets indvendige Bredde lig ¼ (en sjælden Gang $^1/_5$) af Kirkens Længde. Sædvanlig flugter Korets Ydermur nogenlunde med Skibets Indervæg, saaledes at kun en enkelt Breddeafsætning var strengt nødvendig. Afsætningen af Triumfgavlen mellem Kor og Skib er det vanskeligere at finde nogen Regel for; ofte er Koret indvendig eller udvendig kvadratisk, og dermed er Triumfmurens Plads givet, naar Bredden af Koret er givet, men der er dog mange Afgivelser fra denne Regel. De oprindelige Murhøjder kendes kun sjældent med Nøjagtighed ved de romanske Kirker, der praktisk talt altid har faaet paamuret gotiske eller endnu yngre Gesimser, og det er vanskeligt at afgøre, om der ved den Lejlighed er fjernet noget af den oprindelige Mur. I Fjenneslev er Skibets Murhøjde lig dets indvendige Bredde, i Bjernede er Rundkirkens Højde endog omtrent lig den udvendige Diameter, men i Reglen er Højden væsentlig lavere end Bredden, og noget simpelt Forhold er ikke fundet.

I Alsted Herred har næsten alle Kirkerne bevaret deres romanske Grundplan, og vi hidsætter her en Fortegnelse over deres Grundmaal i Meter og i romerske Fod.

		Meter	Romerske Fod	Afsætningsfejl
Pedersborg:	udv. L.	18,40	16 × 4	0,48 m for kort
	Skibets udv. Br.	8,40	7 × 4	0,14 m for lang
Lynge:	udv. L.	17,28	15 × 4	0,49 m for kort
	Skibets udv. Br.	8,32	7 × 4	0,06 m for lang
V. Broby[1]:	udv. L. m. Apsis	16,75	14 × 4	0,13 m for lang
	Skibets udv. Br.	7,05	6 × 4	0,03 m for kort
Alsted[1]:	udv. L. m. Apsis	22,15	15 × 5	0,03 m for lang
	Skibets udv. Br.	8,82	6 × 5	0,03 m for kort
	Korets indv. Br.[2]	4,55	3 × 5	0,13 m for lang
Fjenneslev:	udv. L. m. Apsis	21,24	24 × 3	ingen
	Skibets udv. Br.	8,78	10 × 3	0,07 m for kort
	Korets indv. Br.[2]	4,32	5 × 3	0,10 m for kort
Slaglille:	udv. L. u. Apsis	17,40	12 × 5	0,30 m for kort
	Korets indv. Br.	4,25	3 × 5	0,17 m for kort
	Skibets indv. Br.	5,95	4 × 5	0,05 m for lang
Bjernede:	udv. L.	20,65	14 × 5	ingen
Munke-Bjærgby[3]:	udv. L. m. Apsis	20,70	14 × 5	0,08 m for lang
	Skibets udv. Br.	8,75	6 × 5	0,10 m for kort
Bromme:	udv. L. u. Apsis	15,00	10 × 5	0,25 m for lang
Gyrstinge:	udv. L. m. Apsis	21,28	18 × 4	0,04 m for lang
	Korets udv. Br.	7,12	6 × 4	0,04 m for lang
Flinterup:	udv. L. m. Apsis	15,20	10 × 5	0,45 m for lang
	Skibets indv. L. — udv. Br.	7,55	5 × 5	0,18 m for lang
Stenmagle[4]:	udv. L.	20,50	14 × 5	0,15 m for kort

[1] Korets udv. Br. = indv. L. af Kor og Apsis. [2] = Halvdelen af Skibets udv. Br. [3] Korets udv. Br. = ⅓ af hele Længden. [4] Korets udv. Br. = ¼ af hele Længden. Korets udv. Br. ved Østgavlen = Korets L. incl. Triumfmuren.

Store og smaa Kirker. Kystsognenes Kirker er store og sene. De romanske Landsbykirker i Sorø Amt er gennemgaaende ikke særlig store, især ikke sammenlignet med visse Egne af Jylland, men de svarer nogenlunde til almindelige sjællandske Størrelsesforhold. Enkelte er meget smaa, som Flinterup, Gudum og — den mindste af dem alle — Teglstenskirken i Kindertofte, hvis Skib kun er 9 m langt udvendig. Endnu mindre end den er en af de gotiske Kirker, den diminutive Ting-Jellinge, hvis hele udvendige Længde kun er godt 13 m. Det er Amtets allermindste Kirke.

Mere Interesse knytter der sig imidlertid til Spørgsmaalet om, hvilke de største Landsbykirker er; thi her vil man blive opmærksom paa et Forhold, som virkelig er paafaldende. Da der er saa mange Tilfælde, hvor det oprindelige Kor er forstyrret, vil vi udelukkende holde os til Skibet og regne med baade Længde og Bredde, saaledes at det, der udregnes, er, hvilket Areal Skibet dækker, Murene indbefattet. Efter en saadan Udregning er de 12 største Kirker følgende, anført efter deres Størrelse:

1. Taarnborg	217 m²	7. Kirke-Stillinge	160 m²
2. Vemmelev	194 -	8. Høve	151 -
3. Eggeslevmagle	178 -	9. Gimlinge	150 -
4. Fodby	171 -	10. Ørslev	149 -
5. Marvede	165 -	11. Karrebæk	142 -
6. Tjæreby	162 -	12. Haraldsted	140 -

Man vil lægge Mærke til, at bortset fra Haraldsted, som netop slipper med paa Sidstepladsen, findes herimellem ingen midtsjællandske Kirker, medens de fleste af de store Kirker ligger i en Stribe langs Kysterne. I Haraldsted fandtes en Kongsgaard, hvilket vel er tilstrækkelig Forklaring paa Kirkens anselige Størrelse, og det samme gælder en eller to af de andre, Taarnborg og maaske Eggeslevmagle (S. 1202). Men hvorfor ligger ellers de store Kirker fortrinsvis ude ved Kysten? Det lader sig ikke simpelthen forklare ved, at Sognene herude har været større end inde i Landet; der findes Indlandssogne, som ikke staar tilbage for Kystsognene i Areal, hvis man regner med de nuværende Sognegrænser. Snarere hænger det sammen med, at Kystkirkerne er forholdsvis sene, og at der vel nok efterhaanden har været en Tilbøjelighed til at bygge Kirkerne mere rummelige, saafremt de økonomiske Forhold tillod det.

Det er ialfald en Kendsgerning, at liere af disse 12 store Kirker hører til de sene. Taarnborg, Fodby og Karrebæk er Teglstenskirker, den sidste først fra Overgangstiden. Ørslev har vi paa Grund af dens kvaderagtige Murværk antaget for at være forholdsvis sen (S. 1198), og ved Kirke-Stillinge er der ogsaa Forhold, som tyder i samme Retning (S. 722).

Amtets Kystsogne er følgende: Kirke-Stillinge, (Vemmelev), Taarnborg, Boeslunde, (Eggeslevmagle), Magleby, Tjæreby, Ørslev-Holsteinborg, Fyrendal, (Marvede), Karrebæk og Fodby. De i Parentes anførte er ikke egentlige Kystsogne, men grænser dog nær op til Vandet.

Af disse er det kun Boeslunde, Magleby og Fyrendal, der ikke findes mellem de ovennævnte 12 store. Men naar Boeslunde ikke er kommet med, er det fordi det er en rent gotisk Kirke; den er større end nogen af de romanske. Magleby er en senromansk Teglstenskirke fra 1200'erne. Fyrendal er den eneste, som kun er en almindelig romansk Kirke af Middelstørrelse. Vi tør altsaa fastslaa, at Kystkirkerne ikke blot gennerngaaende er store, men ogsaa gennemgaaende sene, — fra sidste Halvdel af 1100'erne eller endnu senere Tid.

Det er umuligt ikke at bringe dette Forhold, at Kystkirkerne er senere end de andre, i Forbindelse med den Utryghed, som opstod ved Vendernes Hærgninger af de danske Kyster *netop i den Periode, da det store Kirkebyggeri satte ind,* altsaa første Halvdel af 1100'erne. Det er det samme, som kan iagttages i det sydligste Sjælland, samt paa Øerne Møn, Falster og Lolland, hvor de fleste Kirker er Teglstenskirker og forholdsvis sene. Smaalandshavet har sikkert været et udmærket Tilholdssted for Sørøvere, fuldt af Smuthuller og vanskeligt at rense, og i Storebælt blev der først roligt, efter at Valdemar den Store havde bygget Borgen paa Sprogø. Vi maa tænke os, at de stadige Hærgninger har hæmmet den Opsparing af Tienden, som sædvanlig har været den økonomiske Forudsætning for Kirkebyggeriet. Om Venderne just i synderlig Udstrækning har afbrændt Kirkerne, kan betvivles; der er ialfald aldrig paatruffet Spor heraf. Derimod maa man her som andetsteds i Landet regne med, at selve den aabne Kyststribe har ligget temmelig ubebygget hen i den ufredelige Tid, og at Opdyrkningen af disse Egne har taget stærk Fart i Valdemarstiden, efter at Fredeliggørelsesværket var afsluttet.

TEGLSTENSKIRKERNE, ROMANSKE OG GOTISKE. I den danske Teglstensarkitekturs Historie indtager Sorø Amt en fremtrædende Plads, først og fremmest takket være de to store Klosterkirker, Ringsted og Sorø, der i Realiteten havde henholdsvis Kong Valdemar den Store (†1182) og Ærkebisp Absalon (†1201) til Bygherrer, selvom det var de to Munkesamfund, som ledede Byggearbejderne. De er de ældste bevarede Teglstenskirker i Danmark, jævngamle med Kong Valdemars Storværk, den henved 4 km lange Danevirkemur ved Rigsgrænsen mod Tyskland, om hvilken det direkte i Kongens Gravskrift (ovf. S. 163*) hedder, at den byggedes af *brændte Sten* (lateribus coctis), — unægtelig et Værk der var Grund til at være stolt af.

Naturligvis er det ikke derfor givet, at Ringsted og Sorø var de første Teglstenskirker, der byggedes i Landet. Mogens Clemmensen har gennem en Ana-

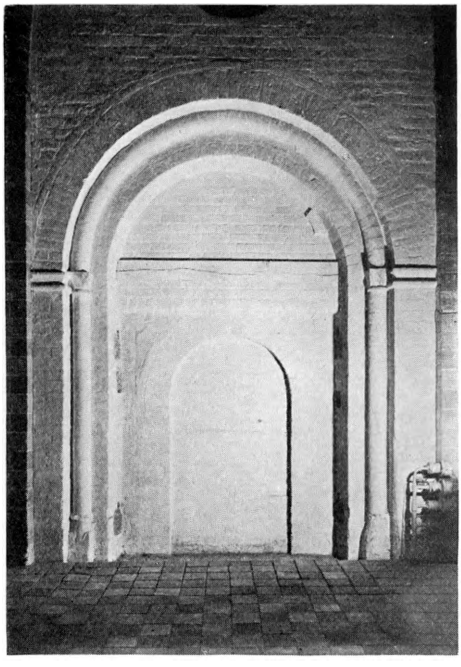

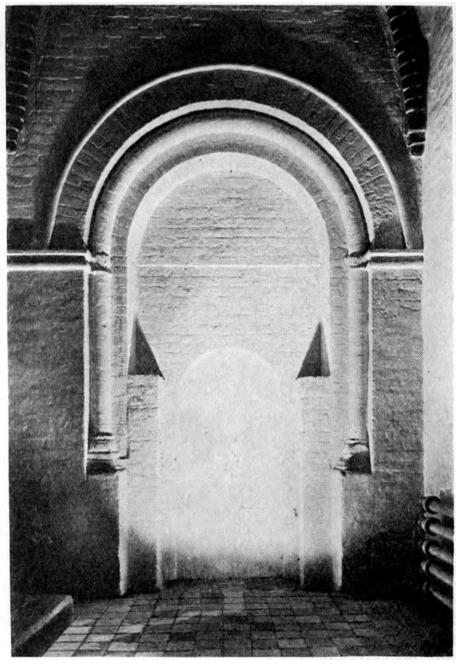

V. H. 1939

Fig. 4—5. Sorø. To genfremdragne romanske Portaler, t. v. Sydportal ved Østenden af søndre Sideskib, t. h. Vestportal ved Vestenden af nordre Sideskib.

lyse af Ringsted Kirkes Enkeltheder paavist, at Udgangspunktet for den danske Teglstensteknik maa søges i Lombardiet, særlig i Byerne Pavia og Milano, og det er meget sandsynligt, at det er de lombardiske Bygmestre ved Lunds Domkirke, der har hjulpet de danske Bygherrer med at faa indforskrevet lombardiske Teglbrændere og Murmestre; lombardiske Bygningshaandværkere var dengang et mærkelig internationalt Folkefærd, som vandrede fra Plads til Plads. Isaafald maa imidlertid Teglbrænderkunsten være kommet til Landet allerede inden Valdemars og Absalons Tid, og det er naturligt at tænke sig den højtbegavede og initiativrige Ærkebisp Eskil, Absalons Forgænger, som den egentlige Foregangsmand[1].

De to Klosterkirker er paabegyndt i 1160'erne og færdigbyggede i Løbet

[1] C. M. Smidt mener, at Eskil allerede o. 1150 har bygget med Tegl paa Borgen Søborg i Nordsjælland (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930). G. Haseloff har fornylig (Offa II, 1938, S. 161) fremsat den Hypotese, at det skulde være Cistercienserne, som har indført Teglbrændingskunsten i Danmark og Nordtyskland. Dette er en anden Mulighed, og ogsaa her kan Eskil have formidlet som den, der grundede de første Cistercienserklostre. Hypotesen trænger dog til en nærmere Begrundelse, især en Paavisning af, at de ældste Teglstensbygninger virkelig var Cistercienserklostrenes. Den ældste danske Cistercienserkirke, Herrevad i Skaane, har ingen Tegl i sine oprindelige Dele. For den bevarede Teglstensarkitektur er det ikke berettiget at give Cistercienserne Prioriteten fremfor Benediktinerne.

af Aarhundredets sidste Aartier. Rimeligvis er Ringsted begyndt først, men Sorø fuldendt først. Ringsteds Østparti, formentlig til og med Østenden af Hovedskibet, maa have staaet færdigt allerede i 1170; men Resten af Hovedskibet kan først være bragt i endelig Stand omkring ved Aarhundredskiftet (S. 164). I Sorø, hvor det nye Cistercienserkloster grundlagdes 1162, var Tværskibskapellerne opførte senest o. 1180; men ogsaa Skibets Vestende, Konversernes Kor, maa være taget i Brug ikke meget senere (S. 18). Her begravedes Fru Cæcilie af Pedersborg, hvis Dødsaar ganske vist ikke kendes; men hendes Fader døde højtbedaget allerede o. 1113, og hendes Brødre var alle døde inden Aarhundredets Midte.

De to imponerende Bygninger maa altsaa have staaet under Opførelse ganske samtidig, og der er talrige Overensstemmelser mellem dem i Murteknik og i dekorative Enkeltheder, f. Eks. de rige, prægtige Sokler og Gesimser samt Pillernes Leddeling. Der er dog ogsaa fundamentale Afvigelser. Først og fremmest gælder det Maaleenheden (ovfr. S. 1203), som i Ringsted er græsk Fod, i Sorø romersk Fod, og Planskemaet, som naturligvis følger hver sin Ordenstradition, men desuden afviger deri, at Sorø, som vore ældste Katedraler, er bygget over Kvadrater, medens Ringsted ligesom den yngre Roskilde Domkirke er bygget over Rektangler (S. 114). Et udpræget sent Træk ved den yngste Del af Ringsted er de tætsiddende Vinduer i Højkirken, vest for det store Skel, samt i øvre Del af den ombyggede Apsis (S. 127 og 131). Det kan ogsaa bemærkes, at Sorøs Korsskæringspiller svarer til Ringsteds oprindelig paatænkte og paabegyndte, men ikke til de endelige, der er uden Halvsøjler, og at Ringsted fra Korsskæringen opgiver de vældige Pillesokler, medens Sorø bibeholder dem gennem hele Skibet; Halvsøjlerne i Arkaderne bibeholder derimod kun Ringsted gennem hele Vestpartiet.

Om de Arkitekter, der har ledet Opførelsen af de to store Klosterkirker, har været Danske eller indkaldte Fremmede, kan ikke afgøres. Der er ikke Tvivl om, at der begge Steder har været Tegltekniker fra Lombardiet med i Arbejdet; men det er næppe dem, der har haft den kunstneriske Ledelse. Ingen af de to danske Kirker ligner helt til Bunds de samtidige Teglstenskirker i Lombardiet; i deres Arkitektur er de nok saa meget inspirerede fra Frankrig, og det var ogsaa med Frankrig, Munkene af begge Ordener havde deres nærmeste Forbindelse. Paa en i Teglstenskunsten ikke særlig forfaren — og maaske danskfødt — Bygmester tyder den stadige Vaklen i Udformningen af Bygningens enkelte Led: i Sorø ombestemmer man sig med Hensyn til Arkadehøjden og Arkadepillernes Form, i Ringsted sker der stadige Ændringer i Byggeprogrammet paa de mest afgørende Punkter.

Foruden Sorø og Ringsted findes i Sorø Amt omkring et Dusin Teglstenskirker fra romansk og tidliggotisk Tid, inden 1300. Det fremgaar af Kortet

S. 1195 at de fordeler sig nogenledes jævnt over hele Omraadet, men de har naturligvis ikke alle ligestor Betydning. De udmærker sig ved en kultiveret, sirlig Behandling af alle Bygningens Enkeltheder, og heri afviger de baade fra de ældre Naturstenskirker og ogsaa fra de sengotiske Bygninger og Tilbygninger, der gennemgaaende er djærve og af stor Simpelhed.

Fig. 6. Teglstensmurværk af ældste Type med riffelhugne Sten. Fra Overkirken i Bjernede.

Som en nær Frænde af Ringsted maa man betragte Amtets anden Benediktinerkirke, Skovkloster (Herlufsholm) ved Næstved (S. 1112 ff). Den er kun eenskibet, men har haft et storslaaet Tværskibsanlæg, der meget nøje svarer til Ringsteds. Den er sikkert paabegyndt kort efter de to andre Klosterkirker og fuldført allerede inden 1200. Selv Vestgavlen med de tre ligehøje, adskilte Vinduer er helt uden senromansk Præg. Desværre er saa lidt af det oprindelige Østparti nu i Behold og i det hele saa faa Enkeltheder. Derfor er det ogsaa vanskeligt at afgøre, om det er via Herlufsholm, at Nabokirken i Fodby (S. 1100) har faaet sine rige Enkeltheder i ægte Sorø-Ringsted Stil. I Midtsjælland hører Overdelen af Bjernede (S. 357) og Tvillingtaarnene ved Fjenneslev, med det i Skibets Vestende indbyggede Herskabsgalleri (S. 326), til vor ældste Teglstensarkitektur. Murstenspartiet i Bjernede, med den stærke Anvendelse af riflede Sten (Fig. 6), kan meget vel gaa tilbage til de to Klosterkirkers tidligste Dage, 1160'erne eller 1170'erne, medens man næppe tør regne Vestgalleriet i Fjenneslev for ældre end o. 1200, efter at det har vist sig, at dets Brændtlerssøjler har deres nærmeste Sidestykker ved en ikke helt oprindelig Portal i Sorø Kirke (S. 26). De prægtige Granitsøjler, som bærer Taarnenes Østmur, er et Værk af den samme Stenmester, som har virket ved Vordingborg Slotskirke, og som har hugget Fonten i Kalundborg Kirke[1].

Ogsaa den lille Kindertofte Kirke nær Skovbrynet Vest for Sorø hører til den samme Kreds. Dens stadselige Dør- og Vinduesstik tyder paa, at den er bygget af en Bygmester, som havde faaet sin Uddannelse i Sorø; dens zigzag-

[1] Præstø Amt, S. 198 og 1048. Fr. Beckett: Danmarks Kunst I, Fig. 231.

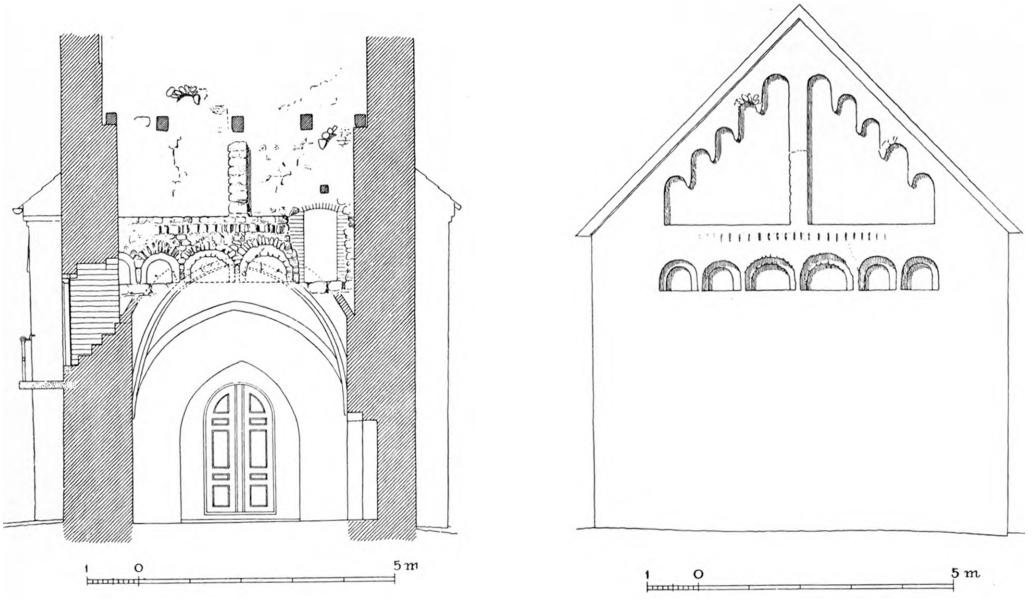

Fig. 7—8. Lundforlund Kirkes Vestgavl. Opmaaling og Rekonstruktion ved C. G. Schultz.

murede Gavlfelt ligner ogsaa Sorøs Vestgavl, som hører til de yngste Dele af denne Kirke. Men ellers er det paafaldende, at Opførelsen af de store Klosterkirker i saa ringe Grad har sat Præg paa Egnens Kirkebyggeri, der i det væsentlige maa have været afsluttet forinden. Et enestaaende Eksempel paa, at Teglstensarkitekturens Indflydelse spores ved en Kampestenskirke, er Lundforlund, hvor Vestgavlen i Gesimshøjde over en falset Buefrise har et Savskifte, — et regulært Teglstensmotiv. Over dette synes der at have været en Blændingsgavl med stigende Rundbuer og en ejendommelig Midtlisén (Fig. 7—8)[1]. Forbindelsen med Teglstensarkitekturen viser, at Kirken ikke er ældre end 2. Halvdel af 1100'erne; ogsaa den ottebladede Vinduesrose i Apsis er vel utvivlsomt et sent Træk.

1200-Aarenes Teglstenskirker kan i Betydning ikke maale sig med den foregaaende Periodes, men fra Aarhundredets første Del stammer dog to saa vigtige Monumenter som Taarnborg og Skelskør. Den sidstes Grundlæggelsestid er ganske vist noget problematisk, og de dækkende Pudslag har hindret en Undersøgelse til Bunds. Paafaldende er baade Materialeblandingen Kampestens- og Teglstensmur Side om Side — og det ligebrede Kor og Skib; men alle Enkeltheder, som kan undersøges, tyder paa romansk og senromansk Tid. Vestgavlens Vindues-Par (S. 245) har saaledes samme Fals udenom Smigen, som allerede i Ringsted. Taarnborg følger de bedste Traditioner fra den store Tid med sin pyntelige, elegante Buefrise og med sine rigt falsede

[1] De svage Spor heraf er paavist af Arkitekt C. G. Schultz, se S. 1187.

Døre, der har afrundede Hjørner paa Falsene; Vestgavlens Zigzagmønster svarer til Sorøs Vestgavl, og de tætsiddende Vindues-Par har deres Sidestykke ikke blot i Skelskør, men ogsaa i Sorø, hvor Udformningen af de ejendommelige Vindues-Par i Hovedskibets Østfag ganske vist er anderledes rig. Paa senromansk Tid tyder egentlig blot det Forhold, at Kirken trods sin store Bredde fra første Færd har været bestemt til Overhvælvning.

Skørpinge og Teestrup maa ogsaa være bygget i 1200-Aarenes første Halvdel (Valdemar Sejrs Regeringstid), men nogen særlig Tilknytning til de store midtsjællandske Klosterkirkers Arkitektur er her ikke kendelig. Heller ikke lader det sig sige, at der er noget udtalt nordtysk Præg, som f. Eks. i den samtidige lolland-falsterske Teglstensarkitektur. Stilen er endnu rent romansk, Rundbuen er overalt raadende, Dørene sidder i svagt fremspringende Dørfelter, og Vestgavlen har trekoblede Blændinger; Skørpinges særlige Ejendommelighed er, at Koret oprindelig har været dækket af et Tøndehvælv af Træ. Benløse ved Ringsted (S. 413) er ogsaa bygget saa sent, at de Bygmestre, der havde været beskæftiget ved Klosterkirken, var borte, og det blev derfor fra Roskilde, at denne Kirke fik sin Paavirkning; dens mærkelige Vestgavl har sit nærmeste Sidestykke i Domkirkens gamle Sakristigavl, som først kan være bygget efter den — forøvrigt noget problematiske — Brand i 1234.

Overgangsstilens vigtigste Bygværker indenfor Sorø Amt er ikke Nybygninger men Ombygninger, først og fremmest den Indbygning af Hvælvinger i de tre store Klosterkirker og i Skelskør Bykirke, som foretoges i sidste Halvdel af 1200'erne, for Herlufsholms Vedkommende sammen med en fuldstændig Ombygning af Koret (S. 1121). Stilens mest typiske Kendemærke, det trekoblede, svagt spidsbuede Vindue, finder vi i Herlufsholms Korslløje, men ogsaa i Nybygninger som Vetterslev, hvor Sidemurene har Trappefriser og Gavlene stigende Spidsbuer langs Kammene (S. 519), og vistnok ogsaa i Karrebæk, hvis Kor fra første Færd har været hvælvet.

I endnu højere Grad end om Overgangstiden gælder det om den egentlige *gotiske Periode,* fra o. 1300 til Reformationen, at den mere præges af Ombygninger og Tilbygninger end af Nybygninger. Der udfoldes en omfattende Byggevirksomhed, særlig da i 1400'erne, men af egentlige Nybygninger kan kun nævnes tre bevarede: Teglstenskirken paa »Mikkelsbjerget« i Slagelse, der afløste en af vore allerældste Stenkirker, bygget allerede før 1100 og formodentlig af Fraadsten; endvidere Boeslunde og Ting-Jellinge Kirker, henholdsvis den største og den mindste af Amtets Landsbykirker. Et vigtigt gotisk Bygningsmonument er gaaet tabt ved Nedrivningen af Johanniterklostrets Kirke i Antvorskov.

Stilhistorisk Betydning har nu kun Mikkelskirken. Med sin store Bredde, sine tre kantede Østapsider, af hvilke Hovedapsis kun springer lidt frem

for de andre, og sine rigt profilerede Arkadepiller, er den en typisk Ætling af den hanseatiske Murstensgotik, som den udvikledes i de nordtyske Stæder. Jacobskirkerne i Lübeck og Rostock har samme Grundplan, i Særdeleshed den samme Østafslutning, og Pillernes Profileringer er ogsaa nordtyske. Rigtignok blev Opstalten ikke gennemført i Overensstemmelse med Forbillederne, Sideskibene blev kun lave (se Billederne S. 195 og 197), og i Midtskibets øvre Del er man tyet tilbage til romanske Motiver; man faar det Indtryk, at den hanseatiske Arkitekt, der har medvirket ved Afsætningen af Grundplanen, har forladt Byen igen og overladt det til de Slagelse Haandværkere at afslutte Arbejdet. En malet Indskrift paa den østligste Gjordbue i søndre Sideskib viser, at i det mindste denne Del af Bygningen var færdig i 1333, og sandsynligvis er hele Kirken opført i første Halvdel af 1300'erne. Fra samme Tid stammer Boeslunde Kirkes Skib, der ogsaa er ejendommeligt ved den usædvanlige Bredde i Forhold til Længden. I Begyndelsen af 1400'erne indbyggedes der fire Hvælvinger, fordelt i to Skibe, og forst endnu senere tilføjedes et stort Kor, som næsten fordoblede Kirkerummets Udstrækning. Ting-Jellinge Kirke er i al sin Lidenhed og Simpelhed et ægte gotisk Anlæg med tresidet Korgavl, oprindelige Hvælv og Støttepiller udfor alle Trykpunkterne; et gammeldags Træk er det dog, at Dørene sidder i fremspringende Murfelter.

HVÆLVINGER. Paa ganske faa Undtagelser nær er de romanske Stenkirker oprindelig bygget med fladt Bjælkeloft, kun det lille Apsis-Rum ved Korets Østende overdækkedes fra første Færd med et Halvkuppelhvælv. Men overalt i Sorø Amt er de gamle Trælofter over Kor og Skib blevet afløst af Hvælvinger. Fjenneslev Kirke (S. 324) er den eneste, hvor man nuomstunder kan se de oprindelige Rumforhold, idet de senere indbyggede Hvælv her blev nedtaget ved Restaureringen i 1872—74.

Bortset fra Apsiskuplerne findes i Sorø Amt kun to Hvælvinger, som kan tænkes at være ældre end Teglstenstiden, nemlig de af Kampestensflækker byggede Tøndehvælvinger i Hemmeshøj Kor og i Vallensved Taarnrum, der begge er oprindelige i de paagældende Bygninger. Vallensved Kirke er imidlertid som saadan næppe ældre end Teglstenstiden (se S. 1200), og i Hemmeshøj er det kun en Del af Hvælvingen, som er af Kamp, Resten er enten færdigmuret eller senere repareret med Munkesten. Ogsaa Kampestenskoret ved Bjernede Rundkirke har oprindelig haft et Tøndehvælv, der er genindbygget ved Restaureringen i 1890—92 [1].

Baade i Ringsted og Sorø har man ved Klosterkirkernes Opførelse i sidste Halvdel af 1100'erne bygget primitive Hvælvinger over forskellige mindre

[1] Hemmeshøj S. 745, Vallensved-Taarnet S. 1031, Bjernede S. 353.

Rum og Afsnit. I Sorø fik saaledes Tværskibskapellerne Tøndehvælv, og ogsaa Sideskibene har fra Begyndelsen af været bestemt til at overhvælves, men sandsynligvis er det først sket efterhaanden. De ældste Sideskibshvælv, de østligste i nordre Sideskib, er ribbeløse Grathvælv, bygget som to hinanden skærende Tøndehvælv med Helsten tykke, bindermurede Kapper, og denne Hvælvingstype, der ikke egner sig til Overdækning af større Rum, fordi den maa mures over en svær Bræddeforskalling, er ogsaa anvendt liere andre Steder; i Sakristiet ved Sorø (Ramel-Sehesteds Kapel, S. 44) og i Bjernede (S. 356) findes den endnu bevaret, medens den i Ringsteds Tværskibskapeller og Sideskibe samt under Fjenneslevs Vestgalleri er anvendt ved de moderne Restaureringer, formentlig paa Grundlag af forefundne Spor.

Mulighed for Hvælvingsindbygning i større Stil gav først *Ribbehvælvet,* hvor Ribber sammen med Vægbuer og Gjordbuer er det konstruktivt bærende Skelet, og hvor Trykket af Hvælvingens Vægt derigennem føres ned i Hjørnerne. Det ældste Ribbehvælv i Amtet er antagelig Bjernede Rundkirkes Midthvælv, der beviselig er samtidigt med selve Kirkens Overdel og de øvrige Grathvælv (S. 356); desværre er der ingen Lejlighed til nærmere at studere det paa Oversiden. Det maa antages senest at være bygget o. 1175. De ældste Ribbehvælv i Sorø, der findes i Sideskibene og søndre Korsarm samt et Par Kapeller, er maaske ikke ældre end 1200, men ialfald sikkert byggede før Branden i 1247. Ribberne er som i næsten alle Hvælvinger fra 1200'erne trekløverprofilerede, og Kapperne imellem dem er Helsten tykke, kuppelagtig murede af Bindere, som ialfald forneden er lagt i Ringskifter. Paa Oversiden mærkes Ribberne kun som svage Indskæringer i Kuppelen, og i den nedre Del af Hvælvingerne er Skifterne lagt næsten vandret, gradvis udkragende over hinanden. Til de ældste Ribbehvælvinger, fra Tiden før 1250, hører endvidere Korhvælvingen i Taarnborg, hvis Kluntethed staar i skærende Modsætning til den sjældne Elegance i det øvrige Murværk. Ogsaa Taarnborgs brede Skib er oprindelig projekteret overhvælvet, men det magtede man dog ikke at gennemføre paa saa tidligt et Tidspunkt. I Pedersborg Kirke, der formodentlig tilhører samme Tid som Taarnborg, selv om den er af Kamp, er der i Skibet ligeledes planlagt Hvælvinger,, som ikke blev til Virkelighed før langt senere. Det samme gælder Forlængelsen af Koret i Øde-Førslev, der er fra sidste Halvdel af 1200'erne[1].

Ikke alle Forsøg blev dog opgivet, og man har derigennem efterhaanden dygtiggjort sig til de storstilede Overhvælvninger, som kort efter Midten af 1200'erne foretoges i de tre store Klosterkirker: i Sorøs og Ringsteds Midtskib og i den enskibede Herlufsholm Kirke[2]. I alle tre Tilfælde er Hvælvingsind-

[1] Taarnborg Korhvælv S. 770, Pedersborg S. 283, Øde-Førslev S. 533.
[2] Sorø S. 46, Ringsted S. 132, Herlufsholm S. 1121.

KRONOLOGISK OVERSIGT OVER RIBBEHVÆLV I SORØ AMT

Tidsrum, Navn	Side	Tykkelse Helsten (1) eller Halvsten (½)	Form og Muremaade	Rundstave	Dværgsøjler	Ribber
o. 1170—1200:						
Bjernede, Midtfag	356	1	Form som to hinanden skærende Tøndehvælv; formentlig bindermuret	÷	÷	trekløverformede, rundt Midtled
o. 1200:						
Sorø, Sideskibe	38	1	let indskaaret, bindermuret	÷	÷	trekløv., rundt Midtled
1200—1250:						
Sorø, Tværskib	39	1	kuppelagtigt, ringmuret	÷	÷	trekløv., rundt Midtled
Taarnborg, Kor	770	1	kuppelagtigt, ringmuret	+	+	trekløv., spidst Midtled
1250—1300:						
Sorø, Midtskib	46	1	kuppelagtigt, ringmuret	+	+	trekløv., rundt Midtled
Ringsted, Skib	132	1	kuppelagtigt, ringmuret	+	+	trekløv., rundt el. sp. Midtblad
Skelskør	247	1	kuppelagtigt, ringmuret	+	+	trekløv., spidst Midtblad. V-fag ¼, retk.
o. 1300:						
Teestrup	602	1	kuppelagtigt	+	+	rundet Profil
Taarnborg, Korforlængelse	772	1	kuppelagtigt, ikke lutter Bindere	+	+	trekløv., spidst Midtblad(?)
Karrebæk, oprindeligt Korhvælv	1084	½	uvis Form, ikke bindermuret	+	?	¼ St., rundet Profil
1300'erne:						
Haslev	568	½	kuppelagtigt, let indskaaret; løber-bindermuret	+	+	rundet Profil
Freerslev, Taarn	582	½	kuppelagtigt, let indskaaret; løber-bindermuret	÷	÷	femkantet (opr.?)
Fyrendal, Nordkapel	1067	½	kuppelagtigt, let indskaaret; løber-bindermuret	÷	÷	spidst trekløv., forneden retk.
1300—1350:						
Slagelse St. Mikkel, dat. 1333, 2 østl. i s. Sideskib	194	1	kuppelagtige, binder- eller løb.-bindermuret	+	+	enkelt spidst Profil
Slagelse St. Mikkel, senere Hvælv		1, el. 16 cm	Kapper delvis af særlige Sten, eller Toppene ½ Stens, Vestfag udelukkende ½	÷ +	+ forgroves mod Vest	trekløv., spidst el. rundt Midtled
Slagelse St. Peder	222	1	kuppelagtigt el. let indskaaret, overvejende bindermuret	+	+	enkel, spids el. rund Profil
Terslev	552	1	kuppelagtigt, binder-, men ej ringmuret	÷	÷	½ St., retk.
Ørslev Skib	898	1	let indskaaret	÷	+ degenererede	spidst trekløv.
Ørslev Kor	898	½	let indskaaret	+	÷	lille Rundstav
Tjæreby	924	1	kuppelagtigt, overvejende Bindere	÷	+	½, retk.
o. 1350:						
Ørslev Sydkapel	899	1	ægformet, ej indskaaret, kuppelmuret af Bindere, ringmuret	÷	÷	½, retk.
1350—1400:						
Slagelse St. Peder Sydkapel	225	½	alm. gotisk	÷	÷	¼, retk.
V. Broby	302	½	alm. gotisk	÷	÷	½, retk.

Tidsrum, Navn	Side	Tykkelse Helsten (1) eller Halvsten (½)	Form og Muremaade	Rundstave	Dværgsøjler	Ribber
Slaglille	343	½	alm. gotisk	+	+	sp. trekløv. V-fag ½, retk.
Gimlinge	846	½	alm. gotisk, puklede Kapper	+	÷	½, retk.
Magleby	939	½	alm. gotisk	+	÷	½ retk.
Førslev Kor	996	½	kuppelagtigt, *ringmuret af Løbere*	÷	+ (rudiment.)	enkelt, rundet
o. 1400:						
Pedersborg	284	½	alm. gotisk	÷	÷	sp. trekløv., V-fag ½. retk.
Gyrstinge	388	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Sigersted Kor	432	½	alm. gotisk	+	+	enkelt spidsbuet
Haraldsted	444	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Nordrup	646	½	alm. gotisk	+	+ (rudiment.)	½, retk., forneden ¼
Sorterup	660	½	kuppelagtigt, ellers alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Slots-Bjærgby	683	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Lundforlund	703	½	alm. gotisk	+	+ (rudiment.)	½, retk., forneden ¼
Kirke-Stillinge	723	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Hemmeshøj	745	½	kuppelagtigt, ellers alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Boeslunde	754	½	alm. gotisk, puklede Kapper	÷	÷	sp. trekløv.
Sørbymagle	827	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk., forneden ¼
Gimlinge, Korforlængelse	846	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk., forneden ¼

Hvælv fra denne Tid, men uden Detaljer (alm. gotisk Form): 711, 869, 939.

1400'erne:						
Pedersborg	284	½	alm. gotisk	÷	÷	spidst trekløv., V-fag ½, retk.
Jydstrup	469	½	alm. gotisk	÷	÷	Pærestav, Ø-fag ½, retk.
Boeslunde Sakristi	756	½	alm. gotisk	+	÷	¼, retk.

Hvælv fra denne Tid, men uden Detaljer (alm. gotisk Form), findes: 293, 314, 371, 380, 397, 403, 432, 477, 498, 505, 514, 559, 631, 661, 668, 684, 756, 772, 819, 875, 1068.

1400—1450:						
Munke-Bjærgby	371	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Flinterup Kor	396	½	alm. gotisk	÷	÷	trekløv. med Platteryg
Bringstrup	421	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.
Flakkebjerg	802	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.

Hvælv fra denne Tid, men uden Detaljer (alm. gotisk Form), findes: 461, 484, 692, 792, 811, 819.

o. 1450:				÷	÷	
Høm, Taarn	528	½	alm. gotisk			spidst trekløv., øverst ½, retk.
Eggeslevmagle Kor	778	½	alm. gotisk	+	÷	½, retk.

Hvælv fra denne Tid, men uden Detaljer (alm. gotisk Form), findes: 963, 979.

1450–1500: Ingen Detaljer, simple Hvælv, hvoriblandt Stjernehvælv: 461, 469, 684, 778, 838.

o. 1500:				÷	÷	
Stenmagle Kor	403	½	puklet, ellers alm. gotisk			Karnisprofil med Platteryg
Øde Førslev Taarn	535	½	alm. gotisk	÷	÷	enkelt spidsbuet

Simple Hvælv fra denne Periode meget talrige, se Sagregistret, Art. Hvælvinger.

bygningen foretaget efter en Brand (Sorø 1247, Ringsted 1241, Herlufsholm 1261). I Ringsted ved vi, at Kirken genindviedes 1268, i Sorø skænkede Esbern Snares Datter, Fru Ingeborg af Kalundborg, i 1250 Gods til Klostret for at skalle Midler til at bygge Hvælvinger i Kirken. Ligesom i Lund og Ribe er der ikke sjældent anvendt seksdelte Hvælv, i Sorø gælder det hele Midtskibet undtagen det vestligste Fag, i Herlufsholm Tværskibet, medens i Ringsted kun Korhvælvet var seksdelt, og dette blev nedtaget ved den moderne Restaurering. I Landsbykirkerne forekommer ingen seksdelte Hvælv, men en Erindring om disses tvedelte Skjoldbuefelter har man maaske i den dekorative Udformning af den østre Skjoldbue i Taarnborgs Korforlængelse (S. 772, Fig. 6).

Bortset fra denne Enkelthed blev ellers de store Klosterkirkers overmaade pyntelige Hvælvingstype forbilledlig for Amtets Købstadkirker og Landsbykirker endnu langt ned i 1300'erne. Teestrups smukke Hvælv (S. 602), der har samtidige Kalkmalerier, er vel det ældste Eksempel paa Overhvælvning af et Landsbykirke-Skib og næppe yngre end 1300. I Slagelse S. Mikkel kan man følge Hvælvingstypens gradvise Udvikling gennem store Dele af 1300'erne. Som særlige Træk, der længe holdt sig, maa nævnes de smaa Rundstave ved Kappernes Alløb paa Gjord- og Skjoldbuer, Dværgsøjlerne i Hvælvingskrogene, Hvælvingspillernes Kragbaand og de profilerede Ribber; Rundstavene findes endnu hyppigt i Hvælv fra 1400'erne, Dværgsøjlerne bliver derimod meget rudimentære, naar vi kommer ned efter 1400; herom, som om Hvælvingstyperne i det hele, henvises til den tabellariske Oversigt S. 1218 f[1]. Gjordbuerne er i ældre Tid sædvanlig meget brede, i Sorø og Ringsted forekommer halvrunde Tværstave som Dekoration paa Undersiden af Buerne. De tunge, Helsten tykke Kapper afløstes i Løbet af 1300'erne af lettere Halvstens Kapper, hvis Løberskifter føres skraat ind mod Ribberne, og først derigennem skabtes det typiske gotiske Hvælv.

Undertiden løber Ribberne ikke af paa Dværgsøjler, men paa Konsoller formede som Menneskehoveder[2], sædvanlig udskaaret i Kridtsten. Saadanne Hoveder forekommer allerede inden Dværgsøjlernes Tid i Sorøs søndre Korsskæringshvælv (S. 40), men tilhører ellers hyppigst 1300'erne[3]. Det kan ogsaa være Dværgsøjlernes Kapitæler, der formes som Menneskehoveder[4], eller Konsollerne under Søjlerne[5]. Udskaarne Hoveder kan endvidere forekomme

[1] Udarbejdet af Arkitekt G. G. Schultz, som i det hele har gennemarbejdet Hvælvingsmaterialet i Sorø Amt til Brug for denne Fremstilling.

[2] Andre Konsoller, se Ørslevs Kor S. 898, Gimlinges Skib S. 846.

[3] Slagelse S. Peders Sydkapel S. 225, Freerslevs Taarnrum S. 582, Ørslevs Nordkapel S. 900, Pedersborgs Skib S. 284.

[4] Ørslevs Skib S. 898.

[5] Slaglille S. 343.

ved Skjoldbuernes Top[1] eller endog i selve Kapperne[2]. Det er dog fortrinsvis sentmiddelalderlige Træk.

Vanskeligheden ved at overhvælve meget brede Rum bestod stadig. Det klaredes i Herlufsholm, hvis Skib er henimod 11 m bredt, lidt bredere end Midtskibene i Sorø og Ringsted, og det er saaledes de videst spændte Hvælv indenfor Amtet. Men i Skelskør Kirke, der har den samme Bredde og overhvælvedes i den samme Periode, hjalp man sig ved at bygge Piller i Skibets Midtakse og gøre Rummet toskibet (S. 244).

Det bør dog bemærkes, at Koret i Skelskør, der har samme Bredde som Skibet, er overspændt med et enkelt Hvælv, og det kan derfor ikke paastaas, at det var svigtende Evner til at slaa saa brede Hvælv, der her fremkaldte den toskibede Løsning. Den er ret upraktisk for den protestantiske Gudstjeneste, men ikke i samme Grad for den katolske, og de frie Piller i Rummet giver en vis Anselighed, en Mindelse om Domkirker og andre Storkirker; det er ikke usandsynligt, at der heri er noget tilstræbt. I to andre Kirker, der ligger paa samme Egn, er Skelskørs toskibede Overhvælvning efterlignet, nemlig i Eggeslevmagle og i Boeslunde, den sidste er toskibet gennem hele Langhuset, Skib og Kor, den første har beholdt sit smalle romanske Kor.

I Løbet af 1400'erne bliver Hvælvingsformerne stadig simplere, berøves enhver Pynt, og i denne Tid er de fleste Hvælvinger indbyggede. Ribberne er nu næsten altid retkantede, uden nogen Art af Profilering, og sædvanlig Halvsten brede. Kvartstensribber er dog ikke sjældne og kan forøvrigt forekomme allerede tidlig[3]. I den sydlige Del af Flakkebjerg-Herrederne ligesom i de tilstødende Egne af Præstø Amt har disse smalle Ribber undertiden korsstillede Tværsten[4]. I de samme Egne findes ogsaa en Del Stjernehvælv[5], tidligst i Fodby, som dog nok i Teksten (S. 1102) er dateret lovlig tidlig. Det er tvivlsomt, om noget af disse Stjernehvælv, som alle har Kvartstensribber og ogsaa undertiden kan have Tværsten, er ældre end 1450.

Efter Reformationen hensygner Hvælvingsbyggeriet som alt andet Byggeri ved vore Kirker. De faa Hvælv, der bygges, er baade kunstnerisk og haandværksmæssigt ringere end de middelalderlige. Det gælder f. Eks. det otteribbede Hvælv over Beckernes Gravkapel ved Førslev Kirke (S. 999); selv om der er anvendt en Del paa at gøre det pynteligt, er det ikke godt.

OMBYGNINGER AF DE ROMANSKE KIRKER. Gennemgaaende er man i den senere Middelalder faret meget skaansomt frem mod de Stenkirker, som op-

[1] F. Eks. Eggeslevmagle S. 780, Fodby S. 1102.
[2] V. Brobys Taarnhvælving, se Billedet S. 305.
[3] S. 247, 225, 827, 1102.
[4] S. 803, 860, 900, 964, 981, 1058. Præstø Amt, S. 1062.
[5] Sagregistret, Art. Hvælvinger.

førtes i 1100'erne og 1200'erne. Kun undtagelsesvis har man — som ved S. Mikkel i Slagelse og i Boeslunde — helt nedrevet en ældre Stenkirke for at bygge en ny af større Format. Naar man nødvendigvis skulde have mere Plads enten i Skibet, Menighedens Afsnit af Kirken, eller i Koret, Præsternes Del, klarede man sig i Reglen ved at nedrive Gavlen og forlænge den paagældende Bygningsdel. Forlængelserne af Skibet mod Vest begynder allerede i romansk Tid, før 1200; ogsaa Forlængelser af Koret — der ofte skete i Forbindelse med Nedrivningen af en faldefærdig eller paa anden Maade besværlig Apsis — kendes fra romansk Tid, men først henimod 1300 bliver de hyppigere. I Middelalderens sidste Aarhundrede sker det almindeligt, at Koret udvides til Skibets Bredde og Triumfgavlen (Korbuemuren) nedrives, saaledes at hele Kirken blev det store, samlede Rum, som man ogsaa ved Nybygninger fra denne Periode foretrak. I et ganske enkelt Tilfælde (Karrebæk, S. 1087) har man udvidet Skibet i Bredden ved Tilbygning af et Dobbeltkapel, som dækker hele Skibets Sydside; men det tilhører først Perioden efter Reformationen.

De tre Udvidelsesmaader, Vestforlængelse af Skibet, Østforlængelse af Koret og Ombygning af Koret i Skibets Bredde (Langhuskor) er omtrent lige hyppige i Amtet. Der kendes 21 Vestforlængelser (deraf 10 romanske og tidliggotiske), 19 Østforlængelser (deraf 1 romansk og 5 tidliggotiske) og 20 Langhuskor, alle sengotiske; et enkelt af de sidste er ved en Bygningsindskrift dateret til 1514 (Allindemagle, S. 462). Disse 60 Ombygninger af Skib eller Kor angaar dog ikke 60 forskellige Kirker; de fleste af de vestforlængede Kirker har ogsaa faaet Koret udvidet paa den ene eller den anden Maade. Henimod Halvdelen af Amtets romanske Landsbykirker, ialt 35 af 78, har Middelalderen igennem bevaret deres oprindelige Anlæg urørt, og de fleste af dem har det endnu. Haslev er den i Middelalderen og ogsaa i nyere Tid stærkest ombyggede af Amtets Kirker, og i det hele er Ringsted Herreds Udkanter ubetinget det Omraade, som stærkest er præget af Udvidelsestrangen. Halvdelen af Vestforlængelserne findes i dette Herred, ialt 10, og næsten Halvdelen af Langhuskorene, nemlig 9.

I Modsætning hertil staar de oprindelige Kirker i Alsted Herred den Dag i Dag næsten alle bevaret uden Ombygning, kun i Lynge og V. Broby er Skibet o. 1375 forlænget, medens de snævre, romanske Kor uden Undtagelse er urørte. Det er saa paafaldende, at man maa spørge efter en Forklaring.

De fleste af Alsted Herreds Kirker laa i den senere Middelalder til Sorø Klosters Bord, som efterhaanden ogsaa ejede praktisk talt al den Jord, hvoraf der ydedes Tiende til disse og de øvrige Kirker i Herredet. Klostret har aabenbart ført en meget sparsommelig Administration af sine Kirker for at sikre sig selv saa stort et Udbytte som muligt af dem. Det er Udtryk for det samme, naar Klostret nedlagde Præstegaardene ved sine Kirker og lod Guds-

tjenesten besørge af sine egne Munke, et Misbrug som først afskaffedes nogen Tid efter Reformationen, i 1570[1]. Sorømunkene har antagelig ogsaa Ansvaret for den morsomme, maleriske, men noget brutale Omdannelse af Bjernede Rundkirke til en Slags Bispehue (S. 360*), som forargede de stilstrenge Arkitekter i Slutningen af forrige Aarhundrede.

Sorø var mægtigere end noget andet Kloster og raadede over større Jordegods og flere Kirker end baade Antvorskov og Ringsted. Men ogsaa omkring disse Klostre ligger Grupper af Kirker med velbevarede romanske Anlæg, omkring Ringsted: Benløse, Kværkeby, Vetterslev, Høm, Valsølille; omkring Antvorskov: Nordrup, Gudum, Ottestrup, Sludstrup, Lundforlund, Gerlev, Hemmeshøj. Det maa da fastslaas, at Klostrene i nogen Grad har lagt Baand paa Byggevirksomheden ved deres Kirker, hvad vi forsaavidt maa paaskønne, selv om det sikkert ikke er sket af Hensynsfuldhed. Klostrenes Kirker er dog ligesaavel som andre Landsbykirker blevet forsynet med de Tilbygninger, som i det følgende skal omtales: Taarne, Vaabenhuse, Sakristier og Kapeller.

TAARNE OG ANDRE TILBYGNINGER. Alle Amtets Købstadkirker og Landsbykirker har paa een eneste Undtagelse nær i Middelalderen faaet Taarne, de tjente til Klokkehus og gav iøvrigt Kirken mere Anselighed. Den ene Undtagelse er Allindemagle (S. 460), som blot fik en — senere fornyet — Tagrytter over det romanske Skibs Østende. Med Klosterkirkerne forholder det sig noget anderledes. Det er muligt, at Sorø mod Ordensreglerne har skullet have Vesttaarn (S. 40), men det blev dog ikke bygget, og heller ikke Ringsted fik noget Taarn før efter Reformationen, begge de to store Klosterkirker nøjedes i Middelalderen ligesom Allindemagle med Tagryttere, der i Ringsted siden ombyggedes til det nuværende Centraltaarn over Korsskæringen. Klostrene Antvorskov og Herlufsholm fik derimod Kirketaarne i Slutningen af den katolske Tid.

Fra denne Tid, 1450—1530, stammer ogsaa Hovedmassen af de øvrige Kirketaarne. De faa romanske er nævnt i det foregaaende (S. 1200): Vallensved og Høve, som begge endnu staar, Eggeslevmagle og Sludstrup, som er nedrevne, Tvillingetaarnene i Fjenneslev og det ottekantede Centraltaarn over Bjernede Rundkirke. Fra 1300'erne stammer muligvis Taarnet i Freerslev (S. 582); men alle de øvrige er først bygget i Middelalderens sidste 2—3 Menneskealdre. Eet eneste er direkte dateret: Haraldsted-Taarnet fra 1478 (S. 446*), men denne Datering gælder dog kun Taarnets nedre Del. De to mest imponerende er Taarnene ved S. Mikkel i Slagelse og ved Boeslunde,

[1] Sorø, Klostret, Skolen, Akademiet I, S. 97 og 121.

begge synlige vidt omkring i Egnen[1]. Det førstes Underdel rummer et meget anseligt Taarnkapel, hvis 13 m høje Hvælv først er færdigbygget i vor Tid paa de gamle Ansatser. Usædvanligt er Skelskørs Taarn, forneden treskibet, saaledes at Sideskibene afdækkes med Pulttage i Hovedkirkens Højde. Fra Vest er Virkningen ganske monumental (se Billedet S. 250), men det er dog noget af en Kulisse, der skal give Indtryk af, at der bag ved ligger en virkelig treskibet Kirke. Set fra andre Sider er Taarnet for klejnt til den store Kirke.

Taarnene ligger sædvanlig ved Kirkens Vestende, men undertiden er de dog af den ene eller den anden Grund flyttet hen paa Skibets Langside, sjældent i Syd, noget hyppigere i Nord. Underrummet er næsten altid hvælvet, og Adgangen til de øvre Stokværk er i de fleste Tilfælde ad en muret Vindeltrappe i et særligt Trappehus, som kan være samtidigt med Taarnet eller — lige saa hyppig — tilbygget kort Tid senere. De oprindelige Fritrapper af Træ til 2. Stokværk er dog undertiden bibeholdt (se f. Eks. S. 478, Fig. 3). I Øster-Broby (S. 590) ligger den murede, ligeløbende Trappe inde i selve Taarnets Nordmur[2].

Adgangen til Trappehusene er ved de gotiske Taarne nu altid udefra, men i nogle Tilfælde kan det ses, at Tilgangen oprindelig har været inde fra Taarnrummet[3]; det er en Tradition fra de befæstede Taarnes Tid. Noget tilsvarende gælder de — delvis romanske — Trappehuse, der er bygget ved taarnløse Kirker eller ved Kirker, som dengang endnu ikke havde Taarne[4].

Vaabenhuse, Sakristier og Kapetter. Som hver Kirke fik sit Taarn, fik den ogsaa sit Vaabenhus. Der findes nu ganske vist nogle faa Kirker, som mangler et særligt Vaabenhus og i Stedet har Indgang gennem Taarnrummet, men det er først en senere Tids Indretning[5], og sikkert har alle Kirker uden Undtagelse i Middelalderens Slutning haft et Vaabenhus, nogle endda to. De romanske Kirker har altid to Døre, Mandsdøren og Kvindedøren, beliggende lige overfor hinanden og førende direkte fra Kirkegaarden ind i Skibet. Denne Bygningsskik var opfundet for et andet Klima end vort, og allerede i Lobet af Middelalderen tilmuredes den ene, sædvanlig Kvindedøren, mens der foran den anden byggedes en Forstue, Vaabenhuset. Det hænder ogsaa, at begge

[1] S. 198* og 755*. Andre anselige Taarne er Haraldsted (S. 446*), Sigersted (S. 432*) og Tjæreby (S. 926*).

[2] I Slagelse S. Mikkel har Trappen, inden Taarnet tilbyggedes, ligget i Nordskibets Vestmur, S. 196.

[3] Skelskør S. 250, Vigersted S. 484, Fyrendal S. 1068, Karrebæk S. 1087.

[4] Sorø S. 40, Ringsted S. 134, Bjernede S. 356, Taarnborg S. 772, Kirkerup S. 838, Herlufsholm S. 1124. Trappehusene i Bjernede og Sorø er romanske.

[5] Allerede i Slutningen af 1600'erne skal Baron Fuiren i Fyrendal Kirke have nedrevet Vaabenhuset og aabnet en Indgang gennem Taarnets Vestside, S. 1067.

Døre bibeholdes, og at der i saa Fald bygges et Vaabenhus foran hver af dem. Der kendes fra dette Amt 5—6 Eksempler herpaa.

Noget mindre talrige er Sakristier og Kapeller. Omtrent hveranden middelalderlig Landsbykirke har nu et Sakristi, men adskillige vides at være nedrevne. Af middelalderlige Kapeller kendes omtrent eet for hver tredje Landsbykirke.

Sakristiet, der som Regel ligger paa Korets Nordside, tjente til Opbevaring af Kirkens hellige Kar og anden Skat, der skulde tages Vare paa. Paa faa Undtagelser nær er det en ganske lille Bygning, undertiden blot et Halvtagshus lagt op mod Kormuren og oprindelig altid kun med Dør ind til Koret, ikke ud til Kirkegaarden. I Kværkeby (S. 498) er den romanske Apsis senere ved en Skillemur udsondret som Sakristi, og i to gotiske Kor er ved Opførelsen deres østligste Parti nærmest Gavlen udskilt som et smalt, korridoragtigt, tøndehvælvet Rum (Vigersted S. 485, Kirkerup S. 837).

Kapellerne er bygget til forskellige Formaal: i Middelalderen som Regel vel for at give Plads til særlige Sidealtre, som fromme Mennesker havde stiftet, eller for at anvendes til Daabskapeller, hvortil dog maaske Taarnrummet hyppigere er blevet benyttet. I Renaissancetiden opførtes Gravkapeller for Herregaarde, der kunde have deres Herskabspulpitur foroven og en Gravkælder til Kisterne underneden; Herregaardene erhvervede ogsaa undertiden et bestaaende Sakristi eller Taarnrum og indrettede det til Gravkapel. I andre Tilfælde er Kapellerne dog sikkert bygget som en regulær Udvidelse af Kirkerummet, fordi der var for lidt Plads, saadan som det direkte anføres ved Bygningen af et Kapel ved Kindertofte Kirke i 1741 (S. 678, jfr. S. 404). Særlig gælder dette de store sammenbyggede Kapeller, som findes f. Eks. i Skelskør (Omøs og Agersøs Kirke, S. 248) og Karrebæk (S. 1087), og som giver en bred Udvidelse af Skibet[1].

Naar en Kirke har liere Kapeller, anbringes de undertiden lige overfor hinanden, saaledes at Kirken faar Karakter af en *Korskirke* i Lighed med de romanske Domkirker og Klosterkirker. Hvad disse gotiske Korskirker angaar, kan det bemærkes, at de to Korsfløje aldrig er bygget samtidig, maaske fordi man ikke havde Midler til saa hastig at gennemføre sine Planer, maaske fordi man, da man begyndte, slet ikke havde fattet nogen Plan om at bygge en Korskirke. I Slagelse S. Peder (S. 224) og Ørslev (S. 899) blev Kapellerne bygget i Løbet af 1300'erne, i Fyrendal (S. 1066) lidt senere, o. 1400, i Gunderslev (S. 1014) forst i Middelalderens sidste Tid, men ingen af Stederne er de to Kapeller samtidige eller ens.

Det er en staaende Regel, at Vaabenhuset ikke er overhvælvet, men at derimod Taarnrum og Sakristi har Hvælv, smaa Sakristier har ikke helt

[1] Se ogsaa V. Broby S. 304 og Tystrup S. 964.

sjældent Tøndehvælv i Stedet for Krydshvælv. Der lagdes særlig Vægt paa, at Sakristiet som Kirkens »Skatkammer« var forsvarlig brandsikret og tyverisikret, og derfor var Hvælv nødvendigt. Det eneste Vesttaarn, der ikke har Hvælving, nemlig Haldagerlille[1], har i det mindste Ansatser dertil. Derimod mangler Hvælv i nogle af de paa Skibets Langside anbragte Taarne (Nordtaarne og Sydtaarne), hvor Underrummet har haft en særlig Anvendelse, f. Eks. som Vaabenhus.

Af Kapellerne er de middelalderlige altid overhvælvede, medens derimod ikke sjældent Renaissancetidens Gravkapeller har fladt Loft. Det kan undertiden være vanskeligt at skelne, om en Tilbygning oprindelig er anlagt som Vaabenhus eller som Kapel. Der er dog den Forskel, at Vaabenhuset kun har Dør til Skibet, medens Kapellet ligesom Taarnrummet er forbundet dermed ved en Arkade, en større eller mindre Bue. Alligevel kan der være Overgangsformer, som i Alsted (S. 315), hvor de vestlig beliggende, overhvælvede Korsfløje begge har staaet i Forbindelse med Skibet ved Arkader, men ikke desmindre nødvendigvis maa have være benyttet som Vaabenhuse.

Om disse Tilbygninger gælder det samme som om Taarnene, at det ganske overvejende Flertal iblandt dem stammer fra Middelalderens Slutningsperiode, hvor en Byggevirksomhed ikke mindre omfattende end Valdemarstidens, men ganske vist mindre nyskabende, har været i Gang. Det ældste bevarede Vaabenhus er maaske Krummerups[2], der *kan* være romansk; det har tykke Kampestensmure af romansk Karakter, men ganske vist ingen sikkert daterende Enkeltheder. Det ældste Sakristi findes — bortset fra Sorø Klosterkirkes fornemme romanske Sakristi, det nuværende Ramel-Sehesteds Kapel (S. 44) — i Terslev (S. 552); baade Gavl og Hvælving tyder paa, at det er ældre end 1400. At ogsaa nogle af Kapellerne er opført i 1300'erne, er allerede nævnt; men bortset fra disse faa Undtagelser er alle de øvrige Tilbygninger fra sengotisk Tid, forsaavidt de ikke er endnu yngre.

VINDUER, GESIMSFRISER OG GAVLE. Forskellen mellem det romanske og det gotiske Rum i vore Landsbykirker beror ikke mindst paa en Forskel i Lysforholdene, derved at de smaa, smigede, romanske Vinduer afløstes af store, falsede, gotiske Lysaabninger, spidsbuede eller fladbuede. Sammenlignet med den ældre Tilstand kom de nu i Reglen overhvælvede, hvidkalkede Rum til at ligge badet i Lys, og særlig ynder man et stærkt belyst *Kor,* saaledes som det fremfor alt ses i de polygonale Kor[3]. En Ting er værd at bemærke: man

[1] S. 973. Det er ogsaa det eneste, der aldrig har haft nogen Forbindelse mellem Taarnrum og Skib.

[2] S. 980. Sorøs romanske Vaabenhus, S. 44, nedreves o. 1770.

[3] Slagelse S. Mikkel S. 187, Slots-Bjærgby S. 682 og Ting-Jellinge S. 867. Ogsaa Antvorskov havde tresidet Korgavl, S. 609.

har oprindelig i det gotiske Kor tilstræbt et kraftigt Lys direkte fra Øst og har derfor anbragt et enkelt stort eller endda flere Vinduer i selve Gavlen[1]; men disse Vinduer er nu praktisk talt altid tilmurede, og ofte er det sket allerede i Middelalderen. Desuden er der en Del Kor fra Begyndelsen af 1500'erne, som helt mangler Østvinduer[2], saaledes at der maa være sket en Programændring paa dette Punkt. Grunden hertil er vel at søge i de store Altertavler, som allerede i Middelalderens Slutning anskaffedes til saa mange Kirker. De dækkede Gavlvinduerne, der ofte havde Glasmalerier, og selv skulde de helst have Lys ind forfra eller fra Siden.

løvrigt er de gotiske Vinduer saa simple, at de ikke giver Anledning til særlig Omtale. Den danske Teglstensgotik er som Helhed, sammenlignet med dens nordtyske Forbilleder, ikke rig paa Enkeltheder, og dette gælder i udpræget Grad om de gotiske Bygningsværker i Sorø Amt. Egentlig Bygningsskulptur hører ikke rigtig Teglstensarkitekturen til, og der findes heller intet andet af denne Art end de Kridt- eller Teglstenshoveder, som jævnlig liver op i Hvælvinger og Mure[3]. Slagelse S. Mikkels Kirke er den eneste, hvor vi finder Gotikkens rige Leddelinger og Profiler; men Triforieblændingernes stavværksagtige Udsmykning i denne Kirke stammer fra Restaureringen i 1870'erne, og der har sikkert ikke været noget historisk Grundlag derfor. Det samme gælder den udvendige Formstensfrise under Gesimsen. Den fine, kultiverede Firkløverfrise paa Ørslevs oprindelige Kor (S. 898*), endda med delvis Bemaling, er et rent Særsyn indenfor Amtets gotiske Arkitektur. Den bringer paa behagelig Maade de romanske Teglstenskirkers fornemme Rundbuefrise i Erindring.

Det er ellers Trappefriser og Trappeblændinger, der allerede i tidliggotisk Tid[4] afløser Rundbuefriserne under Gesimsen. Man kan sige, at Trappefrisen er en Forenkling og Omformning af Rundbuefrisen efter Materialets Art, idet den simple Munkesten afløste Formstenen. Den er ogsaa saare pyntelig og bliver et yndet dekorativt Motiv langt ned i 1400'erne[5]. I Middelalderens Slutning møder vi undertiden Fladbuefriser, der modsat de ældre Friser altid er kraftig udkragede (se f. Eks. Billedet S. 978).

Først og sidst er det dog *Trappegavlene og deres Blændinger,* som præger og opliver den gotiske Landsbykirke. Ingen af de romanske Gavle er oprindelig aftrappede, og det er svært at sige præcis, hvornaar Trappegavlenes

[1] To Vinduer i Gavlen finder vi allerede i den senromanske Benløse (S. 414); Søndderup og Kirke-Stillinge (S. 638 og 723) har haft tokoblet Vindue, Boeslunde, Eggeslevmagle og Hyllested (S. 756, 781 og 875) to Vinduer ved Siden af hinanden.

[2] Eks.: Haraldsted S. 445, Allindemagle S. 462, Vigersted S. 485, Sneslev S. 542.

[3] Se Sagregister, Art. Bygningsskulptur.

[4] Eks.: Vetterslev, S. 519, og Haldagerlilles Vestgavl, S. 973.

[5] Se Sagregister, Art. Gesims.

Tid begynder. Endnu o. 1400 faar Hemmeshøj Kirkes Gavle ved en Forhøjelse kun en enkelt Toptinde[1]. Men i Løbet af 1400'erne er man naaet saa vidt, at en Gavl uden Trapper næsten er utænkelig.

De romanske Teglstenskirkers Gavldekorationer præges især af de stigende Rundbuefriser langs Kammene, som det ses ved Sorøs og Ringsteds Nordgavle og ved Herlufsholms og Skelskørs Vestgavle[2]. De to første Steder er Gavlfeltet indenfor Buefriserne leddelt af Halvsøjler, og herfra er Skridtet ikke langt til selvstændige Gavlblændinger som i Skørpinges senromanske Østgavl[3]. Den typiske senromanske Gavl har hele Gavlfeltet muret i Zigzagmønster, som det f. Eks. ses ved Sorøs Vestgavl og en Række Landsbykirker[4], og ogsaa denne Periodes Blændinger har ofte mønstermuret Bund, som de trekoblede Rundbueblændinger ved de næsten ens Vestgavle i Teestrup og Skørpinge[5].

Skelskør Kirke har midt i sit vestre Gavlfelt (S. 246*) en Korsblænding mellem to rundbuede Blændinger, og man fristes til at antage, at de tre Blændinger har været bestemt til en Krucifiksgruppe, enten en malet eller en udskaaret[6]. En anden særpræget Gavl er Benløses, med de to spidse Trekløverbuer (S. 414*), der, som omtalt, viser hen til Roskilde Domkirkes gamle Sakristigavl.

Fra 1300'erne er ikke mange Gavle bevaret. At den romanske Tradition med stigende Stik langs Gavlkammene ikke er uddød, viser den mærkelige Forsøgsgavl, som staar under Skibets Tag i Ørslev (S. 899*); ellers er 3 (undertiden 5) mere eller mindre tæt sammenstillede Spidsbueblændinger den almindelige Gavldekoration endnu et Stykke ned i 1400'erne[7]. Spidsbuerne er undertiden dobbelte, med en kort Hængestav i Midten, som paa Ørslevs Nordkapel (S. 900); undertiden er der i Bundfeltet muret Stavværk som i de samtidige Vinduer (Eks.: V. Brobys Vaabenhus, S. 304*).

I Løbet af 1400'erne bliver Blændingerne tættere og smallere, Midtblændingen er ofte smallere end de øvrige. Spidsbuen er stadig den almindelige Afslutning, men den afløses undertiden af Trappestik, Spærstik eller vandret Fals, og Blændingen kløves hyppig af en kortere eller længere Midtstav,

[1] S. 746. Jfr. Høve S. 790 ff.

[2] S. 24, 122, 1118, 245. Tilsvarende Spidsbuefriser findes paa Vetterslevs Gavle, S. 519. En Efterligning af saadanne Gavle ved en Kampestenskirke er omtalt S. 1024, Lundforlund.

[3] S. 810*.

[4] S. 25*, 519*, 567*, 677*, 769*, 827, 846.

[5] S. 602* og 810*. Det gælder ogsaa Skørpinges allerede nævnte Korgavl.

[6] Lignende Blændinger findes ved Vaabenhusene i Valby og Jørlunde, begge i Frederiksborg Amt. Den Krucifiksgruppe, som nu hænger i Ribe Domkirkes nordre Sideskib, var tidligere anbragt udvendig paa Kirken over Vestportalen.

[7] Et tidligt Eksempel, maaske før 1300, er Freerslevs Vestgavl, S. 582.

saaledes at hele Gavlfeltet gennemstribes af lodrette Furer, tætte som Piberne i et Orgel (Eks.: Stenmagle S. 405*, Kirkerup S. 835*). Som en Reaktion mod denne udelukkende vertikale Inddeling af Gavlfelterne søger man o. 1500 at bryde de lodrette Blændingers Ensformighed ved Hjælp af Rundblændinger. Et smukt Eksempel herpaa er den til Aar 1514 daterede Østgavl i Allindemagle[1]. Ved tre midtsjællandske Kirker, Vigersted, Kværkeby og Sneslev[2], finder vi en vældig Rundblænding med et ophøjet Kors i Bundfeltet lagt midt ind i Gavlens vertikale Blændingssystem, en Type som ogsaa kendes fra tilstødende Dele af Københavns og Præstø Amter.

Endnu mere virkningsfuldt modarbejdes Gavlenes Vertikalisme ved de vandrette Inddelinger af Blændingerne i Friser eller Etager, som bliver almindelige i Middelalderens sidste Aartier[3], og som yderligere understreges ved vandrette Blændingsbaand og Savskifter. Saadanne Gavle er vanskelige at beskrive, fordi de er saa sammensatte, og iøvrigt er der næppe to, som er ens. Til en fuldt udstyret Gavl hører: forneden en Frise af ligehøje Blændinger (»Pibeblændinger«), derover sædvanlig 3 Rundblændinger paa Rad og over den midterste af disse en rektangulær eller spidsbuet Blænding med mønstermuret Bund; hyppig er alle de her nævnte Blændinger ganske svagt forsænkede, medens de lodrette Blændinger, som anbringes under hver Kamtak, er dybere. Blændingsgavle af denne Type forekommer fortrinsvis indenfor Ringsted og de to Flakkebjerg Herreder og hyppigst i de Egne, som ligger nærmest ind mod Præstø Amt. Udenfor Amtet er de sjældne i de nordlige Dele af Sjælland, men hyppige i Syd og Øst (Præstø og Københavns Amter). Det bedst kendte Eksempel er vel det store S. Laurentii Taarn, nu Raadhustaarn, i Roskilde. I Sorø Amt kan Farendløses Taarn, Sneslevs Østgavl og Teestrups Vaabenhus nævnes som særlig typiske[4].

DEN EFTERMIDDELALDERLIGE ARKITEKTUR ved Kirkerne i Sorø Amt er af ringe Betydning. Af egentlige Nybygninger er der intet at fremhæve. En halv Snes Gravkapeller er i 1500'erne og 1600'erne tilbygget Kirkerne, en Del ældre Tilbygninger er ombygget i samme Periode. De er alle præget af stor Simpelhed. Bortset fra Hyllinge Sakristis svungne Gavle (S. 1049*) er den ydre Arkitektur næsten uden Stilpræg. Man er blevet ked af de gotiske Trappegavle og Gavlblændinger; det bliver de glatte Gavles Tid, ufestligt, men

[1] S. 462*. Ved Haraldsteds Østgavl, der senest er fra 1520 (S. 445*), afbrydes Midtblændingen af en Rundblænding.

[2] S. 485*, 499*, 542*.

[3] Tidsforholdet mellem denne Blændingstype og de simple Spidsbueblændinger fremgaar af de to sammenbyggede Nordkapeller ved V. Broby Kirke (S. 301, Fig. 1): det ældre Kapel har 5 spidsbuede Blændinger, det yngre en etagedelt Blændingsgavl.

[4] S. 514*, 542*, 604*. Jfr. iøvrigt Sagregistret, Art. Gavle.

ganske pænt og reelt. Betydelige Arkitekter har slet ikke virket paa disse Omraader under Renaissancen og Barokken.

Derimod er der i 1700'erne paa Herregaardene skabt flere bemærkelsesværdige Kapelinteriører, paa Bregentved, Holsteinborg og Borreby[1]. Det betydeligste af disse er det fornemme Bregentved-Kapel, der tilskrives Laurids de Thurah.

GULVFLISER. Det Præg af elegant Pyntelighed, der er over den romanske Teglstensarkitekturs fint gennemarbejdede Detaljer, slaar ogsaa igennem paa et særligt Omraade, nemlig Gulvbelægningen. I senromansk Tid (1200'erne) er der i de midtsjællandske Klostre udviklet en imponerende Kunstfærdighed i Fabrikationen af glaserede, reliefmønstrede Gulvfliser. Vi møder en Rigdom af forskellige Ornamenter, Dyrefigurer, Palmetter, Liljer og Rankeslyng, Fletværksborter og Mønstre med flettede Kors af et helt maurisk Præg. De bedste iblandt dem er tegnet med stor ornamental Sans, og det vil være vanskeligt noget Steds i Europa at finde dem, der overgaar dem. Der er to Grundtyper, den ældre er en meget svær Flise af aflang Form, den yngre er kvadratisk og af mere normal Tykkelse. Udenfor Sjælland finder man ikke disse Relieffliser, men her har de en ret stor Spredning[2], omend de i ganske overvejende Grad er koncentreret om de to store Klostre Sorø og Ringsted; ogsaa fra Herlufsholm kendes talrige, men dog kun faa af den ældre Type. I Sorø haves to Hulforme til saadanne Fliser, og det er derfor indtil videre rimeligt at antage Sorø for det egentlige Fabrikationssted.

Langt sparsommere er mønstrede Gulvfliser blevet anvendt i den følgende Periode, 1300'erne og 1400'erne. Reliefmønstrene gaar af Mode og erstattes af flade Mønstre, der staar lyse paa mørk Bund; de fremstilles ved en saakaldt Begitningsteknik, idet Ornamentet udføres fordybet i Flisen og Fordybningen udfyldes med en hvidlig Masse, som brændes sammen med Lerflisen. Fliser af denne Art kendes i nogle faa Eksemplarer fra de midtsjællandske Klostre og fra enkelte Landsbykirker; den bedste af dem alle er den storartede Løveflise i Ringsted (S. 137*), og fornylig er i det nærliggende Gyrstinge fundet Rester af en ganske tilsvarende Flise med en Grif (S. 1184); den har dog ingen Udfyldningsmasse i den fordybede Figur. — Tilsyneladende helt uden Sidestykke indenfor Danmarks Grænser og vist af lybsk Oprindelse er de glatte, glaserede Mosaikfliser, der er fundet i det romanske Sakristi ved Sorø Kirke (S. 53* og 1181); de er tidligst fra Slutningen af 1200'erne.

Fra Tiden henimod 1600 er de broget glaserede Liljefliser, som særlig vides at være tilvirkede af Laurits Pottemager i Næstved[3], og som ogsaa fortrinsvis

[1] S. 575, 891, 950.
[2] Sml. Præstø Amt, S. 1052, og Sagregistrets Art. Gulvfliser.
[3] Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1934, S. 53. Præstø Amt, S. 1063.

forekommer i de sydlige Dele af Amtet, nærmest ind mod Næstved. Dog stammer det vigtigste Fund fra Ringsted (S. 137), hvor der udenfor Kirken som Dække over en Grav er fremdraget en sammenhængende Flisebelægning med Indskriftsfliser i en Ramme af brogede Liljefliser.

KALKMALERIER

Sorø Amt er et af de rigeste Kalkmaleri-Omraader i Landet; der kan vel overhovedet ikke paapeges noget andet, som naar helt op paa Siden af det. Alle Middelalderens forskellige Perioder er godt repræsenterede, især de ældre.

I *Valdemarstiden* var Midtsjælland et Centrum i dansk Malerkunst. Her ligger endnu i en Klump fire Kirker med nogle af vore bedste Prøver paa romansk Vægmaleri: Vester-Broby, Alsted, Fjenneslev og Slaglille, hvortil slutter sig Førslev sydlig i Amtet. Billederne er indbyrdes nært beslægtede, men dog ikke gjort af samme Mester. Slægtskabet er vanskeligt nærmere at udrede, da saa mange Overmalinger har fundet Sted ved Restaureringerne i forrige Aarhundrede, og af samme Grund er ogsaa Dateringerne noget usikre; antagelig bør de alle henføres til sidste Halvdel af 1100'erne. Renest er Stilen bevaret i Brobys Apsisdekoration samt i den rige, raffinerede Ornamentfrise i Alsted, som næsten identisk findes gentaget i Jørlunde (Frederiksborg Amt) og Hagested (Holbæk Amt). Svagest i kunstnerisk Henseende er Slaglille-Billederne, som ogsaa er værst overmalede. Alle Billederne er malet paa et glittet Pudslag og udmærker sig ved deres dybe, varme Farver og elegante Linjeføring. Malerierne er lagt an, medens Pudslaget endnu var vaadt, men de er færdigmalet paa optørret Bund, og disse sidst paaførte Farver er ikke altid i Behold.

Denne Malerskoles Virksomhed skal utvivlsomt sættes i Forbindelse med den godsrige midtsjællandske Hvideslægt, Absalon og hans Frænder, der maa have haft indkaldte Malere i deres Brød, af hvem vel ogsaa indfødte har lært Professionen. En særlig Interesse knytter sig til Stifterbillederne i Fjenneslev, Slaglille og Førslev, med deres Fremstillinger af Valdemarstidens Stormænd. Som Portrætter i egentlig Forstand tør man ikke opfatte dem, men som Typebilleder har de Gyldighed[1].

Den senere Valdemarstid (o. 1225—75), der i Kunsten var en Overgangstid, hvor den romanske Stil krydses med gotiske Strømninger, har kun efterladt sig faa Minder indenfor dette Omraade. Et interessant Korsfæstelsesmaleri fra o. 1235 i Ringsted blev desværre borthugget ved den sidste Restaurering,

[1] Broby S. 306*, Alsted S. 317*, Fjenneslev S. 330*, Slaglille S. 345*, Førslev S. 999*. Jfr. Nørlund: Stormandstyper fra Valdemarstiden, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935.

og de noget yngre Triumfvægsbilleder i Fodby skjuler sig nu over de senere indbyggede Hvælvinger[1]. Fra den følgende Periode, *den ældre Gotik* (1275—1400), som ellers var en ret uvirksom Tid i dansk Kirkekunst, findes derimod i Sorø Amt bevaret en Række meget værdifulde Kalkmalerier. Først og fremmest i S. Bendts Kirke i Ringsted, den tidligere Benediktinerkirke, hvor der indenfor et Tidsrum af et Par Menneskealdre tre Gange er malet monumentale Billeder, de ældste fra o. 1270 (staaende Figurer mellem Vinduerne i Apsis), de næste fra o. 1300 (Korsskæringshvælvingen med Erik Plovpennings Martyrium), de yngste fra o. 1330 (Konge- og Dronningefriserne paa Korets Sidevægge).

Benediktinerne har mere end Cistercienserne beskyttet den kirkelige Billedkunst; derpaa tyder ogsaa de meget fornemme, men desværre nu forsvundne Malerier i Amtets anden Benediktinerkirke, Herlufsholm. I Sorø er der derimod fra denne Periode udover ornamentale Dekorationer og smaa Fragmenter kun bevaret den stærkt fornyede, men historisk betydningsfulde Skjoldefrise til Minde om de stormægtige Herrer og Damer, fortrinsvis af Hvideætten, som havde søgt sig Lejersted i Klosterkirken eller betænkt Klostret med Gaver. Malerierne i Ringsted og Sorø giver os i Sandhed et stort Stykke Danmarkshistorie[2].

Landsbykirkerne har heller ikke staaet tilbage. Fra Midten og sidste Halvdel af 1300'erne findes Malerier af fremragende Interesse i tre Kirker: Ørslev, Førslev og Vester Broby. Billederne i Forslev Korhvælving, der er malet af samme Haand som Valdemar Atterdagsbilledet i Næstved S. Peders Kirke (Præstø Amt S. 89), er gennem et Stiftervaaben over Altret, tilhørende Ærkebispen i Trondhjem Niels Jacobsen Finkenov, dateret til Aarene 1381—86, og de sjældent indtagende Hvælvingsmalerier i Broby er omtrent fra samme Tid, medens Vægmalerierne i Ørslevs Daabskapel maa være en Menneskealder ældre; her har ikke blot den hellige Skrift, men ogsaa Folkevise og Ridderroman inspireret Kunstneren, og endnu engang finder vi her et Stifterbillede, hvor en Herremand knælende overrækker Johannes Døberen en Kirkemodel. Det er betegnende, at i Ørslev var det kun Væggene, som blev dekorerede, til Trods for at Hvælvingen allerede dengang var indbygget; i senere Tid er det ellers fortrinsvis Hvælvene, som er Malerens Arbejdsfelt[3].

Den romanske Ornamentik med dens stive Ranker og Bladslyng holdt sig længe, efter at den gotiske Figurstil var trængt igennem; endnu i Middelalderens Slutning kan vi møde romanske Ranker[4]. I Ringsted Korsskærings-

[1] Ringsted S. 138*, Fodby S. 1105.
[2] Ringsted S. 138*, Sorø S. 53*, Herlufsholm S. 1129*.
[3] Ørslev S. 903*, Førslev S. 1001*, Vester Broby S. 308*.
[4] Se f. Eks. Vigersted, S. 486, og Kirke-Stillinge Daabskapel, S. 728, Fig. 7.

hvælv (o. 1300) finder vi femdelte Blade, som vel skal forestille Vinblade; men den første, der maler virkelige naturalistiske Vinblade, er *Martin Maler,* som virkede i Begyndelsen af 1400'erne. Vi kender ham fra Præstø Amt (Mogenstrup), men hans to Hovedarbejder er Udsmykningerne i Gimlinge og Gerlev ved Slagelse, de første daterede 1409 og de sidste sikkert omtrent fra de samme Aar; ogsaa i Sorø er der paa Arkadepillerne nogle mindre Malerier, som man maaske tør henføre til ham[1]. Han er grovere end den forrige Tids elegante Malere, og usigelig plump og anmassende er den Maade, hvorpaa han signerer sine Arbejder. Men han er dog en meget festlig Dekoratør, og en Del af 1300'ernes Gratie har han bevaret. Det er ikke usandsynligt, at Mester Martin har været bosiddende i Slagelse, og det er unægtelig fristende at identificere ham med den Morten Maler i Slagelse, i hvis Stue Christiern 1. og hans Dronning opholdt sig Nytaarsaften 1472 (Repertorium diplomaticum, Ny Række, Nr. 3003); men siden hans Virken i Gimlinge var der rigtignok da forløbet ikke mindre end 63 Aar, og han maa i saa Fald være blevet en højt bedaget Mand.

Hvis Mester Martin virkelig har levet saa langt ned i Aarhundredet, maatte man kunne paavise Spor af hans senere Virksomhed. Og det er vel heller ikke umuligt. Der findes paa Slagelse-Egnen en Gruppe Malerier, som efter deres Figurstil og tildels ogsaa efter deres Ornamentik naturligst henføres til den saakaldte »Kongstedmester«s Arbejder, opkaldt af Francis Beckett efter Hovedværket i Kongsted Kirke[2], — men som ved forskellige Træk, særlig i Ornamentikken og i Haarbehandlingen, ogsaa knyttes nært til Martin Malers Arbejder. Det gælder Hvælvingsbillederne i Nordrup og det store festlige Billede paa Nordvæggen i Kirke-Stillinges Kor, medens Malerierne i Kvislemark og Sludstrup er i en renere »Kongsted-Stil«[3]; de tilhører alle Tiden henimod Midten af 1400'erne, og grupperer sig paafaldende omkring Slagelse. Hvis man vil følge denne Hypotese, der dog trænger til at gennemprøves, maa man enten tænke sig, at Martin i en modnere Alder har ladet sig paavirke af Kongstedmesteren, eller maaske, at hele Kongstedgruppen skal opfattes som yngre Arbejder fra Martins Værksted. Man forstaar da bedre det Ry, han har haft, og den Position, han har indtaget i Slagelse By. Ogsaa Malerierne i Vigersted og i Høve, der maa dateres til Tiden o. 1450, staar i et vist Slægtskabsforhold til hele denne Gruppe[4], medens Billederne i Tystrup Korhvælving snarere peger mod Roskilde (Helligtrekongers Kapel)[5].

[1] Gimlinge S. 848*, Gerlev S. 714*, Sorø S. 60*. Mogenstrup, se Præstø Amt S. 754.
[2] Præstø Amt S. 533. Beckett: Danmarks Kunst II, S. 331.
[3] Nordrup S. 648*, Kirke-Stillinge S. 726*, Sludstrup S. 694*, Kvislemark S. 1059*.
[4] Vigersted S. 486*, Høve S. 793*.
[5] Tystrup S. 966*, jfr. Beckett II, S. 344.

Fra Aarhundredets senere Del haves ialfald eet meget betydeligt Kunstværk, det monumentale *Korsegangsbillede i Sorø,* hvortil vel ogsaa slutter sig den smukke Kristoforusfremstilling paa en af Arkadepillerne i samme Kirke[1]. Fra Middelalderens Slutningsperiode maa nævnes Malerierne i Kirke-Stillinges Daabskapel og Skib og de grove, djærve, effektfulde Hvælvingsbilleder i Ottestrup[2]. Fra Tiden efter Reformationen findes intet, som der er særlig Grund til at fremhæve.

STEN- OG BILLEDHUGGERARBEJDER

BYGNINGSSKULPTUR. Sjælland er som Helhed grumme fattig paa Bygningsskulptur, men ingen Del af Sjælland kan være fattigere herpaa end Sorø Amt. Det konturhugne Dyrehoved paa en Kvader i Ørslev Kirkes Mur er sikkert jævngammelt med Kirken, og det samme gælder ogsaa det eneste romanske Billedrelief, Kridtstensrelieffet over Slaglille Sydportal. Ingen af Delene kan tillægges særlig Betydning. Der findes nogle Søjler og Søjledele, særlig fra Vinduer og Portaler; men virkelig kunstnerisk Værdi har kun de monumentale Granitsøjler med pragtfuldt ornerede klokkeformede Baser, som bærer Fjenneslevs Vestpulpitur. Søjlerne paa Sorø Kirkegaard stammer fra Klosteret, ikke fra selve Klosterkirken[3].

Ellers bestaar Amtets Bygningsskulptur mest af Mands- og Kvindehoveder af Kridt eller Tegl, der er anbragt paa forskellig Maade i Murene eller i Hvælvingerne, de fleste som Konsoller for Ribberne, se ovfr. S. 1220 f. Den der søger det bedste af middelalderlig Stenskulptur, maa fra Bygningerne vende sig mod Døbefontene og Gravstenene. I begge disse Grupper er der værdifulde Arbejder.

DØBEFONTE. Langt det overvejende Antal af Amtets Døbefonte er *romanske Granitfonte*. Medens der findes 19 gotlandske Kalkstensfonte, et Par meget simple gotiske Malmfonte og 14 Fonte af Træ eller Sten fra efterreformatorisk Tid, er Granitfontenes Antal 58. Størsteparten af dem er vel jævngamle med de Kirker, hvori de staar; direkte daterede er ingen af dem.

Tildels lader Granitfontene sig ordne i lokale Værkstedsgrupper, og den største og kunstnerisk værdifuldeste af disse Grupper har sit Tyngdepunkt i Vestsjælland, omkring Slagelse. Slagelsegruppens Fonte, hvortil henved Halvdelen af Amtets Granitfonte hører, er næsten altid Monoliter, Kummen og den lave Fod er hugget i een Blok, Kummen er tromleformet eller ialfald

[1] Sorø S. 60*.
[2] Stillinge S. 727*, Ottestrup S. 669*.
[3] Ørslev S. 559*, Slaglille S. 342*, Fjenneslev S. 326*, Sorø S. 51, Fig. 26.

næsten ligesaa bred forneden som foroven, og den svære Skaftvulst har omtrent samme Radius som Kummen; da Foden ofte helt er skjult i Gulvet, faar denne voldsomme Vulst Karakter af en Pude, hvorpaa Kummen hviler med sin Tyngde. Det maa indrømmes, at i Henseende til ornamental Udsmykning eller kunstnerisk Gennemarbejdelse overstraales de simple sjællandske Granitfonte ganske af de jydske, men det er vanskeligt at tænke sig en stærkere og mere sluttet Form, end den, vi finder ved de bedste af de vestsjællandske Fonte. Gruppen lader sig dele i forskellige Underafdelinger[1]: Nogle Fonte, særlig i Slagelses nærmeste Opland, har svagt udbuget, glat Kumme, blot med Rundstave eller Tovstave foroven og forneden, og hertil slutter sig en lille Gruppe med figurlig eller ornamental Udsmykning, fremfor alle den reliefsmykkede Vemmelevfont (S. 741*), der vel tør betegnes som den ypperste blandt Amtets Granitfonte[2], og den stærkt pyntede Tystrupfont (S. 968*), der har en flettet Ringkæde paa Skaftvulsten. En anden lille Gruppe, som hører hjemme i den sydlige Del af Vestsjælland (Lundforlund, Flakkebjerg, Tjæreby, Krummerup) og som ogsaa er repræsenteret i Tybjerg Herred, nordligst i Præstø Amt[3], har helt tromleformet Kumme, hvis Sider er dækket af en Række ganske smalle Arkader; man skimter bag denne Type det af Træstave byggede Fontekar, som vel er de nordiske Fontes primitive Urtype, fremstillet bl. a. paa det gyldne Alter fra Tamdrup[4].

En tredje paa Slagelse-Egnen udbredt Type (Nordrup, Ottestrup, Slots-Bjærgby, Sørbymagle, Boeslunde, Hyllested) har brede, rundbuede Skjoldfelter hugget i Kontur paa Kummens Sider, og denne Type er maaske enten en Afledning af eller Forudsætning for den mere gennemarbejdede Firpasfont, der ligesom Arkadefonten forekommer baade i den sydlige Del af Vestsjælland (Skørpinge, Fuglebjerg, Hyllinge) og ret udbredt i det nærliggende Tybjerg Herred[5]; i svagere Udførelse findes Firpasfonten længere østpaa i Vigersted.

Roskilde-Egnens bægerformede, af to Sten sammenbyggede Font forekommer fortrinsvis i Amtets østlige Del (Ringsted Herred), medens Kalundborg-Egnens særlige Type, med næsten halvkugleformet Kumme og med Fod som et omvendt Trapezkapitæl, kun findes i et enkelt Eksemplar nordligst i Slagelse Herred, nær Grænsen mod Holbæk Amt (Sorterup, S. 663*).

Udenfor Hovedgrupperne er der særlig Grund til at nævne Marvedefonten (S. 1043*), der har Form af et rigt dekoreret Terningkapitæl, og den sære

[1] Jfr. Sagregistret, Art. Fonte. Klassificeringen af Granitfontene skyldes M. Mackeprang.

[2] Ellers findes Figurfremstilling kun paa Faardrupfonten (S. 822*), en lille stregbugget Figur paa Foden.

[3] Se Præstø Amt, S. 1067.

[4] Nørlund: Gyldne Altre, S. 171. Hermed kan især jævnføres Tjærebyfonten, S. 930*.

[5] Præstø Amt, anf. St.

Font i Slagelse S. Peder (S. 229*), der er dannet af et Kapitæl fra Antvorskov. Sigerstedfonten (S. 436*) har muret Fod med romanske Hjørneknopper.

Naar Granitfonte kun undtagelsesvis er tilvirket i Danmark efter 1200, hænger det sammen med, at *den gotlandske Fonteindustri* erobrede Markedet, senere (i 13—1400'erne) i Konkurrence med den nordtyske Messingindustri eller med hjemlige Klokkestøbere. De gotlandske Fonte er i romansk Tid jævnlig af Sandsten, senere altid af Kalksten. I Sorø Amt findes kun en enkelt Sandstensfont, Ringstedfonten (S. 154*), der antagelig oprindelig har hørt hjemme i Byens middelalderlige Sognekirke, og som er et Arbejde fra den gotlandske Mester Sighrafs Værksted[1]. En anden interessant Billedfont af gotlandsk Materiale er Øster-Broby-Fonten (S. 593*). Af de gængse gotlandske Eksporttyper fra 1200'erne — Bægerbladsfonte, Arkadefonte, Firpasfonte osv. — findes en Række Eksemplarer, betegnende nok fortrinsvis i de senromanske og tidliggotiske Teglstenskirker (Benløse, Vetterslev, Kindertofte, Taarnborg, Magleby, Skelskør og Korsør), hvor de sandsynligvis maa være samtidige med Kirkerne selv. Fremmedartet mellem de andre Gotlændinge er den anselige Herlufsholmfont med Firpaskumme og fire elegante Søjler omkring Foden; den er af en i det hele yderst sjældent forekommende Type[2]. Først fra 1300'erne stammer Billedfonten i Førslev (S. 1004*), der har sin nærmeste Frænde i Kirke-Helsinge (Holbæk Amt).

Blandt Stenfontene fra nyere Tid skal fremhæves den barokke Sandstensfont i Sorø (S. 70*), som er udført 1655 af den københavnske Stenhugger Henning Selgen.

GRAVSTEN OG STENEPITAFIER[3]. Romanske Gravsten er sjældne i Sorø Amt som i det hele paa Sjælland. I Bjernede Rundkirkes Mur er indsat en Fraadsten med Gravskrift over Kirkebyggeren Sune Ebbesøns Broder Fin; men af egentlige Gravsten fra romansk Tid kan kun nævnes to trapezformede Granitsten, den ene en navnløs Abbedsten fra Sorø med Krumstav hugget i Relief som eneste Mærke, den anden Eskil-Stenen fra Antvorskov[4]. Talrigere er de gotlandske Kalksten fra 1300'erne, der fra første Færd har været bestemt til Nedlægning i Kirkegulvet i Plan med Gulvfliserne, medens de ældre Sten maa have haft deres Plads paa Kirkegaarden.

Stenen i Sorø over Roskildebispen Jens Krag, der døde i 1300, er den ældste blandt de gotlandske Sten; den har streghugget Portrætfigur under Trekløverbue, medens ellers de samtidige bevarede Sten, i Sorø og Slagelse S. Peder,

[1] Se J. Roosval: Studier i Danmark, S. 55.

[2] S. 1140* og 1173, hvor to Paralleler fra fjerntliggende Egne er anført, efter venlig Meddelelse af Dr. M. Mackeprang.

[3] Dette Afsnit skyldes hovedsagelig Chr. Axel Jensen.

[4] Bjernede S. 36(5*, Sorø S. 88, Antvorskov S. 620.

kun har Randskrift og Skjolde. Henimod 1400 afløses Indskrifternes Majuskelbogstaver af de kantede Minuskler[1], og i Stenenes Hjørner anbringes Evangelistsymboler; det er denne Type, som holder sig til Middelalderens Slutning. Fra 1400'erne er der i Herlufsholm og særlig i Sorø bevaret Figursten over Abbeder, sædvanlig stadig med streghugne Portrætfigurer. Den ældste Relieffigur er Abbed Hemming, den 45de Abbed af Sorø, der døde i 1467; men muligt er det, at Stenen først er hugget nogen Tid efter hans Død.

Først Stenene fra Aarhundredets sidste Aartier lader sig indordne i Værkstedsgrupper. Med en enkelt Undtagelse tilhører de en sjællandsk, maaske roskildensisk »Vaabenmester-Skole«, som særlig dyrkede den heraldiske Kunst og kun en enkelt Gang vovede sig i Kast med en figurlig Opgave. Denne Retning er repræsenteret ved alle de fire Klostre[2]. Dens Traditioner fortsættes af en sjællandsk «Initialmester« og hans Skole, der ynder talrige snørklede Initialer[3] og til Slut ogsaa naar til at hugge Figursten. Figurerne er dog af en vis Tørhed og staar ikke Maal med den pragtfulde Indramning. Bedst, ialfald navnkundigst, er Stenen over Sorøs sidste katolske Abbed, Henrik Tornekrans (†1538), der ligger ved Absalons højre Side[4]. Ogsaa Stenen fra Kong Olufs Grav i Sorø[5] præges af »Initialstilen«, som ganske behersker Tiden 1520—30. Helt afvigende er kun den heraldiske Galt-Gøje Sten i Gunderslev[6], et effektfuldt sengotisk Arbejde af *Claus Bergs Skole.*

Den i 1536 hugne Sten over Absalon i Sorø er Ungrenaissancens Gennembrudsarbejde i Danmark. »Absalonmesteren« er sikkert identisk med Københavneren *Morten Bussert,* hvis Atelier bl. a. ogsaa har leveret de to beslægtede Antvorskov-Sten over Priorerne Peder Andersen og Eskil Thomsen, begge nu kun fragmentarisk bevarede, den stærkt slidte Dyre-Sten i Fyrendal samt den helt forsvundne Sten over Aarhusbispen Ove Bille, ogsaa fra Antvorskov[7]. Til den samme Mesters senere Arbejder i en forenklet Stil hører tre Herremandssten: Jockum Becks i Førslev fra 1544, Barkor van Boyneborgs i Karrebæk og den kæmpemæssige Sten i Ringsted over Mourits Olufsen Krognos[8].

Morten Busserts Arbejder betegner et kunstnerisk Højdepunkt for den

[1] De tidligste Minuskelsten er anført i Sagregistret, Art. Gravsten (Skriftarter).
[2] Sorø Nr. 12—13, Ringsted Nr. 3—5, Antvorskov Nr. 6, Herlufsholm Nr. 7—8.
[3] Et typisk Arbejde er Mouritz Skaves Sten, S. 548*, Sneslev Nr. 1.
[4] S. 92*, Sorø Nr. 16. Andre Figursten af denne Gruppe er: S. 625*, Antvorskov Nr. †9; S. 933*, Tjæreby Nr. 1; S. 1024*, Gunderslev Nr. 1.
[5] Sorø Nr. 14, S. 90.
[6] S. 1024*.
[7] Absalonstenen, Sorø Nr. 15, S. 90*; Antvorskov Nr. 4, 5 og †11, S. 620f*; Fyrendal S. 1079*.
[8] Førslev S. 1006*; Karrebæk S. 1097*; Ringsted Nr. 11, S. 176*.

hjemlige Gravstensskulptur og efterfølges i 1550'erne af svagere Arbejder som de hjemmegjorte Abbedsten i Sorø og Herlufsholm[1]. Dygtigere var denne Periodes mest produktive Mester, *Hans Maler* i Roskilde, af hvem der findes to Figursten i Amtet, Knud Læsemesters Sten i Sorø og den yngre Mourids Skaves Sten i Sneslev[2], foruden Indskriftsten i Alsted, Gyrstinge og Øde-Førslev[3]. Højrenaissancens Hovedværk er det skønne Herlufsholm-Monument over Herluf Trolle og Birgitte Gøje, der blev opstillet 1568, og som sammen med Vægepitafiet over det samme Ægtepar og den lille Alabaster Altertavle med deres knælende Figurer er et Værk af Nederlænderen *Cornelis Floris* i Antwerpen[4]. De nederlandske Stilformer mærkes allerede paa et nogle Aar ældre, hjemligt Mesterværk, den epitafieagtige Sten over Peder Oxe i Øster-Broby[5], der sikkert er gjort i København, og Nederlændernes Stil og Teknik efterlignes 1576 i Krognos-Hardenberg Epitafiet i Ringsted, der ligesom det samme Ægtepars fornemme Gravsten antages at være udført efter Tegning af den kgl. Bygmester *Hans Paaske*[6] og i alle Tilfælde maa være udgaaet fra et københavnsk Værksted.

Et smukt og virkningsfuldt Arbejde er Børge Trolles Sten fra Aarene 1571—74 i Herlufsholm[7], sikkert af *Hans Malers Efterfølger* i Roskilde. Dette senere Roskildeværksteds Stil præger ogsaa de adelige Sten fra Aarhundredets sidste Del i forskellige Landsbykirker[8] samt en af de ældste borgerlige Figursten, Hans Olsen Kedelsmeds i Slagelse S. Mikkels[9]. Et Odensearbejde er Stenen over Mester Iver Bertelsen i Ringsted, nu kun et Fragment[10], og den anselige Gunderslev-Sten over Christoffer Gøje og Birgitte Bølle[11] er nørre-jydsk. Den er ialfald gjort af en anden Haand end Resterne af samme Ægte-pars Epitafium i Gunderslev, med knælende Portrætfigurer af Alabast, maaske et Arbejde af den kgl. Bygmester *Hans Stenwinckel den Ældre*.

Amtets yngste adelige Figursten er Johan Becks Sten i Ringsted, Peder

[1] Sorø Nr. 17—18, S. 92*; Herlufsholm Nr. 10, S. 1167*.
[2] Sorø Nr. 19, S. 92; Sneslev Nr. 2, S. 548*.
[3] Sml. ogsaa Antvorskov Nr. †12, S. 626*, og to Figursten i Ringsted, Nr. 10 og 12, S. 176* og 178*.
[4] S. 1148 ff*. En anden lille nederlandsk Alabastertavle, vist af Philip Brandin fra Utrecht (se S. 1186), er nu paa Bregentved, tidl. i Ø. Broby Kirke (S. 591*); den har paa Fløjene Malerier af Peder Oxe og Mette Rosenkrantz fra 1579.
[5] S. 596*.
[6] S. 170* Nr. 1 og S. 178* Nr. 13.
[7] S. 1152*. Den ejendommelige Gibsbuste af Fru Pernille Gøje, Børge Trolles Hustru, der døde allerede 1552, 19 Aar før sin Mand, henføres til Jacob Binck, S. 1154*.
[8] Parsbergstenen i Hyllinge, S. 1054*; Herluf Skaves Sten i Sneslev, S. 548; Lave Becks Sten i Førslev, S. 1007*.
[9] S. 212* Nr. 1. Jfr. sstds. Nr. 2 og Sorø Nr. 20 og 22.
[10] S. 178* Nr. 15.
[11] S. 1024* Nr. 3.

Basses i Vetterslev og den sønderslaaede Sten i Sneslev over Ditlev Holck[1]; de er alle fra 1600'ernes Begyndelse. Stenen over Arild Huitfeld (†1609) i Herlufsholm[2] bryder helt med den traditionelle adelige Stil, den har kun Vaabenskjolde og en stor Tværskrift, alt udført i Bronze.

Blandt de talrige Præste- og Borgersten fra 1600'erne er der derimod ogsaa en Del med Portrætfigurer, og endnu i Aarhundredets sidste Aar lod en Ringsted-Borgmester sin Gravsten pryde med et Portrætrelief[3]. Dette er dog en Undtagelse. Bruskstilens og Barokkens Gravstensskulptur, hvoraf en Del vistnok er hugget i Slagelse og Næstved, nøjes sædvanlig med bibelske Relieffer og Ornamentik. S. 215 ses Eksempler paa saadanne borgerlige Sten.

Den fornemste Monumentform blev nu *Epitafierne;* men Stenepitafierne fra Christian 4.s Tid er gennemgaaende plumpe og staar langt tilbage for deres Forgængere og Forbilleder fra Frederik 2.s Tid[4]. Det er ikke Reliefferne eller de knælende Figurer, men Portrætmalerierne, der giver 1600-Aarenes Epitafier deres kunstneriske Holdning, saaledes som det ses i Sorø og Ringsted. For den senere Baroktid er det skulpturelle Hovedværk Marcus Gøjes glimrende Epitafium i Herlufsholm[5], udført i 1700 af den i Danmark virkende nederlandske Billedhugger *Thomas Quetlinus* fra Antwerpen. Ogsaa de to Portrætter i hvidt Marmor af Marcus Gøjes Hustru og Datter paa deres Sarkofager i Herlufsholm er vistnok fra Quellinus' Værksted.

Hvad Figurstenene var for 1500'erne og Epitafierne for 1600'erne, blev *Sarkofagerne* for 1700'erne. Tidens Stormænd bisattes i pragtfulde Marmorsarkofager, saaledes som det ses i Sorøs Tværskibskapeller, i Holstein'ernes Kapel ved Ørslev Kirke og i enkelte andre Herregaardskirker. Af Stenepitafier fra denne Tid maa nævnes Urban Bruuns fra 1751 i Sorterup og Peter Johansen Neergaards fra 1775 i Ringsted, det sidste af *C. F. Stanley,* der ogsaa har givet Tegning til Udsmykningen af Otto Thotts Kapel i Sorø, med Historiens Genius mellem de to Sarkofager[6]. Af *Johs. Wiedewelt* findes tre Arbejder: Holbergs Sarkofag fra 1780 i Sorø, Jens Bruun Neergaards og Hustrus Monument og Sarkofager fra 1791 i Ringsted og et Marmorrelief fra 1801 paa Boeslunde Kirkes Østgavl[7].

[1] S. 178* Nr. 18, S. 524* og S. 548.

[2] S. 1154*.

[3] S. 180, Nr. 27. Et Særsyn er en desværre meget ødelagt Sten fra 1608, som nu findes i Herregaarden Basnæs' Have, lagt over en Raadmand i Skelskør og hans 6 Hustruer, der alle er afbildede.

[4] Tre adelige Stenepitafier se S. 909* (Aar 1626), S. 1078* (o. 1630) og S. 86* (Aar 1648). Borgerlige Stenepitafier fra 1600'erne forekommer i Sorø, Ringsted, Slagelse og Herlufsholm.

[5] S. 1155*.

[6] Sorterup S. 664*, Ringsted S. 172*, Sorø S. 104*.

[7] S. 104*, 172* og 764*.

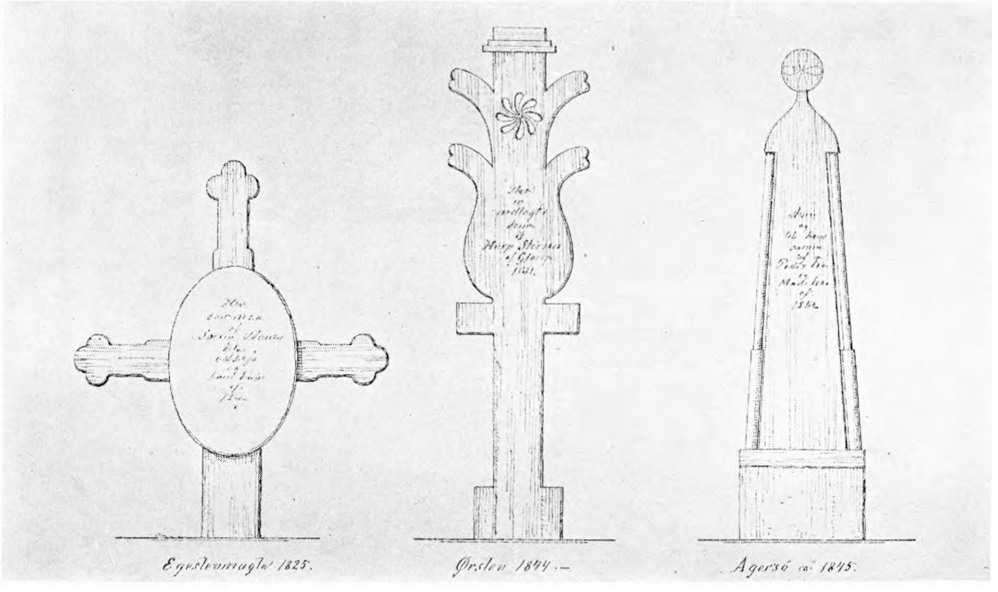

Fig. 9. Gravmonumenter af Træ fra 1. Halvdel af 1800'erne. Fra Kirkegaarde i Vester Flakkebjerg Herred. Tegnede af J. B. Løffler i 1884.

Af Kirkegaardsmonumenter fra 1800'erne skal særlig fremhæves to af *H. E. Freund* ved Skelskør og Tjæreby Kirker[1]. Fra denne Tid kendes ogsaa Gravmonumenter af Jern og Træ (Fig. 7).

TRÆSKÆRERARBEJDER

MIDDELALDEREN. Det er nævnt, at mange Granitfonte maa være samtidige med selve de Stenkirker, hvori de staar; men derudover er praktisk talt intet bevaret af Kirkernes Udstyr ældre end Aar 1200. I Fjenneslev og Alsted har der maaske været gyldne Tavler i Lighed med de bekendte jydske Altre (S. 1183), men intet er bevaret heraf. Det ældste Stykke Træskulptur indenfor Sorø Amt synes at være en Madonnafigur fra Skørpinge Kirke (S. 814*), som nu er i Nationalmuseet. Baade den frontale Holdning, Ansigtstypen med de vidt aabne Øjne og den skematisk læggede Foldebehandling er romansk, fra Tiden før 1200; men det er dog tvivlsomt, om Figuren kan være ældre end selve Skørpinge Kirke, der er en senromansk Teglstenskirke fra Begyndelsen af 1200'erne.

Aarhundredet efter 1200 er Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil, og fra denne Periode vides dog noget om Kirkernes kunstneriske Udsmyk-

[1] S. 263* og 935*. Se ogsaa Herlufsholm, S. 1170.

ning, først og fremmest er en Del værdifulde Korbuekrucifikser og nogle Madonnafigurer i Behold. Enkelte af Krucifikserne har bevaret Stiltræk, som endnu maa kaldes romanske, saaledes har Munkebjærgby-Krucifikset (S. 376*) et kraftfuldt unggotisk Hoved, men et tungt romansk Lændeklæde. Men vi træller ogsaa en ren unggotisk Stil i højeste Forædling. Indenfor Amtets Grænser findes det fornemste Kunstværk, Danmark ejer fra denne Tid, Elfenbenskrucifikset i Herlufsholm, og her findes ogsaa det eneste Trækrucifiks, som taaler en Sammenligning med dette, Vallensved-Krucifikset, hvis mærkelige Spinkelhed netop kunde tyde paa, at Forbilledet har været et Elfenbensarbejde[1]. Stilen er fransk, og det er ikke usandsynligt, at begge de to nævnte Stykker er udført af en fransk Kunstner, som maaske har været knyttet til Benediktinerklostret ved Næstved. Men denne forfinede Figurstil slog virkelig Rod her i Danmark, særlig paa Sjælland, i Sønderjylland og i høj Grad ogsaa i Skaane.

En Særstilling mellem de sjællandske Arbejder indtager det store Krucifiks i Sorø Kirkes nordre Korsfløj (S. 68*), hvor Figuren er skaaret som Relief, i eet med Korstræet. Maaske har Forbilledet været et emaljeret Bogbindskrucifiks af fransk Limogesarbejde. Paa Limoges-Tradition tyder ogsaa Madonnafiguren under den Korsfæstedes Fødder, et for Korbuekrucifikser ganske usædvanligt Motiv; den lille Figur er sammen med Matthæusenglen i nedre Korsendefelt den bedste Del af Krucifikset. I samme unggotiske, franskprægede Stil som Krucifikserne er ogsaa tre bevarede Madonnafigurer[2], hvoraf de to er i Nationalmuseet, medens en tredje, fra Fyrendal Kirke, er havnet i Generaldirektør Ole Olsens Privatsamling. Endelig maa her nævnes en Johannes Døberfigur fra Ørslev (nu i Nationalmuseet, S. 906*).

Fra 1300'ernes højgotiske Periode er Kunstværker sjældne i Danmark, men vi har dog i Sorø Amt tre fremragende Stykker fra denne Tid. Det ene er det lille Sidealterskab i S. Peders Kirke i Slagelse med den skønne, helt franske S. Dionysiusfigur. Den er sikkert, efter sin endnu ret strenge Stil, fra Aarhundredets Begyndelse. Ved Siden af den maa nævnes den lidt yngre Bispefigur fra Ørslev, som nu er i Nationalmuseet. Fra Aarhundredets senere Del stammer det anselige Taarnborgkrucifiks med dets naturalistiske Vinranke paa Korstræet; ogsaa i Kristushovedets døende Udtryk er der et talentfuldt Forsøg paa naturalistisk Kunst[3]. Dette Krucifiks staar i Kvalitet højt over andre samtidige Arbejder indenfor Sorø Amt[4], og det er i det hele et isoleret Stykke i Danmark. Det nærmeste Sammenligningsmateriale linder

[1] Herlufsholm S. 1131*, Vallensved S. 1038*.
[2] Vester-Broby S. 310, Skørpinge 2 S. 814*, Fyrendal S. 1070*.
[3] Slagelse S. 227*, Ørslev S. 906*, Taarnborg S. 775*.
[4] Sigersted S. 437, Ørslev S. 906*.

man paa Gotland[1] og i Nordtyskland[2]. Stilen er stadig fransk i sin Inspiration, men det er ikke udelukket, at den er naaet til Taarnborg med hanseatisk Mellemled.

Den hanseatiske Indflydelse paa dansk Billedkunst er utvivlsomt stærk allerede fra 1300-Aarenes Begyndelse, men efter 1400 bliver Danmarks Afhængighed af nordtyske Forbilleder og nordtysk Import dog endnu langt mere udtalt. Det mærkes tydeligt ogsaa indenfor det her behandlede Omraade. Fra 1400'ernes første Halvdel er de to Hovedværker Korstoleværket i Ringsted og Boeslunde-Altertavlen i Nationalmuseet, og begge disse glimrende rige Arbejder er udtalt hanseatiske[3]. Fra sidste Del af Aarhundredet har vi et stort Materiale, og det er helt igennem enten lybsk Import eller lybsk præget.

I Sorø Amt er — medregnet den allerede nævnte Boeslundetavle — ialt 13 sentmiddelalderlige Altertavler bevaret, og af disse er ikke mindre end 10 fra Skelskørkanten. I den østlige Del af Amtet findes nu intet udover enkelte løsrevne Figurer og Relieffer. Alle bevarede Tavler er af den sædvanlige Skabstype med Fløje, kun mangler Fløjene i enkelte Tilfælde (Magleby), og flere Tavler er en Del omdannede ved Indpasning i Rammeværk fra Renaissance- eller Baroktid (Ottestrup, Kirke-Stillinge, Hyllinge).

Bernt Notke var i Slutningen af 1400-Aarene en af de kunstneriske Førere i Lübeck, og blandt vore lybske Tavler er der en enkelt, der er blevet bestemt som et Værk fra denne Mesters Værksted, Kirke-Stillinge-Tavlen (S. 729*). Ogsaa Eggeslevmagle- og Maglebytavierne fortjener at fremhæves som dygtige Kunstværker, medens de øvrige for største Delen er mere jævne Haandværksarbejder. Maglebytavlen, hvis Midterbillede med de talrige Figurer, som flokkes om Korsets Fod, giver os en hel Modejournal, særlig hvad angaar Damehovedtøjer, er i den nederlandsk paavirkede Lübeck-Stil fra Aarene omkring 1500. I Nationalmuseet findes Figurer fra en Tavle i Tystrup, som er skaaret i Begyndelsen af 1500'erne af den saakaldte »*Jmperialissima-Mester*«, ogsaa en af Tidens mere fremtrædende lybske Kunstnere[4].

I sidste Halvdel af 1400'erne maa i Slagelse have virket et Billedskærerværksted, som forsynede Egnens Kirker med smaa pyntelige Korbuekrucifikser, kendelige ved deres brede Kniplinger af Korsblomster langs alle Korstræets Kanter[5] og Figurens indsnørede Midje. Ogsaa de er i udpræget nordtysk Stil, og det er vel sandsynligt, at Værkstedets Grundlægger er en ind-

[1] Den fransk paavirkede Bunge-Mester, C. af Ugglas: Gotlands medeltida träskulptur, Kap. 10.

[2] H. Wentzel: Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14. Jahrh., Berlin 1938, Pl. 142.

[3] Ringsted S. 156*, Boeslunde S. 759*.

[4] Eggeslevmagle S. 784*, Magleby S. 942*, Tystrup S. 966*.

[5] Jfr. et Krucifiks i Katharinenkirche, Lübeck. C. G. Heise: Lübecker Plastik, Fig. 41.

Fig. 10. Sengotiske Altertavlefigurer fra ukendt Kirke i Flakkebjerg Herred. Nu paa Holsteinborg.

flyttet Lybækker. Et af de ældste og bedste Stykker er Krucifikset i Hemmeshøj. Ogsaa Vemmelevfigurens fortrinligt skaarne Hoved fortjener at fremhæves. En anden beslægtet Gruppe er repræsenteret i saa fjernt fra hinanden liggende Kirker som Øde-Førslev, Fyrendal og Pedersborg[1].

Fra Middelalderens Slutningsperiode, den sidste Menneskealder før Reformationen, er der for det første Grund til at nævne nogle Arbejder af den over store Dele af Sjælland virksomme »*Næstved Krucifiksmester*« (Præstø Amt, S. 1074), nemlig Altertavlen i Haarslev (S. 862*) og Krucifikserne i Benløse, Hyllested og Skørpinge; det sidste, hvis Sidefigurer er bevarede (S. 815*), findes nu i Nationalmuseet. Til samme Værksted hører ogsaa to Sidefigurer fra Gunderslevholm, som nu er i Næstved Museum.

Af en anden Næstvedmester, »*Apostelhusmesteren*« (Præstø Amt, S. 1073), der hørte til de mere jævne Kunstnere, er Tavlerne i Sdr. Bjærge og Tjæreby og maaske ogsaa enkelte andre Arbejder som Marias Himmelkroning i Høm[2]. En midtsjællandsk Gruppe, hvis bedste Arbejder er Krucifikserne i Haraldsted, Kværkeby og Stenmagle[3], stammer maaske fra et Holbækværksted, hvis Hovedværk er Krucifiksgruppen i Vig, Odsherred[4]; det er sandsynligt, at de fleste af disse Krucifikser, som endnu det i Stenmagle og et andet i Kvanløse (Holbæk Amt), oprindelig har haft svævende Engle omkring Korset, et Motiv, der er almindeligt ved Altertavler, men mere sjældent ved Krucifikser.

Claus Berg, den store Barokmester i Middelalderens Udgangsperiode, er repræsenteret ved to Krucifikser. Det ene, der stammer fra Brahetrolleborg (Holme Kloster) paa Fyn, staar nu paa Alteret i Fjenneslev, det andet er det

[1] Hemmeshøj S. 750*, Vemmelev S. 741*, Øde-Førslev S. 537*, Fyrendal S. 1072*, Pedersborg S. 289*.

[2] Sdr. Bjærge S. 918*, Tjæreby S. 928*, Høm S. 530*.

[3] Haraldsted S. 454*, Kværkeby S. 502*, Stenmagle S. 408*.

[4] Beckett: Danmarks Kunst II, S. 182.

vældige Sorø-Krucifiks fra 1527, der er et af Mesterens Hovedværker[1]. Hans svulstig-patetiske Stil er efterlignet i Krucifikset i Slagelse S. Mikkel. Andre Arbejder fra den seneste katolske Tid er Hyllingetavlen, Predellafigurerne under Tjærebytavlen, tre dygtigt gjorte Altertavlefigurer i- Lynge og en Krucifiksgruppe i Vigersted, hvortil foruden de sædvanlige Sidefigurer ogsaa hører et Par Adam- og Evafigurer[2]. Endelig kan nævnes to næsten identiske, ved deres realistiske Hæslighed saare karakteristiske Krucifikser fra Slaglille og Sdr. Bjærge[3].

Af Klostrenes middelalderlige Korstole, der sædvanlig havde Billedskærerarbejde, i det mindste paa Gavlene, er der kun i Ringsted bevaret en større Del, med rige Relieffer paa Gavle og paa Rygpanelernes Baldakiner. Det er allerede nævnt, at de stammer fra o. 1420; men de er desuden af særlig Interesse ved at have bevaret en Række udskaarne Klapsæder fra 1200'erne, de ældste Rester af Korstole, som kendes fra Danmark. Hvad der ellers findes af Korstoleværk, er sent-middelalderligt; bedst bevaret er det i Herlufsholm, i Sorø er det meste fornyet i Baroktiden, af Antvorskovs Stole er et Par Fag havnet i S. Peders Kirke i Slagelse, og de Korstole, som nu staar i Skelskør Bykirke og i Boeslunde, stammer antagelig fra Karmeliterklostret i Skelskør[4]. Det nedtagne Lektorium foran Koret i Herlufsholm havde store sengotiske Reliefler, som nu er anvendt paa forskellig Maade til Korets Udsmykning[5].

Ogsaa paa andet af Inventaret ødslede man i Middelalderens Slutning med Udskæringer. Et godt Eksempel herpaa er Haraldsted Kirke (S. 453 11), hvor Dør, Bænke og Monstranshus er forfærdigede i 1520'erne af Køge og Roskilde Snedkere, der ikke har sparet paa Ornamenterne. Ellers fik Døre, Kister og Skabe i Middelalderen hovedsagelig deres Udsmykning ved Jernbeslag, som ogsaa havde det praktiske Formaal at holde Plankerne sammen; Eksempler herpaa er nogle stærkt beslagne Monstranshuse paa Ringsted-Sorø Egnen (Bjernede, Munke-Bjærgby, Allindemagle, Vigersted). Mere spredt over hele Amtet findes Døre fra Tiden kort før Reformationen med paalagte, profilerede Revler, der danner Fyldingsfelter, hvori undertiden Foldeværk eller anden Udsmykning. En Foldeværksdør fra Fyrendal (S. 1076*) er dateret 1529. Men ingen af disse Døre staar Maal med den allerede nævnte, pragtfulde Haraldsteddør fra 1525.

[1] Fjenneslev S. 334*, Sorø S. 68*.

[2] Slagelse S. 207*, Hyllinge S. 1050*, Tjæreby S. 928*, Lynge S. 296*, Vigersted S. 494*.

[3] Slaglille S. 347*, Sdr. Bjærge S. 919*.

[4] Ringsted S. 156*, Herlufsholm S. 1144*, Sorø S. 74*, Slagelse S. 230*, Skelskør S. 254*, Boeslunde S. 761*.

[5] S. 1132* og 1145*.

RENAISSANCENS OG DEN FØLGENDE TIDS SNEDKERARBEJDER[1]. I Snedkerarbejder viser Renaissance-Ornamentikken sig første Gang paa det mærkelige Relikvieskab i Sorø, der utvivlsomt har kunstnerisk Sammenhæng med Absalons Gravsten fra 1536 (ovf. S. 1237). Den nye Stil er her dog blandet med gotiske Motiver, og den ældste bevarede lutheranske Stolestaderække, i Sigersted, er helt gotisk. Fra Tiden o. 1550 findes kun ganske enkelte Stykker bevaret (de skønne Rester af Præstestolen i Ringsted, en Stolegavl i Tjæreby fra 1557)[2]. Noget talrigere forekommer Snedkerarbejder, især Stolestader, fra 1560—70'erne; men først i Aarhundredets sidste Fjerdedel begynder Lutherdommen for Alvor at sætte sit Præg paa Kirkeinventaret. De ældste bevarede Prædikestole, fra 1570'erne, findes i Høve, Valsølille og Haslev[3]. De ældste protestantiske Altertavler, der alle er af Paneltype med malede Skriftsprog, »Katekismustavler«, stammer fra 1590'erne.

Kun ganske faa af de tidlig-lutheranske Snedkerarbejder lader sig indordne i Værkstedgrupper. Selv Ringsted-Egnens ganske ejendommelige Krydsbaands-Ornamenter, der trælles som Fyldingsmotiver i Sigersted og Høm og genfindes paa flere Prædikestole (Fjenneslev, Slaglille, Munke-Bjærgby), kan ikke stedfæstes til nogen Købstad. De allerede nævnte Sigersted-Stader er gjorte i samme Værksted som Køge Kirkes Stolestader (sml. Præstø Amt, S. 1075), medens Haslev Prædikestol formentlig skyldes Mester Hans Ditz i Næstved (ssteds., S. 1078).

Overgangen mellem Ung- og Højrenaissancen er ret glidende, men Højrenaissancens typiske Ornament, Kartouchen, gør sig først gældende lige ved Aar 1600, og den afløses hurtigt af Senrenaissancens mere svulmende Former, som allerede ved 1625—30 begynder at omformes til barok Bruskstil, der er særdeles rigt repræsenteret i Amtet. Endnu tydeligere end før viser det sig paa Christian 4.s Tid, at Amtets smaa Købstæder ikke har kunnet give Jordbund for større Virksomheder. Der er talrige Arbejder, som ikke kan indordnes i Værkstedgrupper, og næsten alle de betydeligere Værker skyldes Mestre fra andre Egne af Sjælland.

I de nordøstlige Herreder er Arbejderne leverede fra København, Køge og Roskilde. Sneslev Prædikestol tilhører den københavnsk prægede Tryggevælde-Type[4], Prædikestolene i Ringsted og Sigersted skyldes sikkert københavnske Billedsnidere[5], og af den udpræget bruskbarokke Prædikestolsgruppe

[1] Dette Afsnit skyldes hovedsagelig Chr. Axel Jensen.

[2] Sorøskabet S. 66*, Sigersted S. 437*, Ringsted S. 158*, Tjæreby S. 932*.

[3] Høve S. 798*, Valsølille S. 480*, Haslev S. 570*. De to sidste har Aarstallet 1579. Endnu ældre var den nu forsvundne Prædikestol i Kvislemark (S. 1063), dateret 1563.

[4] S. 546*. Sml. Præstø Amt, S. 1077.

[5] S. 155* og 437*. Prædikestolen fra 1604 i Eggeslevmagle (S. 785) er vistnok ogsaa københavnsk.

Jydstrup, Vigersted, Vetterslev, Øde-Førslev, Terslev maa de ældste og bedste ligeledes være gjorte af en Københavner. Til Køgemesteren *Hans Holst,* som 1625 bosatte sig i København, kan henføres Haraldsted Prædikestol[1]. Fra Roskilde-Værksteder stammer en Række Altertavler, alle fra 1601—02, i Haraldsted, Vigersted, Ørslev og Kirke-Stillinge samt Prædikestolen i Kirke-Stillinge. Af navngivne Roskildemestre har *Brix Michgell* skaaret Prædikestolen i Teestrup[2], *Anders Nielsen Hatt* Dele af Altertavlen i Kvislemark (fra 1615) samt Prædikestolen i Fyrendal (fra 1616) og et Par Fonte (Kirke-Stillinge, Kvislemark)[3]. Efter Midten af Aarhundredet har *Casper Løbbeke* leveret Snitværker til Sorø og *Laurids Nielsen* forskellige jævnere Snedkerarbejder, især Stolestader til Landsbykirker.

I Amtets sydøstlige Dele gjorde Næstveds Kunsthaandværkere sig stærkt gældende. *Abel Schrøder den ældre* har gjort Prædikestolen i Fodby[4], og hans Søn *Ejler Abelsen* har leveret Arbejder til Karrebæk og Krummerup (1626), men hans største kunstneriske Bedrift er dog Prædikestolen i Herlufsholm[5]; det arkivalske Bevis for, at dette Arbejde, som er udført 1623, virkelig skyldes ham, underbygger i høj Grad den Præstø Amt, S. 1080, givne Oversigt over hans Virksomhed. Af jævnere Næstved-Arbejder fra Tiden 1620—30 kan nævnes Freerslev Prædikestol og Flakkebjerg Altertavle, begge sikkert af *Jørgen Snedker,* og Prædikestol og Præstestol i Fuglebjerg af *Henrik Snedker*[6]. Den ellers lidet kendte Mester for Sorø Orgelpulpitur, *Peter Jürgensen,* har maaske ogsaa arbejdet paa Fyrendal Korgitter[7]. Endelig findes i Amtet en statelig Række af *Abel Abelsen Schrøders* Snitværker[8].

Til de pragtfulde bruskbarokke Arbejder i Sorø tilkaldtes *Hendrik Werner* fra Maribo, og den produktive *Lorentz Jørgensen* i Holbæk, der leverede Figurer til Werners Sorø-Tavle, har desuden signeret Gerlev Altertavle 1667.

Indenfor Amtets Grænser har der især virket Snedkere i *Slagelse.* Prædikestolene i S. Mikkel og i Sønderup samt Fonten i S. Mikkel og det ødelagte Epitaf sammesteds over Jfr. Karen Høeg, hvis Snitværk kendes fra Fotografier, er Arbejder af Høj-Renaissancens dygtigste Slagelse-Mester[9]. Prædike-

[1] S. 454*.
[2] S. 607*.
[3] S. 1060, 1074*, 732*, 1062.
[4] S. 1106*.
[5] Karrebæk S. 1093*, Krummerup S. 983*, Herlufsholm S. 1140*.
[6] S. 990* ff. Ogsaa Stolestader i Krummerup, S. 984, er af denne Mester. Jfr. Præstø Amt, S. 1084.
[7] Sorø Orgels Rygpositiv og Pulpitur S. 77*, Fyrendal S. 1073*.
[8] Abel Schröders Værker i Sorø Amt er opregnet i Sagregistret, Art. Snedkere og Billedskærere. Jfr. Præstø Amt, S. 1083. Haarslev Krucifiksgruppe er sikkert fra 1632, ikke fra 1650'erne, som formodet S. 864.
[9] Slagelse S. 208* og 212, Sønderup S. 642*.

stolen i Slagelse S. Peder er signeret D. H., og forskellige Prædikestole paa Slagelse-Egnen er beslægtede med den[1]. Men der spores dog mange varierende Hænder i denne Egns gennemgaaende ret maadelige bruskbarokke Snitværker. Af *Carsten Erichsen,* der 1646 nævnes i Næstved, 1658 i Korsør, kan der kun paavises enkelte Arbejder i Sorø[2].

Amtets yngste bruskbarokke Snitværker er Tilføjelserne til Altertavlerne i Vallensved, Hyllinge og Fuglebjerg fra 1687—88, et Epitafium i Bjernede fra 1691 og Altertavlen i Ringsted fra 1699. Af Snedkerarbejder fra den egentlige Baroktid kan fremhæves Korskranken og Herskabspulpituret i Ø. Broby fra 1695 samt den meget typiske, lille Altertavle i Høm med et ovalt Skriftfelt, omgivet af storbladet Akanthusværk og kronet af et Krucifiks[3]. Rokokoarbejde er det pragtfulde Inventar i Bregentved Kapel (1735) og forskelligt Udstyr i Borreby Kapel (1754), hvor Alteret er et Konsolbord af ganske verdsligt Udseende[4]. Et Empirestykke er den tøndeformede, fint riflede Prædikestol i Ørslev, Ringsted H. (S. 562*).

TAVLEMALERI, PORTRÆTTER OG STAFFERING

Det er Kalkmalerierne, som bedst giver Indtryk af den danske Malerkunst Middelalderen igennem. Af middelalderligt Tavlemaleri er det saa lidt, der er i Behold, og det bedste deraf er ikke dansk, men importeret. Det gælder den store Boeslunde-Altertavle fra o. 1435, hvis udmærket bevarede Malerier er nordtysk Arbejde ligesom Skæringerne. Muligvis af dansk Herkomst er den næsten 100 Aar yngre Omøtavle (1522), der ligesom Boeslundetavlen nu opbevares i Nationalmuseet[6]; Kunstneren er dog i alle Fald stærkt paavirket fra Nederlandene, og det kan bemærkes, at den danske Stifterfigur i Maleriet, Hr. Bo Madsen, ikke er oprindelig. Det malede Krucifiks paa Bagsiden af Claus Bergs udskaarne Kæmpekrucifiks fra 1527 i Sorø er et samtidigt Arbejde, men maaske noget overmalet; en nøjere Undersøgelse er vanskelig, saa højt som Stykket hænger (se S. 76, Fig. 55). Krucifikset blev i 1641 stafferet af Israel Leopold, Kontrafejer ved Sorø Akademi.

[1] S. 706*, 718*, 742*, 831*, 919*, 969*.

[2] S. 70 og 75. Af Regnskaber vides det, at han ogsaa har leveret Stole til Herlufsholm, S. 1145.

[3] Ø. Broby S. 594*, Høm S. 530*.

[4] Bregentved S. 578*, Borreby S. 950* f. Jævnere Arbejde fra samme Tid er Chr. Holfelts Altertavler til Ting-Jellinge (S. 870) og Kirkerup (S. 839*) fra henh. 1738 og 1739. I Slots-Bjærgby er Altertavlen fra 1742, Prædikestolen fra 1744 (S. 685* og 688*). En pompøs Barokramme fra 1730'erne har Byskriver Jørgen Rothenburgs Epitafium i Ringsted, S. 171*.

[6] Her findes ogsaa en lille Pengetavle fra Sneslev med sengotisk Maleri af Anna selvtredje.

Et af de Omraader, hvor Renaissancen jævnest gror ud af Gotikken, er de malede Alterbordsforsider; her mærker man heller ikke indholdsmæssig det dybe Skel mellem katolsk og protestantisk Opfattelse, saaledes som Tilfældet er ved Altertavlerne. Bedst blandt de rent middelalderlige Alterbordsforsider er Herlufsholms og Gyrstinges, begge ret nært beslægtede med Omøtavlen[1]. Den første, der nu er flyttet op paa Alterbordet, har (paa For- og Bagsiden) Malerier af Korsfæstelsen og Korsnedtagelsen. Paa den anden, som nu er i Nationalmuseet, fremstilles Enhjørningen, der af Bebudelsesenglen jages til Marias Skød; her er et fint Baggrundslandskab i tysk-nederlandsk Manér.

De efterreformatoriske Alterbordsforsider er ganske vist mere haandværksmæssige, men alligevel bevarer de, i Modsætning til Tavlerne, noget af den gamle Billedkunsts Traditioner. Særlig gælder det Slagelse-Egnens Arbejder. Forsatsen i Gerlev, med Maleri af Kristus i Gethsemane, er helt i middelalderlig Form, til Trods for at den først er gjort i 1589; andre Forsatser fra samme Egn findes i Slots-Bjærgby og Hemmeshøj[2], begge med Treenigheden. Samtidig med denne vestsjællandske Gruppe er en midtsjællandsk, der har mere udtalt Ungrenaissance-Præg[3]. Men først efter 1600 bryder Renaissancen rigtig igennem paa dette Omraade[4].

Bortset fra Alterbordene er Perioden fattig paa bevarede Malerier. Af størst Interesse er de knælende Portrætter af Rigshofmesteren Peder Oxe og Fru Mette Rosenkrantz, malet i 1579, fire Aar efter Peder Oxes Død, paa Fløjene af den lille Altertavle fra Øster-Broby, som nu er paa Gisselfeld[5]. Desuden kan nævnes Hans Krafses (†1585) enkle Epitafium i Tjæreby[6].

Efter at Protestantismens første, billedsky Periode er overstaaet, faar ogsaa Altertavler og Prædikestole brogede Malerier, hvoraf en Del er bevaret, de fleste dog i mere eller mindre overmalet og restaureret Stand. Det almindelige er, at Altertavlen har et Nadverbillede, Prædikestolen Evangelistfigurer. Endnu Jydstruptavlen fra o. 1620, der i Midtpartiet har bevaret sin gamle Maling nogenledes urørt, optages væsentligst af Skriftfelter, kun i Topfeltet er der et Gravlæggelsesbillede. Men Tavlerne i Bjernede og Haraldsted fra Aarene om 1600 er begge Billedtavler[7]. Den første har endnu Triptychon-Præg, trods den renaissancemæssige Staffage, og i de smalle Sidefelter udenom Hovedfeltets Nadverbillede er skildret en Daabs- og en Skriftemaalsscene.

[1] Sml. Beckett: Danmarks Kunst II, S. 237 og Fig. 310—11.
[2] Gerlev S. 716*, Slots-Bjærgby S. 685*, Hemmeshøj S. 748*.
[3] Allindemagle S. 463*, Haraldsted S. 450, Kværkeby S. 500.
[4] Benløse S. 416*, Kirke-Stillinge S. 728*.
[5] S. 591*. Lund: Malede Portrætter IX, S. 126. I Følge venlig Meddelelse af Otto Andrup er Peder Oxes Hoved muligvis en Kopi efter Frederiksborg-Portrættct fra 1574.
[6] S. 933.
[7] Jydstrup S. 470*, Bjernede S. 364*, Haraldsted S. 451*.

Den anselige Haraldstedtavle har ikke mindre end 9 Billeder af Kristi Lidelseshistorie i Hovedfeltet foruden et tiende i Topfeltet. Epitafiemalerierne fra den samme Tid er alle gaaet tabt.

Først ved Midten af Aarhundredet møder Malerkunsten med mere betydelige Værker. Blandt disse maa nævnes Abraham Wuchters Altertavle i Sorø med det monumentale Nadverbillede efter Rubens (1655—56). Virkningsfulde er ogsaa Gunderslevtavlens Fremstillinger fra 1640 af Nadveren og Korsnedtagelsen, formentlig Kopier efter italienske Forbilleder. Hertil kommer nu en Række fortræffelige Epitafiemalerier, først og fremmest Portrættet af den berømte Historiker og Sorøprofessor Johannes Meursius (†1639) og hans Familie, malet af en Hollænder, men fuldført i Sorø af Wuchters[1].

Andre Portrætmalerier fra Midten af 1600'erne findes i Sorø og Slagelse, fra Aarhundredets senere Del i Ringsted, Fyrendal, Gunderslev og Korsør, det sidste Sted et meget karakteristisk borgerligt Typebillede af Borgmester Casper Brand (†1677) og hans Hustru[2]. To Præste-Epitafier i Lynge og Kirke-Stillinge og et borgerligt i Ringsted er vistnok af den meget produktive Næstvedmaler *Hans Lauridsen*[3], som ogsaa har stafferet Inventaret i en Række Kirker og flere Steder signeret sit Arbejde. Han malede saaledes i 1679 Prædikestolen i Vester-Broby med Evangelistbilleder og signerede den »Hans Maler i Nestved«. Hans tidligste, paaviste Arbejde indenfor Amtet er Stafferingen af et nu forsvundet Pulpitur i Vigersted (1666—67), og endnu 1699 stafferede han Abel Schrøders Prædikestol i Haldagerlille (S. 976*); hans Signatur »HLS Maler« findes baade paa selve Stolen og paa Lydhimmelen. En nu tilintetgjort Altertavle i Krummerup, der var skænket Kirken i 1699, synes ogsaa at have faaet Malerier af Hans Lauridsen; »tyknæsede, puskjævede Ansigter, livagtigt Haandværkerarbejde«, skriver Høyen derom i sin Notebog 1832.

Overførster Mads Christensens Familjebillede i Bjernede (S. 366*) er fra 1691, men næppe af Hans Lauridsen; det er blødere i Modelleringerne. Ved denne Tid begynder Portrætter at blive sjældne paa Epitafierne, som de forlængst var blevet det paa Ligstenene. Efter en mere end 200-aarig Periode af personlig Selvhævdelse, der undertiden faar Præg af Arrogance, særlig i den sidste Del af Perioden, følger nu i Gravkunsten — som en Reaktion — en mere blufærdig Tid. Temmelig isoleret staar i 1700'erne det af M. *Cardes* signerede Gruppebillede paa Epitafiet over Byskriver Jørgen Rothenborg (†1737) i Ringsted[4]. Af andre Malerier fra disse Aar maa fremhæves Hof-

[1] S. 85. Lund: Malede Portrætter IX, S. 108.

[2] S. 273*.

[3] S. 298* (Aar 1680), 734* (Aar 1679), 171, Nr. 4 (Aar 1683). Om Hans Lauridsen se Sagregistret, Art. Malere og Stafferere, samt Præstø Amt, S. 1087.

[4] S. 171*.

maleren *H. Krocks* Altertavle fra 1725 i Holsteinborg Kapel. Langt ringere Kunstnere har malet Alterbilleder i Slagelse og Slagelse-Egnens Kirker: *F. Holm, Getreuer, J. F. Krügel.* I Borreby Kapel findes en stor Samling Malerier fra Midten af Aarhundredet.

Fra den tidligere Del af 1800'erne er der Grund til at fremhæve Altertavlen i Øster-Broby (1833) »Kvinderne ved Graven« som et ganske fint og følsomt Ungdomsarbejde af *Constantin Hansen,* i Farverne stærkt paavirket af Eckersberg. Fra samme Kunstners ældre Dage findes Tavler i Benløse, Slaglille og Kirkerup. *Jørgen Roed* har malet Altertavlen i Bringstrup (dat. 1852) forestillende den fortabte Søns Hjemkomst[1]. Talrige af Sorøegnens Kirker havde tidligere Altertavlemalerier af Fru *Lucie Marie Ingemann,* men de fleste er nu igen fjernede, ialfald fra Altret; kun i Bromme, Sorterup og Kindertofte findes de endnu paa deres oprindelige Plads.

Fra Tiden efter 1860 er Størsteparten af de almindeligst benyttede Altertavle-Malere repræsenterede, — *Schleisner, F. C. Lund, N. Simonsen, Raadsig, Aug. Thomsen, F. Storch, Chr. Dalsgaard, A. Dorph, Aug. Jerndorff.* Det er vanskeligt at fremhæve noget fremfor andet, og intet er af særlig Betydning.

TEKSTILIER

Omendskønt de mange store Klostre i Amtet maa have ejet betydelige Skatte af gejstlige Dragter, Alteromhæng og lignende, er der ikke bevaret andet af middelalderligt tekstilt Kirkeudstyr end en Abbedhue og et Par Guldbrokades Abbedsko, som fra Sorø Kloster er afgivet til det kgl. Kunstkammer, og som nu opbevares i Nationalmuseet. Hertil bør dog føjes, at der i flere af de fornemme Grave i Sorø og Ringsted er fundet Rester af Ligklædninger af kostbare Stoffer, de værdifuldeste fra Absalons Grav (S. 79*). Fra 1600'erne og 1700'erne findes en Del Messehageler og Alterklæder af smukke, udenlandske Stofler, Silke eller Fløjl, undertiden med Broderier. Messehageler i Ringsted og Haslev er afbildet S. 151 og 571.

GULDSMEDEARBEJDER

De hellige Kar, som benyttes ved Altertjenesten, skal være af ædelt Metal, saaledes krævedes det i den katolske Kirke, og Kravet er ikke blevet opgivet i protestantisk Tid. Naar der i Kirkerne har været Alterkalke af andet, ringere Materiale, oftest af Tin, er det sædvanlig Reservekalke, anskaffet i Ufredstid,

[1] S. 424. I Ringsted er ogsaa et Maleri af Roed, S. 161.

f. Eks. under Svenskekrigene[1], for at man kunde tage Sølvkalken i Forvaring. Naturligvis hændte det ogsaa, at en Kirkeejer for at spare en Udgift nøjedes med at anskaffe en Kalk af billigt Materiale. Saaledes selve Kongens Kansler Johan Friis, da han i 1540 lod gøre en forgyldt Kobberkalk, som nu er i Nationalmuseet, og som tidligere, men maaske ikke oprindelig, har været i Magleby[2]; i Kalkens Indskrift gives den pralende Undskyldning, at egentlig vilde Kansleren have ladet den gøre af Guld, men for at den ikke skulde blive et Bytte for havesyge, bestemte han, at den skulde være af Kobber.

Guldkalke har næppe været sjældne i Middelalderen, særlig ikke ved de rige gejstlige Stiftelser; men de blev næsten alle ved Reformationen inddraget af Kongen og omsmeltet. Et Særsyn er derfor Guldkalken i Hemmeshøj (S. 748*), som ganske vist har faaet et nyt Bæger af Sølv, men hvis Knop og Fod er bevaret og overdaadig udsmykket med Reliefarbejde; Foden er seksidet, og denne Form gaar igen baade i Senmiddelalderen[3] og i den ældre Renaissancetid[4]. Hemmeshøj-Kalken stammer allerede fra Midten af 1300'erne og er Amtets ældste bevarede Alterkalk; angaaende Alterkalkens Form i romansk Tid o. 1200 kan henvises til en værdifuld Parallel: den lille Sølvkalk fra Absalons Grav i Sorø[5], som i vore Dage er blevet et stærkt benyttet Forbillede for Særkalke.

En enkel og fornem, sentmiddelalderlig Kalktype er Hejninge-Kalken, der har et vist Slægtskab med Nationalmuseets Pragtkalk fra Antvorskov[6]. Det typiske for den sengotiske Kalk er ellers ikke det fornemme, men det kraftige, det markante: den tungede Fod har dybe Indskæringer, hvis Omrids er fremhævet ved den gennembrudte, stærkt profilerede Fodrand; ogsaa Knoppen har markante Former med udstaaende, rudeformede Tapper. Gode Eksempler er Kalkene fra Benløse og Sludstrup (1499)[7], men Typen holder sig langt ind i Renaissancetiden, endda efter 1600[8]. Overhovedet skaber Renaissancen ikke nogen ny Kalktype, som virkelig trænger igennem; den lever i høj Grad videre paa det fra Middelalderen overleverede[9]. Dens originaleste Frembringelse paa dette Felt er den festlige, pokalagtige »Bukkelkalk«, bedst re-

[1] S. 741: »eftersom vi ikke tør lade den anden Kalk og Disk staa i Kirken, for vi frygtede den skulde blive staalen«.
[2] S. 944.
[3] Haldagerlille o. 1390, nu tabt, S. 975. Herlufsholm 1515, S. 1134*. Allindemagle S. 463*.
[4] S. 318*, 740, 960.
[5] S. 79*.
[6] S. 633* og 616*. Antvorskov-Kalken er dateret 1533.
[7] S. 417* og 696*.
[8] S. 716 (1586), 814* (1586), 203* (1592), 649* (1609).
[9] Gotiserende Kalkknopper endnu fra Baroktiden se S. 536, 554, 570, 592*.

præsenteret i Hyllested (1555) og Venslev (1578)[1]; det blev dog kun et forbigaaende Fænomen. Ellers benytter Renaissancen den gotiske Kalk, men lader blot Foden rejse sig stejlere, pyramideagtig; undertiden gøres det overdrevet abrupt, men de bedste Kalke af denne Gruppe, f. Eks. Ottestrup-Kalken fra 1581 (Fig. 11), er af en fortrinlig Virkning, ikke mindst takket være de skønne, lette Gravurer paa Pyramidefoden[2].

Først Barokken bringer i sidste Halvdel af 1600'erne en grundig Fornyelse i Formsproget. Man tilstræber blødere, mere svulmende, pompøse Former. De skarpe Fodrandsprofiler erstattes af en stor, hvælvet Profil; Foden er oftest rund, og hvis den tungede Form bibeholdes, er Tungerne svagt indskaarne; Bægeret er bredt, med stejle Sider. Der er noget anseligt ved disse barokke Kalke. To dygtige Mestre fra Perioden er den meget produktive Næstved-Guldsmed Dionys Willadsen og Københavneren Jørgen Stilcke, der begge er repræsenterede ved karakteristiske Arbejder (Fig. 12), særlig den første, hvis Leverancer indenfor Amtet strækker sig over Aarene 1664—87[3].

Det 18. Aarhundrede opgiver hurtig igen den barokke Kalk, selv om visse Elementer deraf bibeholdes varigt. I Stedet forelsker man sig nu i en meget enkel og noget tør Form, som dog ikke er uden Elegance, og hvis vigtigste Pynt er Rifler paa Knoppen, ofte ogsaa paa Foden. Denne Type bliver næsten standardiseret og holder sig igennem et Par Menneskealdre. Nicolai Junges Kalke fra 1730'erne er særlig vel afbalancerede, et smukt, typisk Eksemplar er Bregentved-Kalken[4]. Egentlige Rokokokalke findes ikke i Amtet, derimod er der et karakteristisk Louis XVI-Arbejde paa Borreby og Sen-Empire Kalke fra 1830'erne i Gimlinge, Haldagerlille og Krummerup[5].

Selv om de færreste af Kalkene er store Mesterværker, giver dog det righoldige Materiale et godt Indblik i den borgerlige Guldsmedkunst fra Middelalderen til op imod vore Dage. Mere spredt er de Oplysninger, som kan hentes fra andre Grupper af Sølvarbejder: Brødæsker (Oblatæsker), Vinkander, Vinflasker m. m. Af Æsker og Kander er ingen ældre end Christian 4.s Tid, og de tidligste Stykker er af ret ringe Betydning. Mest Grund er der til at fremhæve Sorø Kirkes langtudede Vinkande fra 1642 med den elegante Hank, Dionys Willadsens cylindriske Laagkande fra 1680 i Korsør og de barokke

[1] Hyllested S. 877*, Venslev S. 886*. Den første er et Næstvedarbejde af samme Mester som Kalken i Haarslev, S. 864*. Kalken i Marvede, S. 1042*, og Sygekalken fra Agersø (1598), S. 957*, hører ogsaa herhen.

[2] S. 673*, sml. ogsaa S. 662* (Sorterup 1580) og S. 729 (Stillinge).

[3] Typiske Kalke af ham er S. 152* (1679) og 424* (1675). Sml. iøvrigt Sagregistrets Guldsmedfortegnelse.

[4] S. 578*. Jfr. S. 641 og 686. De første Kalke af denne Type, fra Begyndelsen af 1700'erne, har endnu det brede barokke Bæger, f. Eks. Bromme-Kalken fra 1706 (S. 383).

[5] Borreby S. 951*, Gimlinge S. 854*, Haldagerlille S. 974, Krummerup S. 982.

Fig. 11. Renaissance-Kalk fra Ottestrup, 1581.

Fig. 12. Barok-Kalk fra Fyrendal, 1677. Et Arbejde af Jørgen Stilcke.

Kander fra 1690'erne i Ringsted og Slagelse[1]. I Sorø og Slagelse findes skrinformede Brødæsker fra 1650'erne[2]. Alterkanderne i Pedersborg og paa Bregentved og Brødæsken i Tjæreby er knækkede Sølvarbejder i Rokokostil[3]. Lysestager af Sølv eller Plet til Brug paa Alteret anskaffedes flere Steder o. 1700. Stager i Regencestil fra o. 1720 paa tresidet Fod findes i Haraldsted Kirke og Bregentved Kapel[4].

Angaaende Sølvmærker henvises til Sagregistrets Fortegnelse over Guldsmede.

ANDRE METALARBEJDER

Rlandt middelalderlige Arbejder i Bronze og Messing er der to af fremragende Betydning: *Gravpladen over Kong Erik Menved* fra o. 1325 i Ringsted Kirke og *Monumentet over Kristoffer 2* fra o. 1340 i Sorø Kirke. Den første er et flamsk Arbejde, bedaarende elegant og fuldt af henrivende Enkeltheder,

[1] Sorø S. 65*, Korsør S. 268*, Ringsted S. 152*, Slagelse S. 228*.
[2] S. 65 og 204.
[3] S. 228, 578* og 930.
[4] S. 452* og 578*.

mange flere end Øjet er i Stand til at opfatte ved en flygtig Besigtelse. Det er nu den eneste, der er tilbage i Danmark af disse stukne Messinggravplader.

Kristoffers Monument er i Sammenligning hermed plumpt; men baade de hvilende Figurer og Sidernes Relieffer er interessante som tidlige Forsøg paa realistisk Menneskeskildring, og Monumentet, der er udført af en nordtysk, snarest lybsk Kunstner, hører til de anseligste Arbejder i sin Art. I Danmark er det enestaaende ligesom Erik Menveds Messingplade.

Røgelsekar og Fonte. Et Bronzekrucifiks fra o. 1200 er fundet i Erdrup (Hemmeshøj Sogn) og opbevares nu i Nationalmuseet ligesom Størsteparten af de Røgelsekar, som til vore Dage er i Behold fra Amtets Kirker. Gotiske Røgelsekar findes dog endnu i Stenmagle, Haraldsted, Fyrendal og Karrebæk[1]. Af middelalderlige Malmfonte er der kun to jævne, ukunstneriske Stykker i Bromme og Haraldsted[2], den første med et Støbermærke (S. 1183), den sidste støbt af Klokkestøberen Oluf Kegge.

Klokker. Paa Grund af deres store Vægt og Vanskelighederne ved Transporten er de middelalderlige Klokker sædvanlig blevet støbt paa Stedet. Endnu i 1662 omtales det i en Regnskabsnotits, at Faardrup Klokke blev omstøbt i det nærliggende Snekkerup, »hvor Smelteovnen blev gjort«[3]. Derfor opgiver Middelalderens Klokkestøbere sjældent deres Hjemstavn i Klokkeindskriften, — de var omrejsende Folk. En Undtagelse er det, naar den ældste Klokke i Hemmeshøj opgiver at være gjort 1475 af Jens eller Jes Pedersen, Borger i Slagelse (S. 751); hans Klokker findes imidlertid spredt over det ganske Land, og han maa sikkert — trods Borgerskabet i Slagelse — have vandret paa sin Profession som de andre. Andetsteds kalder han sig Jes Smid[4].

I Aarhundrederne efter 1500 bliver det anderledes. Da støbes Klokkerne sædvanlig paa Værksteder i Byerne, ikke faa kom fra nordtyske Hansestæder som Lübeck, Rostock, Stralsund — allerede o. 1450 fik Slagelse S. Mikkel en Klokke fra Jacob Jode i Stralsund (S. 210*)—,og enkelte fra endnu fjernere Egne[5]. De fleste kom fra København, hvor de kongelige Stykkestøbere eller Bøssestøbere, særlig paa Christian 4.s Tid, havde Værksteder med stor Produktion. De lokale Værksteder er faa i Tal og uden stor Betydning; i Sørby ved Slagelse boede i Slutningen af 1500'erne Hans Klokkestøber og Jens Hansen, formodentlig Fader og Søn, og Jørgen Hansen i Slagelse støbte i 1663 en Klokke til Vemmelev Kirke[6].

[1] S. 408, 453, 1072 og 1092.
[2] S. 384* og 454*.
[3] S. 823. Jfr. S. 789 Anm. 9 om Eggeslevmagles Klokke.
[4] Uldall: Danske middelalderlige Klokker, S. 195 ff.
[5] Klokke fra 1525 med flamsk Indskrift i Kirke-Stillinge, en anden fra 1562 med fransk Indskrift i Skelskør. S. 734 og 258.
[6] Se Sagregistret, Art. Klokkestøbere.

De to ældste bevarede Klokker stammer fra 1200'erne og findes begge i Herlufsholm; den ene af dem har et i Støbekappen indridset Billede af Klokkestøberen, som knælende rækker sit Værk op imod S. Peder, Kirkens og Klosterets Værnehelgen. Den store, smukke Klokke fra 1440 sammesteds har Helgenbilleder, der paa samme Maade er fremstillet ved Indridsning i Kappen; i Gravskriften over Abbed Jacob Germundsön nævnes det blandt hans Fortjenester, at han lod denne Klokke gøre (S. 1165). — I Boeslunde har der været en Klokke med Runeindskrift, som dog kun kendes af en gammel Afskrift (S. 764).

Fig. 13. Klokkestøberens Selvportræt paa den ældste Klokke fra Herlufsholm, o. 1275. Efter H. J. Helms: Næstved S. Peders Kloster.

Alterstager. Allerede i de ældste Kirker har der utvivlsomt været Lys paa alle Altre, saavel paa Hovedaltre som paa Sidealtre; men alligevel kendes nu ingen romanske Alterstager fra Sorø Amt. De ældste, bevarede Stager er de smaa, emaljerede, franske *Limoges-Stager* fra 1300'erne, som fra S. Mikkels Kirke i Slagelse er afgivet til Nationalmuseet (S. 207). De er indrettet til at stikkes inden i hinanden og anbringes i et ligeledes bevaret, samtidigt Læder-Etui med pressede Ornamenter; de synes derfor snarest at have hørt til et transportabelt Alter.

Middelalderlige *Smedejerns-Lysestager* fra Skelskør og Stenmagle er ogsaa afgivet til Nationalmuseet; en Jernstage er endnu bevaret i Vallensved[1].

Nu staar i saa godt som hver eneste Kirke paa Alteret et Par *Malmstager,* ældre end 1700, men vistnok i de sjældneste Tilfælde ældre end o. 1450. Der er to Hovedtyper, som talmæssig er omtrent lige stærkt repræsenterede: den gotiske Stage, som har et lige, cylindrisk Skaft med 1—3 Profilringe, og Renaissance-Barok Stagen, hvis Skaft er balusteragtigt, helt gennemprofileret. Af de gotiske Stager tilhører de fleste sandsynligvis Tiden o. 1500 og det derefter følgende Aarhundrede; men de er vanskelige at datere præcist, og vej-

[1] S. 252, 408 og 1036.

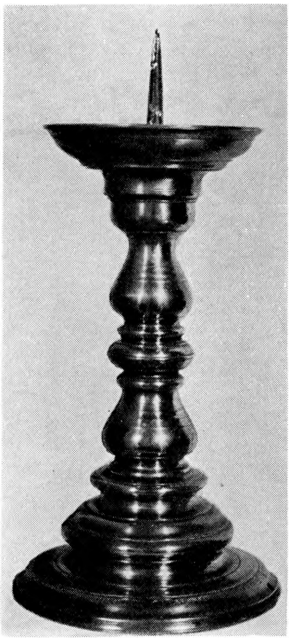

Fig. 14. Alterstage fra Fjenneslev, 1596. Ældste daterede Balusterstage.

ledende Stifter-Aarstal har kun ganske faa af dem. De smukke Stager i Herlufsholm, der er skænkede i 1567 af Birgitte Gøje (S. 1136*), repræsenterer et sent Udviklingstrin indenfor Gruppen. Sneslev-Stagerne (S. 545) har graverede Vaaben, tilhørende et Ægtepar, der levede saa tidligt som o. 1400; men Skjoldeformerne viser, at Vaabnene ikke kan være graveret før o. 1500, og til denne Tid maa da Stagerne tidligst henføres.

Balusterstagen kan paavises fra de sidste Aartier af 1500'erne, det ældst daterede Eksempel indenfor Sorø Amt er Fjenneslev-Stagerne (Fig. 14), der bærer Aarstallet 1596; men i andre Egne af Landet kendes Typen allerede fra 1580'erne.[1] Renaissance-Balustrens præcise, karakterfulde Profiler bliver i Baroktiden blødere, mere sammensatte og mere udflydende, og i Slutningen af 1600'erne ender Udviklingen i en meget grandios Stage, som kan være saa vægtig, at den er vanskelig at løfte[2]. Ogsaa Baluster-Stager kan være vanskelige at tidsfæste nøjere indenfor Aarhundredet. En væsentlig Hjælp er det naturligvis, at mange af disse Stager bærer et Aarstal, som dog ikke betegner Fabrikationsaaret, men Anskaffelsesaaret og derfor kan være senere indgraveret. Det giver i alle Tilfælde kun en nedre Tidsgrænse, inden hvilken Stagerne maa være blevet til.

Lysekroner. I vore Dage har en Mængde Kirker anskaffet sig Malmlysekroner i gammel Stil, men de ægte gamle Lysekroners Tal er ikke stort. Udenfor Bykirkerne er de en Sjældenhed.

Den eneste bevarede middelalderlige Krone er en Jernlysekrone fra Gimlinge, nu i Nationalmuseet. Som Amtets ældste Malmkrone maa nævnes den nydelige, lille Krone i Vetterslev (Fig. 15), der er fra tidlig Renaissancetid og endnu halvt gotisk i sin Virkning. I Slagelse, Korsør og Skelskør findes Kroner fra Christian 4.s Tid, men Størsteparten er ellers fra den senere Baroktid, før og efter 1700; sædvanlig har de en stor Kugle forneden paa Stammen og oftest flere Rækker Arme, Lysearme eller Pyntearme, over hinanden (S. 1095*). Udpræget rokokoagtig er en Lysekrone i Tjæreby (S. 932).

Daabsfade er ikke anskaffet til Kirkerne før efter Reformationen, da man ophørte med Neddypningen af Børnene i Fonten, og den dybe Kumme der-

[1] Ældst er, efter hvad i Øjeblikket kan oplyses, Stagerne i Ølst ved Randers, fra 1586. Jfr. iøvrigt Præstø Amt, S. 1097.

[2] S. 893* og 930*.

for blev upraktisk. De ældste af Fadene er ikke desmindre middelalderlige i deres Præg; men disse ældste Stykker er ofte først Menneskealdre efter deres Forfærdigelse kommet i kirkeligt Eje. De samme Fade benyttedes til rent verdsligt Brug, paa Herregaardene f. Eks. til Vaskefade under Maaltiderne, og ofte er de vandret fra Herregaarden til Kirken som en Gave fra Borgherren og hans Frue. Det er ret ejendommeligt, at der egentlig aldrig, i hvert Fald ikke før i 1800'erne, blev fremstillet særlige Daabsfade af kirkeligt Præg.

Fig. 15. Malmkrone fra Vetterslev, o. 1550—1600. Ældste Malmkrone i Sorø Amt.

De kan nok have et bibelsk Billede eller et Helgenbillede[1], men deri afviger de ikke fra alle Slags verdslige Møbler og Husgeraad; derimod er de uden kirkelige Symboler, og ikke sjældent har de ganske verdslige Fremstillinger, en Jagtscene eller lignende.

De fleste Daabsfade er af Messing; der har tidligere været ikke saa faa Tinfade, men Størstedelen af dem er gaaet til Grunde i Tidens Løb. Af Messingfadene findes der to Hovedtyper, en ældre fra 1500'erne af sydtysk (nürnbergsk) Fabrikat, og en yngre fra 1600'erne af nederlandsk Fabrikat, der vel ogsaa er blevet efterlignet af hjemlige Bækkenslagere. Nürnbergfadene er af ret svært Gods og har stemplede Borter og Ringe af dekorative Indskrifter, der er slaaede i Forme[2]. De yngre Fade er af tyndere Materiale, mange af dem er næsten helt dækket af en frodig og festlig Ornamentik[3], medens de højere opdrevne Figurfremstillinger som Regel er meget maadelige og ofte helt mislykkede i Drivningen.

Ligkistebeslag. I 2. Halvdel af 1500'erne begynder det at blive Skik at pynte fornemme Folks Kister med Metalbeslag og paa et af Beslagene at gravere en Gravskrift; i Middelalderen kendes ikke saadanne Gravskrifter udenpaa Kisten; men i sjældne, navnkundige Tilfælde (Valdemar den Store, Skjalm Hvide, Absalon) er en Blyplade med Indskrift medgivet den døde i Kisten[4]. Oluf Mouridsen til Bregentved (†1573) er bisat i en Inderkiste af Bly og en

[1] Fade med Fremstilling af Kristi Daab er ret sjældne. S. 70*, 570, 750, 1140.
[2] Eks. Venslev S. 888*.
[3] Eks. Eggeslevmagle S. 785*.
[4] S. 78, 79*, 164*.

Yderkiste af Træ med Sølvbeslag (S. 178*). Hans Hustru Anna Hardenberg (†1589) fik paa sin Kiste forgyldte Messingbeslag, og dette Materiale bliver i det følgende Aarhundrede det almindelig anvendte. Beslagene vokser i Størrelse og Tal, i den senere Baroktid omgives Indskriftskjoldene af vældige, udhugne og opdrevne Blomsterkranse. Fra o. 1700 kendes et Par særlig fornemme Kister, som er helt beslaaede med Kobberplader, nemlig de to Geheimeraader Adam Levin Knuths til Gisselfeld i Øster-Broby Kirke og Marcus Gøjes i Herlufsholm[1]. I 1700'erne anvendes ret udbredt forsølvede Bly- eller Tinbeslag[2], undertiden ogsaa Beslag af Jernblik med malede Indskrifter.

Sammen med de barokke Ligkistebeslag maa nævnes det ejendommelige Epitafium fra 1674 over Mogens Høg i Sorø Kirke (S. 86*). Det er helt af drevne Messingplader, forgyldte og forsølvede, omkring et stort Skriftfelt; Virkningen er festlig omend noget barbarisk.

Smedejernsgitre. Fra 1694 er det prægtige Smedejernsgitter foran Christen Friis' Kapel i Sorø (S. 86*). Enkle Jerngitre i tidlig Empirestil findes foran Tværskibskapellerne i Sorø og ved Jens Bruun Neergaards Monument i Ringsted.

Vaaben og Rustninger. Efter en fra Hedenskabet arvet Skik fik Fyrster og Riddere i Middelalderen undertiden deres Sværd med i Graven. Det gælder saaledes Kongerne Valdemar Atterdag og Oluf og flere middelalderlige Herremænd, der er begravet i Sorø, og endnu i sidste Halvdel af 1500'erne fik Herluf Trolle og Oluf Mouridsen Krognos deres pragtfulde Kaarder med i Kisten[3]. Senere henlægger man i Stedet Adelsmandens Kaarde og Sporer paa Kistelaaget[4]. Mere usædvanligt er det, at Brødrene Herluf og Børge Trolles Rustninger er blevet opbevaret ved deres Grave i Herlufsholm[5].

[1] S. 598*, 1157*; se endvidere S. 912.
[2] Blyplader forekommer allerede tidlig i 1600'erne, omend ikke almindeligt. S. 1007 (1623).
[3] S. 178* og 1150*.
[4] Se Sagregistret, Art. Gravudstyr.
[5] S. 1150* og 1154*.